

KARRIÉREK

NAGY ASSZONYOK ÉLETE

BUDAPEST, 1912
SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA
Andrássy-út 16.

822

KARRIÉREK

* *

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

NAGY ASSZONYOK ÉLETE

Tsző-Szi — Theodora — Siennai Szent Katalin — Jeanne d'Arc — Mme de Maintenon — Montijo Eugenia — Beecher-Stowe Harriet — Nightingale Florence — Sonja Kovalevska — Helen Lorin Grenfell — Veres Pálné — Torma Zsófia dr. — Madame Jane Dieulafoy — Mme Curie.

ÖSSZEGYÜJTÖTTE

SZIKRA

BUDAPEST, 1912
SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA
Andrássy-út 16.

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Minden jogot fenntartunk

*Bármely nyelvre való fordítás
jogát fenntartja magának a szerző.*

Bevezetés.

Karriér . . . Ezer prizmás szó, mint minden fogalom, mely azt fejezi ki, ami az életnek értéket ad. Minden egyes ember más-más képet alkot magának felőle, aszerint, hogy milyen alakban ég lelkében az ambíció. Ha csak kicsi méccsel, úgy szerény kis törekvések, iparkodások betetézett sikerét nevezi annak. Ha például a balmazujvárosi szatócs felfogad egy mezitlábás árva fiút „kifutónak“ s az ügyességgel, kitartással egyszer csak eléri azt, hogy ő ül egy szatócs-boltban mint tulajdonos, ez annak a mezitlábás fiúnak és környezetének már karriérszámba megy . . . Karriérnek mondják azt is, ha a jóra való, dolgos Zsófi szobaleányt a részeges, kártyás bugaczi Bugaczi Balambér tekintetes úr annak rendje-módja szerint oltárhoz vezet. És Carrièrenek (nagy betűvel írt carrièrenak) nevezik azt is, (sőt diplomata jargonban csakis ez a Carrière), ha gróf Yxenstein-Trostburg vagy herceg Zápory Miklós ötvenéves korára nagykövet lesz valahol.

De van olyan mezitlábás fiú és van olyan mezitlábás leány, akinek mindez nem számít, aki lenézi a szatócs-jelölt

Bevezetés

sikereit, elnézőn mosolyog Bugacziné ő nagysága tornyos kapuján és egy gondolatra se méltatja gróf Yxenstein-Trostburg és herceg Zápory megérkezését a Palazzo Veneziába; hiszen azt találja, hogy ennél mi sem természetesebb. Akik olyan nagy és előkelő családból származnak, mint ők, azokon a múlt is segít, azoknak az ősei — úgyszólván — talpfa gyanánt sorakoznak, feküsznek azon az előre megalapozott, aranysínnel kijelölt pályán, amelyen életök vonatának haladni muszáj.

Igen, van olyan mezitlábás fiú és van olyan mezitlábás leány, akik így gondolkoznak, mert becsvágyuk, nagyratörékvésük, dicsőség-szomjuk és idealizmusuk éppen úgy nem áll meg a szatócs-boltnál, mint a nagykövetségi palotánál, hanem viszi, ragadja, távolságot leküzdve, magasságokat túlhaladva, mind messzebb és messzebb . . .

Az ilyen üstökös-csillag ember rendszerint úgy veti le magáról egyik társadalmi körét a másik után, mint kigyó a bőré; sőt még hazája határa is szűknek bizonyul számára. De ez éppenséggel nem bántja, mert egyszerűen kibővíti azt a határt, a saját lelke arányaihoz szabva. Egyáltalán, azt lehetne hinni, hogy ez a küldetésök közöttünk: határt bővíteni.

Legyen az föld, eszme, tudomány, művészet, sőt ipar vagy kereskedelem, ahol egy-egy ilyen tüneményes lény megjelent és magáévá tette a világegyetemnek azon részecskéit, melyekre az ő véralkatának szüksége volt, melyek az ő egyéniségének leginkább megfeleltek, és lett katona vagy pap, bölcsész, orvos, festő vagy gyártulajdonos, végeredményben ugyan egyet tapasztalunk: megváltoztatta, átalakította, megnövesztette, kitérítette azt a határt, melyen belül működött.

Ha katona volt, új geografiát rajzolt, ha hitoktató, szebb értelmét adta a másvilágnak, ha tudós, egészségesebbé, gazdagabbá, szabadabbá tette az emberiséget, ha művész, új gyönyörűség jött vele lelki világunkba, s ha iparos vagy nagy-

Bevezetés

kereskedő, névtelen százak helyett névtelen milliókat juttatott kenyérhez.

Talán — első pillanatra — különösen hangzik, hogy azokról az emberekről, akik karriért csináltak, úgy beszélnek, mintha egytől-egyig lángész lett volna. Pedig úgy van; azok voltak és azok lesznek valóban. Mert ha szívszorongva sejtjük azt, hogy sok olyan genie volt a földön, aki nem csinált carriert, viszont azt egész biztosra vehetjük, hogy aki karriért csinált, az lángész volt.

Midőn egyszer arra kérték Edisont, magyarázza meg, „szögezzé le“ a lángész fogalmát, ő rögtön kész volt a felelettel: „Egy percent inspiráció, kilencvenkilenc percent perspiráció“ — mondá teljes meggyőződéssel. És ő legfényesebb bizonyossága annak, hogy mennyire igazza volt.

A lángész tehát az, aki Istentől kapott szerszámokkal, céltudatos eréllyel, soha nem lankadó lelkesedéssel, önfeláldozással, munkával új mesgyéket nyit az emberiség boldogulásához.

Mert mindig ezt cselekszi. Még akkor is, ha csak önzőnsaját magára gondolt, hiszen az az út, amit a lelkében égő tűz világánál, verejtéke árán lépésről-lépésre ékkel, csákánnyal, robbantással kialakított vagy kiszélesített magának, az az út ezután az egész emberiség számára nyitva fog maradni.

És ugyanez jellemzi a karriért csináló embereket is. Ők is országúttá szélesítik az addig gyéren járt mesgyéket.

Ez a különbség köztük és azok között, akiket a vak Szerencse felszínre dobott.

Talán így mondhatnók: a szerencse fia éppen csak odáig jut, ameddig jó sorsa tolta; de a lángész bármeddig jut is, azt a magas polcot még mindig megtoldja a saját egyénisége nagyságával.

Például: I. Katalint, a dobos leányát, aki minden oroszok

Bevezetés

cárnéja lett, csak a szerencséje vetette a trónra, de, mert alapjában egy gyöngé „senki“ volt, egy lépéssel sem jutott ennél előbbre, ellenben II. Katalin, aki férjének örökébe lépett, annak hatalmas trónját addig soha nem képzelte hatalmassá tette, mert egyénisége nagyobb volt, mint a cári méltóság. Tehát, nem a dobos ostoba leánya csinált karriert, de a lángeszű kis német hercegnő. A világtörténelem telve van ilyen bizonyításokkal és ez a tény igen megnehezítette feladatunkat; mert hiszen egy kötet számára kellett kiválasztani, annyi sok közül, azt a néhány életrajzot, mely szűk keretében helyet találhat. Le kellett tehát tenni arról, hogy hercegnőkből lett nagy uralkodónokról beszéljünk. Így nem szólhatunk bővebben az imént említett II. Katalinról, de Mária Teréziáról, Osztrák Margitról, Beaujolais Annáról, Zrinyi Ilonáról és még sok-sok másról sem.

Azokat a híres asszonyokat is mellőznünk kell, akik nagy szépségük folytán jutottak ugyan felszínre, de nagy eszköz által maradtak uralmon, mint például Aspazia, Ágnes Sorel, Pompadour, stb. És nem beszélhetünk nagy írónokról és nagy művésznőkről sem, amilyen Rosa Bonheur, George Eliot, hanem kizárólag azok közül választhattunk ki egynehányat, akik valamely eszménynek a megtestesüléseként lépnek elibénk. Akik, mint ahogy az angolok mondani szokták: „valamire tanították az emberiséget“. Akiknek az egyéniségében megnyilatkozott az a csodálatos szellem, — nevezzük bár kisugárzó erőnek, delejességnek, vagy bárminek, — de tény, hogy általa uralkodni tudtak a tömegben, irányították gondolkozását, ténykedését, sok esetben csaknem egészen öntudatlanul, mint például Jeanne d'Arc.

Hogy a lángeszű nőre ezerszerre nehezebb munka várt (és vár még ma is), ha érvényesülni akart, mint a férfiúra, ez magától értetődik, hiszen először is ki hajlandó a lángész fogalmát a nő fogalmával összekapcsolni? Soha, senki. Eszerint

Bevezetés

tehát világos, hogy könnyebb feladat volt a korzikai kis ügyvéd fiának a világot meghódítani, mint Mme Curienek elősmertetni azt, amit évezredek óta egész nemétől folyton megtagadtak. Mégis, akikről e könyvben beszélünk, egytől-egyig megérték e csodát. Elösmerték őket, és ez már magában véve — karriér!

Talán végeredményben a legnagyobb s az egyetlen amit elérni érdemes: Nem az, hogy az ember szédítő magas polcokra jusson; sem az, hogy a tömeg félje vagy kövesse, de hogy az egyesek, a nagyok, az emberiség legkiválóbbjai elősmertjék, magukkal egyenrangúnak nyilvánítsák.

És mivel Sonja Kovalevskát, Beecher-Stowe-ot, Mme Curiet elősmerték az igazi nagyok, beszélünk itt róluk és írjuk az ő nevüket is a hatalmas Teodorák és Tszö-Szik neve mellé.

Szakra-ház, Ujtátrafüred, 1911 szeptember 18.

Szakra.

Tszö-Szi.

1834—1908.

Irta *Szikra.*

Törhetetlen akarat, melyet sohasem akasztott meg vagy térített ki útjából se nőies gyöngédség, se asszonyos gyöngeség, ez jellemzi Tszö-Szit, Kina hatalmas uralkodóját.

Szeretett? Talán; bár nem valószínű. Valószínűbb, hogy a szerelem csakúgy hozzátartozott életrendjéhez, mint az öltözködés. Ha vágyakozott utána, kielégítette, mint ahogy ebédjét beparancsolta, valahányszor megéhezett. Amit ez irányban suttognak róla, az messze felülmulja mindazt, amit valaha Borgia Lucreciára kitaláltak. S még a Borgiák kegyetlensége is gyöngö szárnypróbálgatás ahhoz a körmönfont kínzásokhoz képest, melyeket kieszelt, vagy legalább is pecsétjével szentesített, valahányszor lázadókat, vagy az ország határán betörő európaiakat kellett büntetnie.

De mielőtt pálcát törnének mindezért felette, jusson eszünkbe, hogy Ázsia azon részében ringott bölcsője, ahol a szívjóságnak még csak fogalma is teljesen ösmeretlen; ott, ahol az idegzet a fájdalom iránt korántsem olyan érzékeny, mint mi nálunk; ott, ahol a győztes hadvezér még ma is, évezredek óta megállapított ceremóniával *eszi meg* a legyőzött ellenség vezé-

reinek szívét és máját.* Ott, ahonnét, jöllehet már csak a legszéléről, de még mindig olyan rémképek villannak elénk, mint kegyetlen Iván, és a saját fiát agyonkorbácsoló „Nagy“ Péter cár alakjai.

S mégis, ki vonja kétségbe a Péter cár nagyságát? És nagy volt a kínaiak kegyetlen császárnője is, hiszen cselekedeteit elsősorban nem önzés diktálta, de az a vágy, hogy népét egységessé, országát nagygyá tegye. Hogy módszerei legtöbbször hátborzongtatón rettenetesekek voltak, ezt nem lehet tagadni; de ő biztosan éppen olyan kevéssé elmélkedett a felett, mint ahogy nem elmélkedtek sem elődei, sem törvényhozó bírái, sem pedig a legmagasabb bölcelet útvesztőiben kalandozó tudósai. Kinában a tanulatlan emberanyag teljesen értéktelen, azzal szemben minden könyörület vagy kímélet nevetségesen fölöslegesnek tűnnek föl bárki előtt is.

A kínzás pedig évezredek óta szentesített jog és törvény. S jöhet Tai-ping rablóvezér, vagy császári testőrség, győzhet egyik vagy másik fél, de a végeredmény mindig egyforma marad: lesz, aki kínozzon s lesz, akit kínozzanak. Ezen változtatni eszébe se jut senkinek, még talán annak sem, akinek éppen nyitva vannak lábszárain, vagy szíve környékén az összes idegek, hogy vékony pávatollal lassan halálra csikolják őt hóhérai.

Hogy mennyire kínozzák ott még ma is az embereket, bizonyítja az, hogy a kínai semmitől se fél annyira, mint az ördögtől. Mert e két tény között csodásan szoros az összefüggés. Bizonyosság reá egész Európa és az általa meghódított világ-részek. Ahol a kínpad rég megszűnt működni, ott az ördögtől való félelem többé nem él az embereken. Pedig zárdákban és kunyhókban még mindig mennyire szeretnék ébren tartani,

* Valamennyit elevenen akarták Pekingbe vinni, mert ott mindenki csak a tengeren túli barbárokat kívánta látni, — de mivel a Sen-Ko-Sin-Csün tábornok katonái lázadással fenyegetőztek azon esetre, ha legalább egynéhányat szemük láttára ki nem végeznek, — a hadvezérek végre is eleget tettek a közkíváratnak s kettőt lefejeztettek a foglyul ejtett tisztek közül. Ezeknek szívét és máját aztán a szokásos szertartások között, nagy ünnepélyességgel a tábornoki kar elfogyasztotta.

életre kelteni; de mindhiába. S ennél mi sem természetesebb, hiszen ha a mi gyermekeinket valaki azzal akarja ijeszteni, hogy „az ördög tüzes harapófogókkal fog téged csipkedni“, akkor annak a gyermeknek előbb meg kell szerkesztenie agyában a tüzes harapófogó fogalmát, úgyszinte egy egész gondolatláncolat kell ahhoz, hogy annak csípését, égetését valamelyest elképzelje. Az ekként felépített fogalom azonban már nem válthat ki *élő* félelmet, legföljebb egy meghatározhatlan érzést, amiben van ugyan a borzadozásnak némi maradványa, de azért már a mese érdekességével párosultan. De régen nálunk is másként volt. Az ördögtől való félelem eleven félelem volt. Hiszen ha még csak százötven év előtt tüzes harapófogóról beszéltek, azzal ijesztették a gyermeket, hogy az ördög még százsorta nagyobb darabokat fog vele kicsipkedni a húsából, akkor az a gyermek rögtön ráemlékezett valakire, talán éppen apjára, vagy anyjára, akit *látott* kínpadra húzva, sebektől vérezve, tüzes vasakkal összeégetve, és ezért legott örjítő félelem vett rajta erőt azzal a hatalommal szemben, aki ennek a rettenetes szenvedésnek a százsorosát mérheti bármely percben reá.

Ilyen babonás, ilyen irtózatos félelem van Kinában, azon a világtájon, ahol még rövid pár évtized előtt egész *hegyet* hordtak volt össze levágott ember-orrokból és fülekből, ilyen félelem van még ma is az ördög iránt, s ebből kifolyólag a hazajáró rossz szellemek iránt is.

Nagyon jól tudta ezt Tszö-Szi, midőn egy alkalommal — mert államférfiai nem akarták parancsát megfogadni — egyszerűen felakasztotta magát. Természetesen rögtön megmenették, de az a gondolat, hogy ha szándékát végrehajtja, lelke idők fogytaig visszajárt volna, szerencsétlenséget küldve maga előtt, — ez a gondolat annyira megillette renitens minisztereit, hogy eszök nélkül siettek mindent aláírni, megcselekedni, amit a császárné jónak látott parancsolni.

S hogy jutott óriás hatalmához ez az asszony, aki se nem származott királyi vérből, se nem volt Ji-Csu császárnak a hites felesége?

Mert három nagy jóval látták el őt a kegyes istenek. Először: szép volt; aztán volt egy minden áldozatra kész hű barátja, és végül ő volt az egyetlen mindazon megszámlálhatlan sokaságu fiatal nő között, akiket estende a császár színe elé vezettek, hogy válasszon közülök kénye-kedve szerint, ő volt az egyetlen, akinek fia született.

S ha eddig csak kevesen tudtak létezéséről, ezután — 1857-től kezdve — „Becsés hitves, harmadosztályu concubina“ lett címe és rangja és négyszázötven millió ember imádkozott naponta érte.

Arra, hogy az anyacsászárné helyzetének értékét mérthessük, szemünk előtt kell tartani, hogy Kinában az uralkodó személyét minden megalkuvás nélkül, abszolút formában, földi istennek tekintik. Az „Ég fiának“ nem felség a megszólítása, hanem „Tíz ezer év!“ Ezzel mintegy jelezve azt, hogy a földi napok rövidsége őt nem érintheti.

— Tíz ezer év! — suttogta Tszö-Szi is megilletődéssel, midőn először lépett be hozzá Ji-Csu. S bár csak azt suttogta, amit tegnap egy más s azelőtt ismét más leány suttogott, az elfásult idegzetű emberre mégis új ingerrel hatott hangjának kedves, behízelt muzsikája.

— Ki vagy? — kérdezte érdeklődéssel.

És Tszö-Szi beszélni kezdett. Elmondta, hogy apja alacsony sorsból tábornokságig küzdte fel magát, s hogy ma már Pekingnek leghatalmasabbjai közé tartozik. Hogy három testvér közt ő, Tszö-Szi, a legidősebb s hogy van egy fivére és egy nővére, Tsin, aki már néhány év óta a császár negyedik fivérének, Tsuán hercegnek a felesége.

Mondhatott volna még többet is. Azt, hogy mandzsu leány lévén, nevelésével, tanításával soha senki sem törődött. Felnőtt, mint többi társnői, az utcán. Fő örömét ő is abban lelte, — mint azok, — hogy a házak falában lévő vékony nyílásokon át, kénye-kedve szerint hallhasson és láthasson mindent, ami azon a falon belül történik.

Mert Pekingben ez már így szokás. Azt is mindenki természetesnek találja, hogy a gyermekek éppen annyit tudjanak, mint a nagyok, de egy kikötés mégis van, az, hogy: tessék szemléletből reá jönni . . . S ezért nagy a mulatság, ha olykor-olykor valaki egy-egy kis leányt a kukucskálás tettén kapja.

A mandzsuk egyedül és kizárólag csak a hadviselést tartják méltó foglalkozásnak. Tanulásra csak az adja magát közülök, aki különösen reá vágyik. Természetesen előre tudja azt, hogy sohasem lesz olyan tekintélye, mint ha katonai pályát választott volna.

Csodálatos tehát, hogy Tszö-Szi környezetének e fölfogásával szemben mégis olthatlan szomjúságot érzett a művelődésre.

Úgy mondják, hogy tizenötéves kora óta saját szorgalmából napestig tanult. Nemsokára ő lett központja annak a fényes körnek, mely nővére palotájában gyakran találkozott. A költészethez is korán mutatott nagy hajlandóságot s legyezőkre írt versei közül nem egy igazi irodalmi beccsel bír.

De nem Tsin hercegné befolyásának köszönhette, hogy a császár hárem-jelöltjeinek sokaságát a saját személyével szaporíthatta, hanem Ngan-ta-hoinak, annak a fiatal eunuchnak, aki lángoló barátsággra ébredt iránta. S hogy a fiatal leány bizalmára méltatva, elmondva neki lelke legtitkosabb álmát, vágyát, ez az ügyes, eszes ember, aki a „tiltott város“ császári palotáiban mindennap bejáratos volt, addig fondorkodott, addig

Szikra

ügyeskedett, míg Tszö-Szi a „választhatók“ szépséges soraiba jutott.

De még így is számos, hosszú, unalmas, meddő várakozásban, kétséges aggodás között lemorzsolts hónap előzte meg azt a napot, amelyen (ismét csak Ngan-ta-hoi vakmerő intrikája következtében) a császár végre-valahára a fiatal leányra vetette tekintetét.

Ettől a perctől azonban Tszö-Szié volt a diadal, hiszen lám, hajnalhasadtára Ji-Csu nem dobta őt el magától, mint már annyi elődjét, de ellenkezőleg, napról-napra fokozódó érdeklődéssel vágyakozott társaságára. Pedig Tszö-Szi nem mesékkel mulattatta parancsolóját, mint Seherazade, hanem — politikával. Igen. A minden gyönyört már csak unalommal, csömörrel megközelítő ázsiai fejedelemnek életébe ez a gyönyörű fiatal aszszony egy egészen új mesgyén lopta be magát: politizált, még pedig olyan érdekesen és olyan okosan, hogy a császár meglepetve hallgatta fejtegetéseit. És ő lassan-lassan tovább is mert menni: tanácsolt; s hogy a szerelmes ember megfogadta a tanácsokat, kitünt, hogy azok bölcsek és áldást hozók voltak.

Nemsokára az egész udvar tudta, hogy egy új tényező jutott uralomra, s bár sokan voltak, akik irigyelték, még többen ösmerték el, hogy befolyását elsősorban is az ország javára fordítja.

Ki tudná megmondani, hová fejlődik vagy mivé zsugorodik össze a Tszö-Szi egyénisége, ha a császár hú marad hozzá. Valószínűleg sohasem jutott volna híre mihozzánk.

De a Sors másként határozott.

A változáshoz szokott kényúr rövid pár hónap multával már ismét más örömök után kezdett vágyakozni. Volt udvarában két fiatal herceg. Az egyiket Tuon-huá-nak, a másikat Tszáj-juonnak hívták, s mindkettő királyi vérből származott. Az ő befolyásuknak köszönhette Tszö-Szi, hogy a császár las-

sanként eltávolodott tőle; helyette mindig több és több időt töltve a két fiatalember romlott társaságában, aminek következménye az lett, hogy napról-napra közönyösebbé vált országa ügyei s császári kötelességei iránt.

Tszö-Szi vérig alázva, tehetetlen bosszúsággal telve figyelte mindazt, ami körülötte történik. De saját elhagyottsága korántse fájt neki annyira, mint az a tudat, hogy az ország kormánya két annyira méltatlan embernek a kezébe került.

Pedig Kinának sohasem lett volna nagyobb szüksége egy bölcs uralkodó gondoskodására, mint éppen most, amikor egyfelől a taiping-fölkelés borította lángba az országot, másfelől a turkomannok lázadtak föl; odább az oroszok csaptak át a határokon, stb. De egy ellenség se látszott olyan veszedelmesnek, mint az „Oceán ördögei”; azok a francia és angol kalandorok, akik Kantont és környékét minduntalan rablással és gyujtogatással nyugtalanították.

Kong herceg, Tszö-Szi sógora, meghitt embere — s később valószínűleg kedvese is — naponkint értesítette őt az ellenség műveleiről, de bár a nagyeszü asszony tisztában volt azzal, hogy itt csak gyors cselekvéssel lehetne segíteni, mégsem tehetett semmit, — hiszen a császár kezében volt a hatalom. A császár pedig semmivel sem törődve, éjjel-nappal kegyencei körében mulatott, dorbézolt.

S az események gyors egymásutánban követték egymást.

Egy napon az a rémületes hír járta körül a várost, hogy egy európai flotta a Pecsili-öbölben kötött ki, s mielőtt még védelemre gondolhattak volna, máris jelentették, hogy a francia és az angol zászlók ott lengenek a takui erőd fokán.

Pedig a várórség bámulatraméltón viselkedett. Csakhogy az ellenség tökéletesebb fegyverei és hadi ügyessége mihamarább lehetetlenné tette a védekezést. Midőn pedig a kínai tisz-

Szikra

tek erről meggyőződtek, a legtöbb közülök önként oltotta ki életét.

Tszö-Szi, mert asszony volt és ázsiai, cselet tanácsolt. Ezért Kong herceg küldötteket indított a győzelmes félhez és tárgyalásokba ereszkedett. És jól számított. A szövetségesek megelégedtek azzal, hogy némi kis előjogokat biztosítsanak nekik. Csak azt kötötték ki, hogy ezt a kínaiak írásba foglalják.

Tszö-Szi ujjongott örömeiben. Hiszen ennél mi se könnyebb, mi sem olcsóbb. Hát csak bátran ígérni, ígérni. Amit akarnak, ahogy akarják. Aláírni, pecséttel ellátni. Hogyne. Akárhányszor. Hiszen annak beváltásáig sok idő eltelhet, aztán meg fordulhat úgy is a szerencse, hogy azokat az aláírásokat, ígéreteket meg is lehet majd — tagadni. Fődolog az, hogy ezek a gyűlölt „szakállas emberek“ mielőbb elpusztuljanak az ország területéről.

És tényleg minden úgy történt, ahogy a furfangos asszony előre megmondta: mikor egy év multával az európaiak visszajöttek, hogy az írást felmutatva követelődzzenek, a hadihajókat ime sortüzelés fogadta. S ezúttal a kínaiak maradtak győztesek.

1859-ben pedig megjelent a császári parancs, mely szerint az európaiak kiirtása minden egyes kínai alattvalónak kötelességévé tétetik.

De 1860-ban a császári udvarnál mégse tudta senki, hogy Anglia és Franciaország nagy haderőt gyűjt, s hogy kétszázhatvan hajón, több mint húszezer ember igyekszik Kína felé. És a két év előtti meglepetés újra megisméltődött. Taku megint az európaiak kezére került. A szövetségesek most már Tien-Csinig hatoltak.

A pekingi udvar magánkíviül volt a felháborodástól. Az eszökbé se jutott, hogy az a maroknyi ellenség (alig tízezer ember) még csak szembe is állhasson azzal a harmincezer mandzsú katonával és ötvenezer tatárijassal, akik oly cso-

dás biztonsággal bántak fegyverükkel, hogy nyilaik sohasem tévesztettek célt, bár vágatató lóról, mozgó pontra röpítették is őket.

Mégis, okulva a multakon, s bízva abban, hogy az európaiakat könnyen el lehet ámítani nagy ígéretekkel, küldöttséget menesztettek elibük, s megkezdődtek az alkudozások. Két hétig folyt a hiábavaló szóbeszéd, és talán folyt volna még tovább is, ha a kínaiak egy Ázsiában ősidők óta szokásos, de nekünk rettenetes aljasságnak tetsző cselekedetre nem vetemednek: t. i. hogy azt a tizenegy francia és huszonhat angol tisztet, akik velük tárgyaltak, a szövetségesek szeme láttára megkötözték és elhurcolták. De ez, a nálunk török időkből ösmeretes eljárás annyira felbőszítette az európaiakat, hogy Pa-li-Kao előtt szembe álltak Sen-ko-lintsin ötvenezer emberével.

Az összeütközés rettenetes volt, s a diadal soká bizonytalan. Mégis, napnyugtára a támadók oldalán maradt a győzelem.

Tszö-Szi halálra rémülve hallgatta a jelentéseket. Egy percig sem kételkedett abban, hogy az európaiak is csak úgy fognak cselekedni, mint ahogy ázsiai győztes föltétlenül cselekednék, vagyis, hogy előnyét a végletekig kihasználja, s így mi sem biztosabb, mint az, hogy „a barbárok“ Pekingig hatolnak, azt feldulják, kirabolják, felégetik, s miután kiirtották a császári családot, elfoglalják a trónt.

Ilyen rettenetes sors elől csakis futással lehet menekülni.

Mivel a Tszö-Szi rémületében a császár is osztozott, rögtön megtörténtek az intézkedések. De, természetesen, a hű kínai népnek azt sejteni sem szabad, hogy a „nap fia“ valamtől retteghet. Így az indulás reggelén csak arról értesítették az alattvalókat, hogy közeledvén az ősz, Ji-Csu ő felsége vadászatra indul. Háromnapos út után szerencsésen el is jutottak Jeholba.

És az európaiak csakugyan Pekingig hatoltak. Először is a Nyári-palotát foglalták el és itt napokig romboltak, raboltak. (De még sem lelték meg azt a százötven millió taëlt, melyet falaiba rejtettek volt el, mielőtt az udvar elmenekült.)

Ezalatt Jeholban nagyon vígan folyt az élet. A császár hallani sem akart országa veszedelméről. Őt csak az érdekelte, amit kegyencei mulattatására kigondoltak.

Az egész udvar hangosan kezdett zúgolódni, mert sokalta azokat a még Kinában is szokatlan erkölcstelenségeket, melynek nap-nap mellett tanui lettek.

Felháborodásuk annál inkább kitört, mert a két herceg minden nagy állást és jövedelmező hivatalt saját magának vagy kreaturáinak foglalt le és vette el az eddigi tulajdonosoktól.

Végre is Tszö-Szihez folyamodtak tanácsért. De ő Tszö-Ngon császárnéhez, Ji-Csu törvényes feleségéhez küldte őket, azt mondván, hogy ő most egyes-egyedül fiacskája nevelésének kíván élni.

De a császárné sokkal közönyösebb volt minden és mindenki iránt, semhogy befolyását érvényesíteni akarta volna, s így a sokat aggódó, kenyerét féltő, méltatlanságokért joggal lázadó nagyurak ismét csak Tszö-Szihez mentek könyörögni.

El lehet képzelni, hogy milyen rémhíreket hoztak Peking állapotáról, hogy mi mindent beszéltek a kínai nép rettentő helyzetéről, veszedelméről, csak azért, hogy saját sorsuk keservét jobban megértessék a lobogó lelkü asszonnyal.

Elhíhetjük azt is, hogy Tszö-Szi sokat töprengett, sokat mérlegelte esélyeit, hiszen tudta, hogy leghathatósabb fegyvere, szépsége, ez esetben mit se számít. Okos szót pedig ez a folyton mámoros ember meg nem hallgat! Mitévő legyen tehát? Pedig tenni kell; mert napról-napra nagyobb veszedelem fenyegette az országot. Kivülről az ellenség tört reá, belülről — az anarchia.

És Tszö-Szi végül se talált más megoldást, mint azt, amit már annyi elődje kitalált előtte, még pedig nem csupán Ázsiában, de Európában is, t. i., hogy a császárt eltegye láb alól.

Talán abban különbözött gyöngébb idegzetű európai testvéreitől, hogy a kivített se bízta senki másra. De hiszen Shakespeare is, más nagy írók is így mutatják be, így cselekedtetik méregkeverő királynőiket. S valószínű, hogy Tszö-Szinek igen fontos okai voltak, amiért ekként cselekedett.

Mégis, hogy a császár hálószobájába lopódzott, — babonából-e? számításból-e? — a strichnint, mit kezében szorongatott, nem a császár poharába öntötte, de a mellette lévő nagy boros kancsóba s így megeshetett volna, hogy nem a császár (vagy hogy nem *csak* a császár) igyék belőle, de a mellette alvó kegyencek is. A sors azonban úgy akarta, hogy csupán Ji-Csu nyúljon a kehelyhez, s hogy rövid pár percnyi halálküzdelem után, élettelenül csak ő terüljön el a szőnyegen.

Most már, mint a kiskoru császár anyját, törvény szerint is Tszö-Szit illette a kormányzás, s a nép ujjongva vette ezt tudomásul.

Midőn először jelent meg az akkor négy és fél éves fiával, egy messze látható lépcsőzet tetején állva, harsány örömrivalgás fogadta mindenfelől: „Tízezer év! Tízezer év! Tízezerszer tízezer év!“ — hangzott feléje eget verő lelkesedéssel.

El lehet képzelni, hogy minő részegítő érzés viharzott e büszke asszony lelkében, mikor élete álma imigy beteljesült.

Övé lett — korlátlanul övé lett — a világ legnagyobb birodalma. Egy akkora darab föld, aminő az egész Európa, ha még egy második Franciaországot s még egy második Németországot képzelünk hozzá. És ezen az óriás felületen az övé lett négyszázötven millió élő lénynek teste, lelke, élete, halála. S még azok a gyűlölt, utált, megvetett európai „barbárok“ is, akik messze tengereken túlról jöve eddig minduntalan rémít-

gették, most már hatalmába fognak kerülni, hiszen módjában van őket (aszerint ahogy a kormányzás okossága s az ország java megkívánja) vagy megvásárolni, vagy kiirtani, vagy — bolonddá tenni.

Tszö-Szi az utóbbi módszert szerette legjobban, mert ennek hasznos voltát már tapasztalásból ösmerte.

Uralkodásának első ténykedése azonban az volt, hogy a császár kegyenceitől megmentse az országot és a saját nyugalalmát. Mikor ezzel elkészült, sietett mindazokat megfélemlíteni, s lehetőleg megsemmisíteni, akik a császár életében az ország békéje és rendje ellen törtek.

El lehet képzelni, hogy a kínai igazságszolgáltatás milyen csodás furfanggal eszelt ki egészen új módokat, amellyel a kegyenceket és érdektársaikat büntesse, de egy tény tagadhatatlan, — a rend alaposan helyre lett állítva.

Az európaiakkal nem gyűlt meg a baj, mert azok (általános és végtelen megvetést aratva e miatt) ismét beérték azzal, hogy ígéreteket, okmányokba írt ígéreteket, kapjanak halomszámra.

Sokkal nagyobb bajt okoztak a taipingok, akik újra kezdtek elhatalmasodni.

Tszö-Szi Szen-ko-lin-csint küldte leverésükre, de bár a tábornok üldözöbe vette őket, és nyomában több mint kétszáz-ezer ember vérzett el, mégis, mintha csak a földből nőttek volna ki. Egy megölt rabló helyett tíz támadt újra, s elképzelhetetlen az a pusztítás és kegyetlenkedés, amit véghez vittek.

Pekingben tanácstalanul kérdezgették az emberek egymástól: Mi lesz, most?

Ekkor jutott valakinek eszébe, hogy itt vannak még az európaiak, ezúttal egyezik az ő érdekük a kínai érdekekkel, tekintve, hogy vagyonmegtartásról van szó. Őket kell tehát szövetségesül, védelmezőül megnyerni.

Az udvarnál igen hűvösen fogadták ezt az eszmét. Először is mivel keveselték a számukat, aztán meg oly hihetetlenül, oly szégyenletesen szerényeknek ösmerték őket, hogy még győzelem esetén se volna abból haszna senkinek. De oly nagy volt a baj, hogy nem lehetett tétovázni, ezért — jobb híján — mégis csak hozzájuk fordultak segítségért. És az európaiak valósággal csodát műveltek.

A fölkelést rövid pár hó alatt teljesen leverték, s fővezéreit foglyul ejtették.

Tszö-Szi sietett elősmerni lekötelezettségét, s nagy ajándékokat küldött a fő embereknek. Így Aiguebelle tábornokot negyvenezer taëllal (háromszázezer koronával) jutalmazta.

Most már jó ideig mi sem zavarta a békét. A nép dolgozhatott. Ha felépítette kis házikóját, nem jött többé sem a hegyekből, sem a tenger felől senki, hogy azt felégesse, kirabolja.

A császárné mindenre kiterjeszté figyelmét. Rég kiapadt vízi utak nyíltak meg parancsszavára. A kereskedelem és földművelés eddig soha nem látott arányban fejlődött. Meglátszott az egész országon, hogy egy bölcs agy és egy erős kéz örökös fölvirágzásán.

De ezalatt Csai-Csuan herceg lassanként kinőtt az anyai védszárnyak alól. Tizenötéves lett. Ekkor megházasították; és teljeskorúnak nyilvánították. Most tehát elkövetkezett az az idő, amikor Tszö-Szinek le kellett mondani a kormányzásról. Meg is cselekedte. De mihamarább meggyőződött arról, hogy fia semmivel sem különb az apjánál, mert ő is csupán a dorbézolásban találja örömét. Pedig gyöngé szervezete máris szenved a folytonos mulatozás súlya alatt, s vannak napok, amikor iszonyu kínoztól gyötrötten fel sem tud kelni nyugágyáról.

Ezalatt pedig újra oda jutott a nép, ahol a Ji-Csu idejében volt, vagyis, hogy minden igazát csakis súlyos áldozatok

arán tudta bizonyítani, mert az egész hivatalnoki — úgyszinte bírói — kar lopott, csalt és megvesztegette magát.

Természetesen a sok megkezdett hasznos munkálatok mind félbemaradtak, de az adók azért nőttön nőttek, úgy, hogy az egész ország népe elkeseredve roskadozott súlya alatt.

Tszö-Szi kemény szemrehányással illette mindezért fiát, de az teljes közönnyel hallgatta, s mit se változtatott se életmódján, se az állapotokon. A császárné tehetetlenül állt ennyi konoksággal szemben. S vérző szívvel, lázadozva gondolt arra, hogy élete munkája hogyan semmisül meg egy oktalan gyermek nembánomsága folytán. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy Tszö-Szi számos éven át nem ismert ellentmondást, s most egyszerre azt tapasztalta, hogy intő szavának, kérésének, parancsának annyi súlya sincs, mint egy rabszolga-leány siránkozásának. Mindezt elképzelve. Mégis a mi mai fölfogásunkkal nehéz megértenünk azt, amit ezután cselekedett. Legkevésbé érthetjük azt az idegzetet, mely képes így szót fogadni a jéghideg ész parancsának. Mert Tszö-Szi (látszólagos? vagy tényleges?) nyugalommal megtette azt, amit mi a legtermészetelenebb rémtettnek minősítünk, — megölte, sajtókezüleg ölte meg, — tulajdon egyetlen fiát.

Mentsége nincs. Mégis, egy szót javára írhat a történelem: ez a fegyelmetlen ázsiai asszony, aki évtizedekig megszokta, hogy egy intésére úgy hullianak az emberfejek, mint érett almák a fáról, ez az asszony nem önzésből cselekedett, hanem milliók javára.

De miért kellett neki gyilkolni, mikor a halál már úgy is ott ült a szerencsétlen ifjú császár oldalánál?

Mert Tszö-Szi félt, hogy fiának ideje marad utódját megnevezni, ez pedig alkalmasint olyan lenne, aki folytatná a lelkiösmeretlen uralkodást. Ha pedig a császár nem jelöl utódot, ez törvény szerint az anyacsászárné kötelességévé tétetik.

Igy tehát Tszö-Szi egészen törvényesen járt el, midőn az ópiummal örökre elaltatott árnyék-császár után, nővérenek, Tsinn hercegnőnek ötéves fiát emelte a trónra. (Ezzel természetesen újra hosszú időre biztosította magának az uralkodást!)

A kis Csaj-Sien császár különben is csendes, beteges gyermek volt, aki nem sok hajlamot mutatott a parancsolásra, annál többet a tudományos művelődésre.

Nénje örömmel engedélyezte a legkiválóbb tanítókat, de arra nem gondolt, hogy a nagy ésszel megáldott hallgatag gyermek többé nem fog megelégedni a kínai és mandzsú könyvekkel, hanem mindent olvasott, tanult, átgondolt, ami az európai civilizáció és világosság terjesztőjének van elősmerve.

Ennek az lett a következménye, hogy a császárt egészen áthatotta az a meggyőződés, hogy csakis akkor válhatnak országga igazán nagygyá, ha az európai kulturát tenné magáévá . . .

Soká nem sejtette ezt az udvarnál senki. De mikor végre nyilvánvaló lett, hogy a nagykorúságához közeledő fiatal császár reformokra gondol, valóságos pánik szállta meg környezetét. Hová jutnának, ha egyszerre vasút és sürgöny könnyítene a felügyeletet, beleavatkozást? . . . Szerencsére itt van a nagy császárné vasakaratóval, az mindig meg fogja akadályozni, ha kell erőszakkal, bűnnel, gyilkolással, hogy a kínai nép új rendet tanuljon.*

De mialatt a fiatal császár európai rendről, kulturáról álmodozott, a japániak, ezek a „szigeten lakó vadak“ betörték az országba és egyik erősséget a másik után foglalták el.

Tszö-Szi dühe nem ösmert határt. Most Li-hung-Csangot küldte Japánba, hogy legalább fegyverszünetet eszközöljön ki.

És, hogy a győztes féltől a hadisarcnak legalább egy ré-

* Az udvaroncok jól számítottak, mert Tszö-Szi évekig rabságban tartotta Csaj-Sien császárt, — s midőn saját halálának közeledtét érezte, szemei láttára megfojtatta őt. (1908.)

szét is vissza lehessen harácsolni, a furfangos asszony ismét az európaiak segítségéhez folyamodott.

Anglia, úgyszintre Orosz- és Franciaország sietett is segídezni nyújtani. De természetesen, nem — ingyen. Oroszország Port-Arthurt, Anglia Wei-hai-Weit kötötte ki magának.

A nagy veszedelem rákényszerítette a kínaiakat, hogy ezeket a csúfos föltételeket is elfogadják, de a császárné régi gyűlölete, amit az európaiak ellen érzett, csak újabb tápot nyert, e viselkedést látva. Ő, a hősök tiszteletében felnőtt mandzsuszony, valóságos undorral gondolt azokra a sápadt emberekre, akik, ha győzelmesekek, nem élvezik végig a győzelemmel járó előnyöket, nem gyilkolnak, rabolnak és hajtják rabságba ellenségeiket, de fele úton félbe hagyják a rombolást és betörést, hogy kardjaikat hüvelybe téve, leüljenek és — alkudozzanak!

És alkudoznak, kufárkodnak akkor is, amikor megtisztelik őket azzal, hogy segítségül hívják. Aljas eljárás! Megvetésre is alig méltó népség az ilyen valóban!

Másrészt, jelenlétök folytonos veszedelem az országra nézve, hiszen tagadhatatlan, hogy fegyvereik és hadi készülségük messze fölötte áll a kínaiak fegyverein, — tudásán.

De ha nem lenne európai Kinában, teljesen fölöslegessé válna az ágyúiktól való félelem, s azt a rengeteg pénzt sem kellene éppen olyan ágyúkért, amilyen az övék, kiadni; hiszen akkor újra csak ijjasok állnának ijjasokkal szemben, mint a régi, dicső, hősies időkben . . .

Ha nem lenne európai Kinában! . . .

Tszö-Szinek most már minden gondolata, minden gondja ezzel az egyetlen kérdéssel foglalkozott.

Jaj volt annak, aki ellent mert mondani!

Mert, mintha ez a törhetlen akaratu, dölyfös, kegyetlen, késő vénségére is szép, szerelmet megigénylő, furfangos asszony nem is egy emberi lény lett volna, de a változhatlan

nagy Ázsia megtestesülése, akinek lelkében a Gengis kánok és Tamerlanok nagy szelleme lobog, mentől követelődzöbben csapkodták, ostromolták az ország évezredes falait a modern eszmék vívmányai, Tszö-Szi annál dacosabban, annál elszántabban, annál kevélyebben készült az ellentállásra.

Pusztuljon minden és mindenki, ami Kinában idegen; és maradjon meg Kina annak, aminek az istenek szánták: a világ urainak nagy bölcsője. Maradjon érintetlenül, látszólagos nagy tétlenségben, hogy nőjön, szaporodjék, erőt gyűjtsön, hogy majdan, ha ütni fog a rajbocsátás fenséges órája, milliók és milliók indulhassanak ki belőle a földgömb meghódítására, átfarmálására.

Igen, ez az egy gondolat gyötörte, lelkesítette, készítette Tszö-Szit, Kina hatalmas uralkodóját, amidőn lassan, óvatosan megindította azt a mozgalmat, amelynek kitűzött szent célja az európaiak végleges kiirtása volt, s amelyet „*boxer-lázadás*“ néven írt be Clio a történelem vérrel ázott lapjára.

Theodora

† 548. Kr. u.

Irta Tormay Cecile.

Az antik istenek oltáráról elvitte a tüzet az ember és örök-mécsest gyújtott véle a názáreti templomában. Már ötszáz és egynehány esztendeje égett a mécs. Világító lángja alatt megváltozott a föld. A görögök Athénje, mint egy kifosztott márványarcu halott feküdt a kék tengerek partján. A hét halom és hét király Rómája, leigázott hűbéres volt. Alexandria hatalma megdőlt. Jeruzsálemet utolérte végzete.

Az elbukott Athen kimerült művészete és filozófiája, Róma egykori dölyfös hatalma, Alexandria tudása és romlottsága, Jeruzsálem új vallása, hontalanul, hajótörötten kötött ki a Bosporus öblében:

A világ székhelye Byzanc lett.

És ott, a Fekete-tenger napkeleti városában, pokol és mennyország között élt akkoriban egy leány, akit Theodorának hívtak.

Talán Cypros szigetén, talán Byzancban látta meg a napot, az Úr születése után, a hatodik század első éveiben. Atyja, Acacius, medveőrző volt a Hippodromban. Anyja korán elhalt. Testvérei, a két cirkuszi leány: Comitona és Anastasia,

az Embolon negyed bűnös sikátoraiban kereskedtek szépségükkel. A kicsiny Theodora éhezett, fázott, nyomorgott és a kikötőbeli tengerészkorcsmákból, a szennyes külvárosi bazárok ponyvái alól, a cirkuszi söpredék rossz hírű csapszékeiből, korán kinyújtotta utána kezét az állatias, durva élet.

Nagyon fiatal volt még, mikor belenézett az Ember szemébe és amit ott látott, azt nem felejtette el soha.

Byzanc ekkor már a romlottság, az örvöngő fényűzés és sötét nyomor óriás városa volt, melyben orgiák örömfáklyái és eretnekek máglyáinak a lángja mellett ülte a tulajdon végtelen halotti torát a keletrómai birodalom.

A pusztuló fajok összeverődött, gyülevezs népe mulatott és imádkozott, mint aki a vesztét érzi. Az élet, a nagy mocsarak alattomos, félelmes mozgásával hömpölygött a Hippodrom és a templom között. Az embereket mindenekelőtt a vallás és a cirkusz érdekelte, mint akár őseiket a görögöket a filozófia és a rómaiakat az aréna.

Byzancban az egykori furfangosan finom görög ész már képtelen volt arra, hogy önálló filozófiát alkosson magának, így hát szükségképpen markolt bele a vallásba és meddő vitákban adta ki utolsó erejét. Mint a haldokló a feszület után, úgy kapott ez a haldokló nép a keresztény hit után. Magyarázni kezdte és olyan fanatikus dühvel elemezte, hogy végül majd annyi tévhitet teremtett, mint ahány keresztény volt.

És miként elfajult ezen a földön a görögök mély és derűs bölcselkedő hajlama, épp úgy fajult el az a durva, de izmos szenvedély, mellyel a római csüggött arénáján, hol a nép, mint pihenő katona, kegyetlen ösztöneinek kielégítését kereste. A byzanci tömeg cirkuszában már nem akarta látni a bátorság és erő győzelmét, ledér tréfát, bűvészkedő szemfényvesztést vitt a Hippodrom porondjára, melyen a város ütőere futott át. Ott játszódtott le minden: színház és valóság. Véres lázadások, vá-

Theodora

sári komédiák, eretnekegetés, trónfosztás és császárválasztás színtere volt a Hippodrom, melyben a cirkuszi pártok, a *zöldek* és *kékek* álarca alatt, ellentétes politikai áramlatok és vallási szekták gyilkolták és váltották föl egymást.

Az utolsó harcban a kékpártiak győztek. Acacius, a medveőrző, az ő emberük volt. Ők segítették leányát a porondra.

Eljött a nap, amelyiken Theodora kilépett az aljas sötétségből a byzanci nép elé. És a csodálatos leány, akit az emberi kegyetlenség megkeményített, a nyomor és elhagyatottság megedzett, a lealáztatás nagyravágyó lázadóvá tett, a forró cirkuszban érezte át először az asszonyi szépség hatalmának a mámorát.

Theodora szép volt. Túl kicsiny teste kecses és hajlékony; a haja gazdag és sötét. Keskeny arca melegen halvány, mint egy napsütött arany szobor, nagy szeme pedig olyan uralkodóan zsisbasztó, mint a csillagoktól nehéz byzanci éjszakák.

Sem énekelni, sem táncolni nem tudott. Csak mókázott, nevetett, játszott a tömeggel. „És amíg a színen volt, minden férfi szeme reá tapadt“, mert: „Acacius leánya végtelenül szellemes és ledér vala“.

Így koldulta Theodora a porból annak a népnek a kegyét, amelyik később a porban kúszott előtte.

Így próbálta ki a hatalmát először.

Tetszeni akart és tetszett. Azt akarta, hogy a tömeg ne vessen és a tömeg hangosan nevetett. Azt akarta, hogy csönd legyen a Hippodromban és oly nagy lett a csönd, hogy meghallatszott egy elszálló madárnak a szárnycsapása. Köröskörül elakadt az ezerek lázas lélekezete, mert lenn a porondon Theodora kibontotta vad, fekete haját, leoldotta válláról köntösét és mint a Keletnek egy bronztestű, szép, mezítelen kígyója,

csábítóan ágaskodott föl és lassan forogni kezdett a ragyogó nap alatt...

Aztán, egyszerre eltűnt Byzancból. A szerelem elől futott-e, vagy a szerelmet követte, ki tudná megmondani. Saruinak a nyomát behordta az idő, csak a mesék beszélnek, hogy Alexandriában, Syriában, Antiochiában és Paphlagoniában járt, hol fiatal lelke szomjasan itta föl az antik műveltséget és az új vallás fanatikus eszméit. Mikor visszatért a Bosporus öblébe, szellemesebb, szebb és szegényebb volt, mint valaha. Ellenségei azt suttogták, hogy ebben az időben az Embolon-negyed bűnös sikhátoraiban kereste a szégyenletes kenyeret. Mások a Porticus alatt látták ülni és látták fenni rongyosan, éhesen, égő forróságban, fagyos szélben, kora virradattól, míg a nap lement.

Talán ott, az oszlopok alatt, akadt meg rajta először Justinianus császár unokaöccsének, az egykori illyr parasztfiúnak, Uprandának a szeme, akit ekkor már Justiniánusnak hívtak Byzancban.

Az asszonyok nagy segítőtársa, a Véletlen, csak ennyiben játszott bele Theodora életébe. Egy pillantás. A legelső. Azután már ő maga vezette tüneményes végzetét rágalmazó gyűlöleten, ellentálláson, vad irigységen keresztül. A medve-őrző Acacius leánya, a cirkuszi komédiásnő, az utcai hetaïra, elindult a császári trón felé. És ami elkövetkezett, annak el kellett jönnie, mert egy hatalmas szellemű asszony úgy akarta.

Szépsége meghódította Justinianusban a férfit: Theodora a byzanci trón örökösének a szeretője lett... Esze meghódította az embert: Theodora Justiniánusnak a felesége lett... Cselekvése, bátor, erős lelke meghódította az imperátort: Theodora császárné lett. A világ urának lett a társuralkodója.

És a nagyravágyó, éleseszű, törvényalkotó Justiniánus nem bánta meg soha választását. Az, akit biborba öltöztetett,

Theodora

megbecsülte bitorát, az, akinek trónt és császári diadémot adott, megmentette számára a trónt és koronát.

Az 539. évben történt, hogy a Hippodromban kitört a circuszi pártok harca, a Nika-lázadás és elsöpréssel fenyegetett mindent. Az arénából kicsapott a szenvedély az utcára, Justinianus trónja inogni kezdett. Az imperátor és hívei fejvesztetten gyültek össze még egyszer utólszor és a palotatanács már csak a menekülésre gondolni, mikor Theodora váratlanul fölállt. Beszélni kezdett. Merész szavával megállította azokat, akik futni készültek, bátorságot adott azoknak, akik elvesztették.

„Nem akarom, — mondotta fenségesen, — hogy bitoromtól megfosztottan lássatok. Nem akarom életem meghosszabbítása árán elveszíteni azt, hogy fejedelmi jogom szerint köszöntsenek útamon mindenek. Ha el kívánod kerülni Imperátor a halált, úgy ez könnyű lesz neked. Van aranyunk, a tenger szabad, gályáink készen állanak. De fontold meg, túl a veszélyen majd szánni fogod, hogy a menekülést választottad a halál helyett. Régi igazság, hogy a trón csak egy dicső sír, de — én rajta maradok.“

És basilissa Theodora csakugyan a trónon maradt. Megfékezte az Embert, mert nem felejtette el, amit egykor a szemében látott és uralkodott, mert akarni tudott. Justinianus ettől a naptól fogva mind nagyobb befolyást engedett eszének. Theodora hatalma óriási lett. Városokat építtetett, templomokat, kórházakat emeltetett, vallási vitákat folytatott, haditerveket szőtt és törvényeket sugalmazott, melyeket a császár Institúcióiban, Pandectáiban és Digestáiban nyíltan vallotta legemberesegesebb alkotásainak.

Theodora nem volt a gyöngék közül való, akik, mikor emelkednek, eltaszítják, megtagadják társaikat, hogy könnyebb legyen az út. Ő az erősek közül való volt, magával emelte a

többieket és amilyen arányban nőtt befolyása, olyan arányban javult az asszonyok nyomorúlt helyzete Byzancban. A Caesareai krónikás mondja a Góthok könyvében a császárnőről: „természetszerűleg volt indíttatva, hogy a nőket szerencsétlenségükben mindenkor segítse“ — és ugyanaz a krónikás említi, hogy: „minden erejéből a hetaïrák megtérítésén fáradozott“. Küzdött azzal a lázadó, szomorú szégyennel, amelyik minden igazi asszonynak az arcába csapja a vért, ha arra gondol, hogy a földön a legboldogtalanabb testi páriák az asszonyok neméből kerülnek ki.

Theodora a biborban is emlékezett. Ő a trónon sem felejtett el semmit.

Antiochiát, mely ifjúkori vándorlása idején otthont és barátokat adott neki, újra teremtette a földrengés után. Byzancban a régi Porticus helyén, hol hajdan éhezett, fázott és font, a csodaszép Szent Pantaleon templomát emeltette, hogy a kövek beszéljenek az elmúlt időkről. A bűn fészket, a hirhedt Embolon-negyedet, hol büszkesége valamikor lehajtott fejjel futott a sárban az éhség elől, elsöpörte a föld színéről és a Megbánás óriás kolostorát építtette a helyébe, melyben csak úgy menedéket és védelmet találtak a *megtérő* utcai leányok, mint a Theodora által sugalmazott Codex Justinianusban. Mert, szinte kétségtelenül bizonyos, hogy az ő alkotása az a törvény, mely a komédiásnőnek és hetaïrának megengedi, hogy megvetett életével szakítson, házasságot kössön, vagy kolostorba vonuljon.

De Theodora nemcsak a lealázottak sorsán javított. A házasságban élő asszony rabszolga helyzetét is fölemelte. Megvédte a nőt férje korlátlan hatalmával szemben. Büntetést szabott arra, aki ostorral bántalmazta a hitvesét.

És végül, minden törvények között az övé az a mélyreható gondolat is, mely az egyik Novellában megtiltja, hogy nőt

Theodora

férfi által őrzött börtönbe zárjanak. Egyedül asszonyé lehetett ez a szép gondolat, mert férfinak sohasem jutott eszébe sem azelőtt, sem azután, hogy a nőt, kit *csak* szabadságvesztésre ítélte a törvény, a börtönőrök és martalócok durva vágyai a büntetésen fölül önkényesen bünteti.

Ezekből a törvényekből nagy élő mozdulattal lép ki a valóság Theodorája és mint fenséges idegen áll szemben a mondák aljas, vérszomjas Theodorájával, akit a kortársak irigysége, a skolasztikus írók gyűlölködő fanatizmusa és tizennégy évszázad lángoló, tudatlan képzelete teremtett meg.

Nem a mondákban, nem a krónikások könyveiben kell hát a császárnét keresni, hanem a törvényeiben, a beszédében és a vallásában. Mert érezni tudó asszonyi szíve benne van a Justinianus törvénykönyveiben; hatalmas, nagyravágyó lelke benne van a beszédében és egész bűne benne van elvakult hitében.

Mint maga a császár, udvara és népe, úgy Theodora is szomjas telhetetlenséggel kutatta a teológia titkait és az a lázas vallási őrjöngés, mely Byzancban egy gondolatért, egy szóért, sőt egy betűért, Jézus nevét ordítva, ezereket hurcolt a tűzhalálba, Theodora lelkébe is csóvát vetett. De míg a kicsinyek, a nyomorultak tévhite az egyén számára hozott bűnhődést, addig Theodora tévhite ezereket büntetett és elöntött vérral, égő máglyák lángjával jelölte meg útját.

Az utókor csak a vért és a lángokat látja Byzanc nagy császárnéjának az útján, míg azt, hogy uralkodó kezének intésére gyakran meghunyászkodott a bűn, enyhült a szenvedés, védelmet talált a nyomor és állatokból emberekké lettek az asszonyok, — elfelejtette a világ.

Az egyház, mellyel félrevezetett, fanatikus lelke harcban állt, gyűlölte őt és mert nem bírta megölni amíg élt, megölte mikor meghalt... Kiátkozta és olyan vészes befolyást tu-

lajdonított neki a vallási eszmék forrongása idején, amilyenell Theodora sohasem rendelkezett. Történeti adatok igazolják, hogy ha az ortodox hitű Justinianus mindenben hallgatott is a császárné szavára, vallási kérdésekben hajthatatlan volt és Theodora még csak azt sem bírta elérni, hogy kedves apostola, az ékesen szóló Severius, aki tanításával ifjuságában megígizte lelkét, püspöki székében maradjon. Justinianus a basilissa könyörgése dacára elűzte a patriárkát, híveit megfenyegette, tanát pedig, melynek rajongó követője volt a császárné, kérlelhetetlenül üldözte az egész birodalomban.

Ez a tény maga elégségesen igazolja, milyen tehetetlenül állt Theodora Justinianus vallási fölfogásával szemben, aki erőszakkal kényszerítette alattvalóit, hogy úgy imádják az Istent, mint ahogy ő akarja. A császár rideg, sötét hite nem türt meg befolyást; az egyház mégis Theodorát vádolja és vonja felelőségre a kor minden bűnéért.

A skolasztikus írók a démon ajándékának, Demonodorának hívták. A teologusok megbélyegezték. Baronius bibornok Annalesaiban „veszett nősténynek“ nevezte és vad rágalmakat szórt reá, melyek bizonynyal épp oly valótlanak, mint Anastasius írásai, ki Vigilius pápa gyilkosának mondja a császárnét és nem átalja szószerint leírni, hogy az agg egyházfejedelemnek „kötelet kötöttek a nyakába és Theodora parancsából estig vonszolták hulláját az egész városban“. Pedig... Vigilius pápa meggyilkolása idején basilissa Theodora már régen halott volt és csendesesen aludta nagy álmát a császárok boszporusmenti sírboltjában.

A képtelen, hazug vádak azonban mégsem bírták volna elemészteni a történelmi igazságot, ha az egyházi írók segítőtársává nem szegődik egy könyv, amely ellopta Theodora emlékéből mindazt, ami emberien szép volt benne és démoni aljassággá torzította mindazt, ami benne emberien bűnös és

Theodora

gyöngye volt. Ez a könyv az Arcana Historia, melyet Justinianus krónikásának, Procopiusnak tulajdonít a közhit.

Byzanc ragyogó tollu, legnagyobb történetírójáról, négyszáz évvel halála után, egy megbízhatatlan kéz följegyezte, hogy a Goth háború és a Kismata tizenöt kötetén kívül írt még egy történetet, egy szennyes, titkos, szörnyű vádiratot, melyben véglegesen meggyalázta jöltevőinek, Justinianusnak és Theodorának jellemét. Ezt a történetet Alemanni találta meg és hozta töredékesen a napvilágra a tizenhetedik század elején, — majd ezerszáz évvel Procopius halála után . . .

A fölfedezett kézirat nem viselte magán szerzője nevét. Lapjain nyoma sem volt a caesareai krónikás méltóságteljes írásművészetének és minden sora meghazudtolta Procopius élete munkáját és azt a híres mondását, hogy „az ékesszólás a szónokoké, a képzelet a költőké, az igazság a történetíróké.“

Ennyi világos ellentmondás és zavaros bizonytalanság dacára a közhit mégis Procopius névéhez fűzte az írásokat, melyeknek gyalázó vádjai vérző sárral borították el Theodora alakját.

A világ hitelt adott az Arcana Histórianak és a kétes röpiratra támaszkodva ítélte Theodora fölött, elfeledve, hogy a császárné kiváltságos tulajdonságai az ő saját egyéni tulajdonságai voltak, míg bűne egész korának bűne volt.

Azóta nemzedékek jöttek és mentek és az igazság és hazugság százados viaskodása közben a monda elragadta Theodorát a valóságtól. Akit pedig egyszer a monda magával visz rejtélyes birodalmába, azt egészen nem adja többé vissza a valóságnak soha.

Sienai szent Katalin

1347—1380.

Irta *Szikra*.

Ha a francia olyan egyéniséget akar jellemezni, akinél a lelki melegség a kedély derűjében jut kifejezésre, akkor azt mondja az illetőre, hogy „ez is napot nyelt!” Sienai szent Katalin ilyen volt. Többen jegyezték föl róla, hogy pusztá megjelenésével jobb hangulatba hozta környezetét; s hogy jóságos mosolyának a legkonokabb ellenfél sem tudott ellentállni. S van-e nagyobb fegyver céljainak elérésére, mint a megértő mosoly?

De hogy Katalin utolsó percig megőrizte lelkének ezt a nagy kincsét, és hogy a középkori askézis kegyetlen önfegyelme sem ölte azt ki belőle, ez talán mégis abban leli magyarázatát, hogy Itália földjén született, nem messze szent Ferenc hazájához, ahol még ma is, ha a kis kecskepásztorokat megkérdeznők, hogy mi lenne leghőbb vágyuk, kétségtelenül azt felelnék, amit e sorok írójának felelt egy közülök: „Sempre cantare, mai morire!” — „Mindig dalolni, sohase meghalni!” Boldog ország! ahol az életöröm annyira vérében van gyermekeinek, hogy egy ilyen nagy szó, csak oly természetes egyszerűséggel röppen kis koldus leány ajkáról, akár a madár-csicsergés puha fészek mellől. Sienai Katalin jellemében az eréllyel párosult jóság minden más nagy tulajdonságának alapja.

Szikra

Az ilyen egyéniségek rendszerint vezérei lesznek embertársaiknak. Hogy mennyinek? Ez már számtalan külső és mellékkörülménytől függ; bár azoknál, akiknél az erély mindenek fölött túlsúlyban van, a külső körülmények se nagyon jönnek tekintetbe. Legfőljebb lassítják az előre törekvést, de, hogy ezek a kivételes lények átgázolnak rajtuk előbb-utóbb, az biztosra vehető.

Mire Katalin (mint anyjának huszonötödik gyermeke) a világra jött, a szülei ház már ugyancsak népes és lármás volt, mert nem csupán idősebb testvérei, de a már házas fivérek családjai is ott laktak az ősi hajlékban. Csoda-e, ha ennyi különböző akarat és vágy között gyakran tört ki a háboruszkodás; úgy, hogy a derék timár-mesternek — Benincaza Jakab uramnak — minduntalan kijutott a bíraskodásból.

Pedig ő csak a békét szerette. Hallgatag, nagyon vallásos, szigorun erkölcsös, jó embernek ösmerte őt mindenki.

Felesége éppen nem hasonlíthatott urához, mert bár ő is végtelen dolgoz, tisztességes, istenfélő nő volt, mégis egész háznépét folytonosan kínozta, izgatta házsártos természetével.

Csak a kis Katalin nem szenvedett tőle, — legalább eleinte. Talán mert ő volt Lapa asszonynak legifjabb gyermeke, s mint ilyen, különös kedvence. De lehet azért is, mivel olyan rendkívüli szép és bájos volt, hogy pici kora óta csak Euphrosinának nevezték a szomszédok, s az egész városnegyed versengve becézte. Annál csodálatosabb, hogy már ötéves korában jelét kezdte adni a magába szállásnak, s vallási rajongásnak. Pici kezeivel korbácsot font magának, s titkon ezzel verte véresre fejletlen vállacskaít. Egészen letett a húsevésről s ágy helyett kemény padlón feküdt. Hatesztendő korában volt első látománya. Jézus Krisztust látta királyi palástban, koronával a fején, jobbról balról szentektől, fehérruhás apácáktól kísérvé. A korán érett gyermek lelkiületére ez az esemény óriási befo-

Sienai szent Katalin

Iyással volt; annál inkább, mert senki sem volt se környezetében, se századában, aki a „csodát“, és a későbbi „stigmákat“ egyszerűen a túlfeszített idegzet rovására *merte* vagy *tudta* volna írni. Hiszen még napjainkban is gyakran ismétlődnek ehhez hasonló esetek, és ilyenkor látjuk, hogy még mindig légió azoknak a száma, akiknek jobban esik elhinni a rendkívülit, semmint a természetes magyarázatát megkeresni.

Mai értelemmel mérlegelve a Katalin életmódját, inkább ott látjuk a csodát, hogy rettenetes önkínzásai dacára képes volt bájos és egészséges hajadonná fejlődni. Még pedig ugyancsak hamar vált ki a gyermekorsóból, mert tudjuk, hogy tizenkétéves korában anyja már minden igyekezetével azon volt, hogy férjhez adja.

Ennek az elhatározásnak kapcsán jutott Lápanak először eszébe, lánya túlzó vallásosságát kifogásolni. Most már azt akarta, hogy öltözködjék szépen, sőt, ez lévén akkor a divat, szigoruan ráparancsolt, hogy gyönyörű barna haját arany-sárgára fesse.

— Soha! — védekezett Katalin. De addig kérték, magyarázták, nevettek körülötte nővérei, sógornői, az a sok jól öltözött, divatosan fésült fiatal asszony és leány, míg végre engedett.

Hanem, alighogy e nagy átalakítás után a tükörbe nézett, máris megsemmisülve roskadt térdeire. Úgy érezte, hogy erre a bűnre nem is lehet bocsánat, mert hiszen az az aranysárga haj nagyon is jól illett fekete szeméhez . . .

Könyörögni kezdett, hogy szabadítsák meg e nem kért szépítéstől, de anyját nem indította meg kétségbeesett könnyhullatása és ez egyszer az egész háznép Lapával értett egyet.

Végre is gyóntatójához menekült.

— Félsz, hogy tetszeni fogsz? — kérdezte az mosolyogva.
— Hát akkor menj haza és vágd le a hajadat tőből . . . Azután

meglásd, békén hagynak, mert nincs Olaszországban férfi, aki egy ekként elcsúfított leányt feleségül venne . . .

Katalin felujjongva vette kezébe az ollót, s egy-kettőre ott feküdtek a nehéz puha fürtök lábai előtt . . .

Rémes jelenet következett erre. Lapa magánkíviül volt tehetetlen dühében, s egyben elhatározta, hogy Katalint ezután a legkegyetlenebb bánásmódban fogja részesíteni. Fenyegetését be is váltotta. De mit jelent a testi fenyítés annak, aki évek óta hegyes szegekkel kivert övet hordott derekán? s mit a szavak durvasága Katalinnak, aki gondolatban folytonosan Jézus urunkkal folytatott párbeszédekben volt elmélyedve?!

Végre is, apja engedelmével, a Domokos-apácák világi rendjébe lépett, s így azután lelki életét teljesen szülői beavatkozás nélkül élhette. És mivel hamarosan belátta, hogy nem a saját magáért való imádkozással tesz eleget fogadalmának, de azzal ha másokon segít, másokat vigasztal, mások életét menti meg a kétségbeesés borzalmaitól, kezdte fölkeresni azokat, akikről hallotta, hogy lelki bánat vagy testi szenvedés kínozza. De leginkább azokhoz ment, akikről tudta, hogy nagy szenvedélyek korbácsütései alatt nyögnek.

A szívjóságot alig ösmerő középkor emberei meglepetve nézhették ezt az örökké vidám fiatal leányt, aki sohasem ijed vissza attól, hogy életét a bélpoklosok tanyáján veszélyeztesse, vagy hogy dalával a börtönök borzalmas csöndjét elriassza.

Lassanként figyelmessé lettek reá a város nagyjai, s palotáikba kérték, hogy tanácsát kikérjék. Az egyiknek fiát kellett a gyilkolás véres szenvedélyéről leszoktatni, a másiknak a feje fölött lebegő vérbosszút valamiképpen elhárítani. Ez leánya világias hajlamai miatt reszketett, az panaszkodott, hogy nagyon is szép felesége a kárhozat felé táncol.

Katalin pedig ehhez is betért egy szóra, azt is magához rendelte, s oly nagy volt az egyéniségében rejlő erő, s oly el-

lenállhatatlan az a melegség, megértés és derű, amellyel a leg-ellenszegülőbbeket is megkönyékezte, hogy kitüzött célját végre is mindig újra és újra elérte. S mivel még messze föld-ről is folyamodtak hozzá, nemsokára négy irnok sem igen győzte a levelezést.

Ekkor találkozott Marconi Stephanoval, azzal a dúsgazdag, gyönyörű fiatal siennai nemessel, aki egy véres és igen bonyolult perbe volt a Tolomei és a Rinaldini családokkal keveredve. Stephano mindeddig teljesen távol tartotta magát a vallási gyakorlatoktól, mint egyáltalán minden földöntúli gondolattól. Anyjának egyetlen fia lévén, mindig csak azt cselekedte, amire éppen kedve akadt. Mulatott, hadakozott, üldözte ellenségeit, szeretett s költötte a pénzét, mint megannyi más, környezetében.

De a sors úgy rendelte, hogy találkozzék Katalinnal, s élete egyszerre megváltozott . . . Ha lehet a szerelmet minden földi salaktól menten elképzelni, úgy azt mondhatnók, hogy ez a két fiatal lény első látásra egymásba szeretett. De oly magas és oly tiszta volt és maradt ez az érzelem, hogy ők sohasem neveztek barátságánál egyébnek, s talán sohasem ébredtek öntudatára annak, hogy több volt az annál. Stephano mit se törődve pajtásai csúfolódásaival, önként ajánlkozott a szent asszony ötödik író-deákjának, s ezentúl nem igen távozott köréből. Katalinnak pedig ő lett a túlzó lelki élet egészséges ellensúlyozója. Nélküle talán előbb-utóbb mégis csak bezárkózott volna valamely világtól elrejtett zárda néma cellájába, s meddő vallásosságba elmerülve várta volna halálát. De így, egy nagy érdek, egy nagy melegség költözött szívébe. És a Stephano iránti érdeklődés áthidalta az ürt, mely az ő extatikus, megtisztult lelki világa s a szenvedő, vergődő, bűnös emberiség között tátongott.

Már akkor az egész művelt világban lelkesedéssel, cso-

dálattal beszéltek a siennai timár leányáról, akiben az Úr minden kétséget kizárólag, béke-angyalt küldött a földre.

Mivel nagy híre volt kortársai között, elhíhetjük, hogy sok szó esett róla Nápolyban, a Johanna királyné udvarában, ahol Boccaccio és Petrarca oly szívesen látott vendégek voltak, de híre eljuthatott a messze Visegrádra is, hol ennek a szép királynénak legkönyörtelenebb ellensége, Nagy Lajos király székelt. És Avignonban is sokan emlegethették, mert végre is fölkeltek a Gergely pápa érdeklődését iránta.

— Meg akarok győződni arról, hogy mennyire igaz mind az, amit róla beszélnek, — határozta el ő szentsége s legott elrendelte, hogy Katalint küldjék Lucába, a lázongók lecsendesítésére.

És a megbizatus fényesen sikerült. De alig hogy Katalin erről jelentést tehetett, máris újabb bonyodalmak híre jött Firenzéből.

Quelfiek és ghibellinek ismét harcba álltak egymással, s a köztársaság nyíltan a pápaság ellen támadt.

És ekkor XI-ik Gergely ismét csak siennai Katalint rendelte oda a béke helyreállítására.

Ha elgondoljuk, hogy ez 1370-ben történt, megértjük, hogy mekkora lehetett a „mantellata-nővér“ híre és tekintélye, hogy ilyen óriási horderejű küldetést bíztak reá. Hiszen a középkor férfiai eddig csupán a cour d'amourok asszonya előtt hódolt meg, de sohasem gondolt arra, hogy politikai misszióra küldesse. „Minden asszony királynő“, — határozta meg a le nem írott törvény, — hanem hozzá tették azt is, hogy „de ez a királynő mindenkor csak uralkodjék, ám sohase kormányozzon!“

Katalin volt az első asszony, akinek a politikában nagy szerepet *adtak*, mert természetesen olyan minden korszakban mindig akadt, aki *vette* azt magának. Utána, a renaissance

Sienai szent Katalin

fölszabadító áramlatában, minduntalan találkozunk nagy küldetésekkel megbízott asszonyokkal. Így például Ludovico Moro is feleségét, a bájos Beatrice d'Estét küldi Velencébe, hogy a dozséval tárgyaljon. Gyakori eset az is, amikor a hadba menő fejedelem feleségére bízta országa kormányzását. Sőt az előre látó XI-ik Lajos, — bár senki sem vádolhatja túlzó feminizmussal, — mégis legidősb leányát, Annát teszi meg kiskorú fia gyámjának és régensnek. Igaz, hogy végrendeletében ekként okolja meg ezen elhatározását: „parce qu'elle est femme moin folle que les autres“. Habsburg Miksa császár is leányát, Margitot küldi Németalföldre helytartónak. De mindez 150—200 évvel a Katalin halála után történt. Az ő korában azonban az ilyesmi még csak eszébe se jutott senkinek. Annál bámulatosabb tehát, hogy erről a halvány, törékeny, aszkétikus apácáról, akiben már csak a lelkesült tekintet s a mindent megértő jóságos mosoly látszott élni, — elhitték, elösmerték akaratának ellenállhatatlan erejét és hatalmát az emberek fölött.

Csodálatosképpen rendszerint mindkét ellentábor elismerte ezt, s így történt, hogy 1370-ben, nem csupán a pápa küldte őt Firenzébe, de a köztársaság is meghívta békebírónak.

S ezzel a látogatással vették kezdetüket azok az események, — úgy mondhatnám, diadalok, — melyek a Katalin nevét örök időkre aranybetűkkel írták be a történelem lapjaira.

Érkezését a flórenciek nagy ünneppel várták. A város díszet öltött s a tanács nagyjai legszebb aranyhimzésű ruháikba öltözve siettek a kapuk elé, hogy kellő hódolattal fogadják.

De minden mély hajlongások, hízegő beszédek dacára Katalin rögtön kiérezte magaviseletükből, hogy ezek itt körülötte csupa nagyon furfangos, de különösen: nagyon elkeseredett emberek. Ezekkel szemben jó lesz eszének minden találé-

konyságát, minden tapintatát elővenni, nehogy még több baj és veszedelem sarjadzzék ki viszálykodásaikból.

Elkeseredésük okát is nagyon jól tudta és lelke mélyén együtt érzett velük.

Hiszen hogy lehessen tartós békére még csak gondolni is, mikor hatvan év óta minden pápai rendelet, minden pápai bulla *idegen* földről érkezik az Arnó partjára. És nemcsak itt, de Rómában, a szent, az örök városban is nőttön nőtt a fegyelmezetlenség, a viszály és a nyomorúság. A Colonnák és Orsiniek folytonosan harcban voltak egymással, s az éhező, elcsigázott népséget hol az egyik, hol a másik sarcolta, kínozta, tizedelte. A templomok nagyrésze romokban hevert, s Szent Péter lépcsőit fölverte a fű. Petrarca így ír levelében: Nemrégiben egy rongyokba öltözött, sápadt matrónával találkoztam. Az elárvult Vatikán felé kétségbeesett, néma fájdalommal nézett. „Ki vagy? ...“ — kérdém megrendülve. — „Róma, — felelt ő halkal, s a néptelen térség úgy hozta felém a hangját, mint egy halk zokogást.“

S a szép olasz földön végig, mindenütt nőtt az anarkia, emelgette fejét a hitetlenség, s szaporodott azoknak a lázadóknak a száma, akik az idegenben lakó pápa ellen izgattak. Katalin ijedve tapasztalta, hogy Flórenben is kevesebb a nézeteltérés guelf és ghibelin között, mint amilyen a ghibelinek elkeseredése az avignoni tartózkodás miatt, — és ezért, amikor a Signoria arra kérte, hogy járúljon a szentszék elé, s legyen szószólója az egész félsziget kérésének, örömmel vállalkozott reá.

Katalint *néhány* hű tanítványa, köztük Marconi Stephano kísérte. S ő, aki annyira szerette a virágot, mily gyönyörűséggel üdvözölhette azt a száz és száz új színt és illatot, mellyel Flórenctől Avignonig lépten-nyomon találkozott. De Avignonba érkezve, az öröm nagyon is messze elmaradt mellőle.

Sienai szent Katalin

Megrémülve nézett maga körül! Ez Krisztus helytartójának az otthona? Ez a tivornyáktól beszennyezett, asszonykacagástól hangos óriás palota? S valóban, bár Gergely fölötte állt minden salaknak, elnéző közönye folytán az avignoni pápai udvar nem sokban különbözött a későbbi XV-ik Lajos király hirhedt udvarától.

El lehet képzelni, hogy a szent asszony érkezését senki se várta szívesen. Maga ő szentsége sem, mert az ő kényelmes, tudományos kutatásokban elmerült, elméledő életmódját ösztönszerűleg féltette a siennai apácának mindent átalakító befolyásától. A biborosok még rosszabb szemmel nézték, annál inkább, mert egy sem volt asszony-befolyás nélkül. Az a sok, fényűzéssel öltözködő, örökké mulatni vágyó asszony pedig cseppet se kívánta, hogy egy fekete köpenybe burkolt, fehér-fátyolos, sápadt leány szabjon ezután törvényt fölöttük, s talán még, — ki tudja? — száműzesse is őket?

De senki se gyűlölte Katalint úgy, mint a pápa húga, a szép Valentinois grófnő.

De mivel azt látták, hogy a pápa ő szentsége nagy tiszteletben részesíti Firenze küldöttjét s hogy valahányszor csak fogadja, mindig megköveteli, hogy egész udvara teljes díszbe öltözötten állja körül a trónt — egyelőre teljes meghódolást, vallásosságot színleltek és versengve keresték kegyeit, barátságát.

De Katalin hajthatatlan maradt. Hiába vádolta kevélységgel a jó Raimundus atya, hűséges barátja és gyóntatója.

— Érzem, hogy gyűlölnék, — felelte a szent. S hogy mennyire igaza volt, mutatja a következő eset. Egy reggelen imába elmerülve térdelt a templomban. Észre se vette, hogy mellette Valentinois grófnő barátnője, de Beaufort Turenne Elys végzi ájzatosságát. Egyszerre éles fájdalom vonja el meditációjától, mert — a szép grófnő hosszú, hegyes tört döfött meztelen

lába nagy ujiába . . . Katalin nem szólt semmit, csak még szerényebb, még visszavonultabb igyekezett lenni.

— Csalódtunk, — örvendeztek körülötte, — a „mantellata“ nem azért jött, hogy a pápát visszakecsegtesse Rómába, de igazán csak a firenzeiek viszálykodását akarja elsimítani.

S azontúl a szünetelő orgiák ismét teljes fékezetlenséggel kerültek napirendre. Mégis, hogy végképpen megmeneküljenek a Katalin néma megrovásától, a biborosok egy kéréssel járultak ő szentsége elé.

— Még nem is tudjuk, — mondták, — hogy ez a nő csakugyan olyan szent-e, amiként mutatja. Hátha mindez tettetés, s a Sátán beszél belőle mindnyájunk megrontására . . . Rendeld el tehát szentséges urunk, hogy elibénk járúljon s kérdéseinkre, egyikre a másik után feleljen . . .

Elképzelhetjük az erre következő jelenetet. A Rocca valamely óriás termében magas trónus, ezen ül XI. Gergely, körülötte a scolastica minden fogásában jártas nagy papok, biborosok, még messzebb, drága, csillogó öltözékekben, mindazok, akik kéréssel, utánajárással, vesztegetéssel bejuthattak a gyűlésbe. S a terem közepén a böjtöktől, virrasztástól sápadtan, véznán, dísztelen fekete darócba öltözötten egy 23 éves fiatal leány áll, — s várja, hogy kérdezzék.

Csakhogy Carconi, aki jelen volt, följegyezte, — Katalin nemhogy meg lett volna félemlítve, de sőt ellenkezőleg: még örült e megpróbáltatásnak.

És ime, alighogy megkezdődött a kihallgatás, egyik érvelése a másik után döntötte romba az ellenfél támadását, s még nem beszélt öt percig, amikor máris két biboros szegődött pártjára; aztán újra még egy, aztán újra három. Míg végül nemcsak ők, de az egész papság beösmerte, hogy neki van igaza. „Olyan jámbor, mint amennyire ihletett“, — mondta a pápa s

Sienai szent Katalin

együttal az egész klérus nevében bocsánatot kért tőle, hogy kételkedésükben kérdéseikkel zaklatták.

Ettől a naptól kezdve Katalin határozott befolyást nyert a pápánál. S most már föltárta előtte jövetelének tulajdonképeni célját. Elmondta mindazt, amit az elárvult Rómáról tudott, s lángoló szóval ecsetelte, mily veszélyek fenyegetik a pápaságot, ha ő szentsége még tovább is idegen földön marad.

XI-ik Gergely, akire érkezése első percétől nagy hatást tett a Katalin bájos egyénisége, megtisztult vallásossága, jószágos derűje, napról-napra jobban hajlott szavára: és lassan, öntudatlanul, teljesen a „mantellata“ céltudatos akaratának vetette alá magát.

Most már, hogy szemei kinyiltak, ő is irtózva látta a romlottságot, mely a Rocca falain belül fölburjánzott, ő is vágyott magasztosabb, méltóbb életviszonyok közé. De hogyan tehesse?

Hatvan év óta ezer és ezer szál vert gyökeret Avignon földjén.

Tudta, hogy egész környezete csak itt kíván maradni, itt a Rhone gyönyörű völgyében, ahol a pápai palota nagy fényűzésével teljes biztosságot nyújt, s lehető legalkalmasabb lakóhelye a henyélő, mulató, elpuhult és gondtalan embernek. Míg Rómában? Elgondolni is rémületes, hogy micsoda elvadult fészek lehet az, egészségtelen, lázt hozó levegővel, ahol rablók, gyilkosok rejtőzködnek düledező, kényelmetlen, piszkos házak környékén.

De Katalin nem engedett. Tudta, hogy neki van igaza, tudta, hogy a pápának meg kell ezt az áldozatot hoznia a pápaság szent ügyéért, s ezért harcolt érvekkkel, de harcolt a nagyon eszes és nagyon jó asszony behizelgő kedvességével is.

S végre is, szemben a pápa tétovázásával, szemben az avignoni udvar összes cselszövéseivel, a biborosok ellenkezésével, de szemben a sok szép asszony körömszakadtáig menő

védekezésével, mégis csak övé lett a győzelem, a sápadt kis „mantellata nővéré”. A pápa elhagyta gyönyörű palotáját, csendes, elmélkedő életmódját, hogy a hosszú út fáradságainak kitegyje máris aláesett egészségét, s hogy az elárvult Vatikánt halottaiból föltámassza. És Róma elképzeltetlen pompával, virágosövel ünnepelte.

Am a hatvan év óta gazdátlan, s mindenféle rossz befolyásnak alávetett Róma nem sokáig maradt békében. Lázadások törtek ki minduntalan s a francia eredetű pápa rövidesen csupa ellenségtől környezve élte örömtelen életét.

Katalin egyik levelét a másik után küldte vigasztalására, buzdítására.

De a testben-lélekben elcsigázott 67 éves ember nem birt az új viszonyokhoz alkalmazkodni s tizennégy hónapra Rómába költözése után kiszenvedett.

Utána a paraszt eredetű, műveletlen, erőszakos VI. Orbán következett. Trónra léptével rögtön kitört az elégedetlenség, az olaszok gyűlölték, a franciák pedig hallani se akartak arról, hogy ezután ne Avignon legyen a pápák székhelye, meg is választották VII-ik Kelement ellenpápának. Irtózatosságot következett erre, a felbőszült római nép üvöltve, gyilkolva járta be a várost és a pápai udvarban nem volt két biboros, akiben a pápa bizhatott volna.

És Orbán ismét csak Katalinért küldött.

Betegen, elfogyott életerővel érkezett a tanácssterembe. Mégis mikor meglátta azt a sok elhízott, aranyba, bársonyba öltözött papot, aki mind gyűlölettel, lenézéssel mérte az ő kis, vézna alakját, a régi hódítási erő lángolón kelt életre benne, s ő beszélni kezdett. Beszélt az egyház kétségbeejtő helyzetéről, melyből nincs menekvés, ha benső viszálykodások még itt, a pápa udvarában is széthúzzák az érdekeket, beszélt a szívjóságról, lemondásról és önfeláldozásról. Szava mind csen-

Sienai szent Katalin

göbbé vált, növekedett körülötte a csend s lassan-lassan minden arcon megfeszített figyelem, megértés és teljes meghódolás tükröződött vissza.

Az egyelőre beállt nyugalom közepette, Orbán arra gondolt, hogy Katalint most Párisba küldi, mint az egyetlen leányt, aki képes lehet a francia királyt az igazi pápa ügyének megnyerni, de Katalin már annyira beteg volt, hogy nem indulhatott, s így csak levelét küldte el a királynak, azt is hiába, mert mielőtt az még megérkezhetett, V-ik Károly egész hatalmával az ellenpápa ügyét írta zászlajára.

De Katalin ezt már alig vette tudomásul. Lelki világa napról-napra jobban elfordult a földiek viszálykodásaitól, hogy egészen a földöntúli élet ígéreteiért harcoljon. Látományai, testi szenvedései mind gyakoriabbak lettek, de azért az a mindenkit meghódító derűs kedélye nem hagyta el haláláig.

Annál csodálatosabb, hogy ő, aki víg mosolyával úgy tudott az emberekkel bánni s aki egész életében az egyéniségében rejlő nagy megértés folytán tömegek fölött uralkodott, mégis azt vallotta halálos ágyán, hogy fölösleges cellákba elvonúltan várni halálunkat, mikor az Uristen úgysis azt rendelte, hogy minden lélek teljes elhagyatottságban, magányosságban élje át a földi életét.

Jeanne d'Arc, a hadvezér

1412—1431.

Irta M. Hrabovszky Julia.

Minden időkornak megvannak a maga kiváló emberei, erős egyéniségek, kik zseniálításuk, ritka lelki tulajdonaik által kimagaslanak többi embertársaik közül, rendkívüli dolgokra képesek, tömegeket irányítanak, országok sorsát vezetik, halhatatlan nevet vívnak ki maguknak a világtörténelemben. A kor-szellem formálja ezeket a kiváló lelkeket, adja nekik az irányt, mondhatnám hajtja őket arra, amit az emberiség érdekében tenniük kell.

Nagyságuk azért többnyire szorosan összeforr a koral, amelyben éltek, más időkben, más körülmények között talán nem is érvényesülhetnének, mint bizonyos nemes növények magja sem kél ki kedvezőtlen talajban és éghajlat alatt, de azért nem szűnik meg értékes mag lenni.

Jeanne d'Arc nagysága harcias idők nyomasztó légkörében fejlődött, babona és tévhitekkel teli korban, a XV-ik század elején, mikor hittek az ördögben, a boszorkányokban és a csudákban, mikor a csudára szükség volt, hogy egy levert király koronájához jusson, megszabaduljon az ellenségtől, akit saját erejéből lerázni nem bírt. Ha mindezen körülmények nem állnak fönn, vajjon meghallgatták volna-e az ellenség elűzésére ajánlkozó szegény, tudatlan parasztleányt?

M. Hrabovszky Julia

Bizonyára nem; de a talaj, a légkör kedvező volt a Jeanneban szunnyadozó nagyság csíráját fejleszteni és az egyszerű pórleány lelkét hevítő isteni szikra véghez tudta vinni az igért csudát.

Jeanne d'Arc, Jeanne la Pucelle, miként ő magát és korában őt mindenki nevezte, 1410, vagy 1412-ben a Lotharingiához tartozó Domrémyben született és már gyermekkorától a vallásosság és a miszticizmus felé hajlott, vallásos anyja, plébános nagybátyja és falujának némely, még a pogánykorból való hagyománya, a tündérekről szóló legendák befolyásolták lelkét, de emellett szinte öntudatlanul szívta magába a harcias idők nyugtalanságát, a rettegést az ellenség elől, a vágyat, megszabadulni a bántalmazóktól.

Hét éves korában egy dombról végignéz egy csatározást, melyben egyik keresztanyjának férjét elfogják. Katonák vonulnak át faluján, elviszik a parasztok termését, barmait; rémmeséket hall fölperzselt falvokról, megbecstelenített asszonyokról, legyilkolt lakosságról. Látja a papok nyomorgását, mert hisz az egyre sarcolt nép még papját sem tudja fizetni; az ellenség a zárdákat fölperzseli, vagy kaszárnnyáknak foglalja le, legiobb esetben a falusiak, védtelen nők, aggok, gyermekek lepik el, menedéket keresve az erődített épületekben. A hontalanná vált szerzetesek kolduló barátokként keresik meg kenyerüket, követik a hadsereget, a katonákon élösködnek.

Jeanne tanulatlan, egyszerű parasztleányka, de tudomása van róla, — tudomására hozzák, — hogy a francia trón jogos örököse, VII. Károly, a „gentil dauphin“, miként ő őt nevezi, szegény, nincs pénze katonáit fizetni, tehetetlen magát a burgundiak és az angolok ellen megvédelmezni... A leányka gyűlöli a „God dam“-ról Godonoknak nevezett angolokat... Kirtani, elkergetni Franciaországból ezt a bitorló fajzatot, ez a gondolat mindjobban gyökeret ver a leány szívében.

Jeanne d'Arc

Látományai vannak...

Nagy vallásossága, a vak hit szentjeiben és a benne egyre fokozódó hadakozási vágy, sajátságos vegyülékké keverednek a lelkében. Rendíthetetlenül hisz látományaiban, áhitatosan figyel szentjeinek szavaira és észre sem veszi, hogy önszívének sugallatát lesi. És mialatt térdre borúlva órák hosszán át fohászkodik a templomokban, mindjobban hinni kezdi, hogy ő egy nagy, szent misszióra van kijelölve... a harcossá egyre jobban kifejlődik, megnyilatkozik benne.

Harcba menni... elűzni a gononokat, erre ösztönzi egyre valami.

Kétségtelenül a papok is nagyon befolyásolták, a kifosztott papok, kiknek éppen úgy érdekükben állt a béke, mint a sanyargatott népnek.

Jeanne gyakran érintkezett papokkal, plébános nagybátyjával, egyik unokaövével, ki szerzetes-növendék volt és más papokkal is. Ezek a papok kétségtelenül észrevették nagy buzgóságát és ama rendkívüli képességét, más keresztények előtt láthatatlan lényeket meglátni; jó médiumnak találták, mindenestre buzdították, egyengették útait, de azért a rettenthetetlen bátorság, a hadakozási tehetség Jeanne személyes tulajdona volt. Fanni, varrni, szőni tanították, orsójával kezében atyja állatait legeltette, nem értett a lovagláshoz, a hadakozáshoz és mégis... mikor végre hosszas fáradozás, iparkodás után eléri, hogy segíteni kész lovagok Chinonba viszik VII. Károlyhoz, tizenegy napig ül nyeregben, pompásan megüli a lovat és kiállja a rettenetes fáradalmakat, a férfiak társaságában megtett hosszú utat. A hadakozást is gyorsan megtanulja és hamar beletalálja magát a vezér szerepébe.

Az igaz, hogy azokban az időkben némely vezér, főleg a királyi vérből származók, nem sokkal többet tudtak nála. A háborúskodáshoz elég volt akkor, ha valaki lovagolni tudott.

Térképek nem léteztek. A katonai tudomány néhány vaskos léprecsalásból és a lovasság bizonyos szabályaiból állt. A katonák, a zsoldosok, a kalandorok ösmerték ugyan a hadakozás minden csinját-binját, de nem voltak tekintettel sem barátra, sem ellenségre, egyetlen cél lebegett előttük: a fosztogatás. A hadakozás jövedelmező mesterség volt, így a békét egyik fél sem óhajtotta, siettette. Kihúzni a háborút a végtelenig, minél kevesebb vérontás és annál több zsákmánnyal, ez volt a cél. Leginkább azért hadakoztak, hogy fosztogathassanak. A háború által igazán csak a polgárság, a papság és a parasztok szenvedtek, azért természetes, hogy a parasztleányból lett vezér hihetetlen kitartással, csökönyösséggel, szokatlan buzgalommal harcolt. Néha talán túlságos buzgalommal is és vakmerőségével majdnem elrontotta a vezérek terveit, akik sohasem vonták őt tanácskozásaikba, titkolták előtte elhatározásukat. Az öregebbek csupán „üdvöskét“ láttak benne, mert nem tagadhatták, hogy amióta a Pucelle velük van, a diadal is hozzájuk szegődött. Pedig a győzelmet nem egyszer Jeanne személyes bátorságának, nagy kitartásának köszönhatték. Így például Saint-Pierrele-Monstier bevétele egyedül az ő műve volt. A kis várost angolok és burgundiak tartották megszállva. A király hadserege néhány napi ostromállapot után megrohanta a várost, de visszaverték őket. Mindenki visszavonult, csak Jeanne majdnem egyedül maradt a sáncok mellett, ekkor hozzája lovagolt Jean d'Aulon, az intendánsa, és rákiáltott:

— Mit csinál itt egyedül? Miért nem vonul vissza, mint a többiek?

Jeanne levette fejéről a sisakját és így felelt:

— Nem vagyok egyedül... ötvenezer emberem van velem. És nem megyek el innét addig, míg a várost be nem vettem.

Jean d'Aulon nagy szemeket meresztett, mert a Pucelle

Jeanne d'Arc

körül alig négy-öt embert látott, azért féltve őt, még erélyesebben kiáltotta:

— Menjen innét; vonúljon vissza innét mindenki!

De Jeanne a helyett kiáltozni kezdett, hozzanak neki a sánc betömésére rőzsekötegeket és cserényt.

A katonák azonnal futva jöttek, teljesítették parancsát, a híd elkészült és a várost rohammal, nagyon könnyen bevették.

Jean d'Aulon meg volt győződve, hogy ez a Pucelle szellem-seregének segítségével történt.

Jargean bevételénél is bámulatos kitartást és bátorságot tanusított. Mikor látta, hogy a fiatal d'Alençon herceg kissé csüggedt, fölbátorította:

— Ne féljen hercegem, semmi baja sem lesz, megígértem a feleségének, hogy sértetlenül hozom vissza.

És tényleg meg is mentette az életét a heves ostrom alatt, hirtelen elparancsolva őt egy helyről, ahol de Lude lovagot megölte a golyózápor. Alençon herceg nagy bámulattal viseltett Jeanne jóslati képessége iránt. Ugyanezen alkalommal Jeanne is majdnem életét veszttette. Négy órai heves, hasztalan ostrom után Jeanne zászlójával kezében, fölmászott a bástyára támasztott létrára. Egy kő hullott a sisakjára... mindenki azt hitte, vezérüknek már vége van, de Jeanne hirtelen fölemelte a fejét és odakiáltotta a katonáknak:

— Föl, föl, barátaim! Urunk elítélte az angolokat! Ők most a mieink! Bátorság!

A katonák lelkesedve mászták meg a falakat, a városba hatoltak és a város a franciák hatalmába került. Jeanne fanatikusan ragaszkodott a zászlójához, mely az ő rendelése után készült Toursban. A zászló vastagszálú fehér vászonból készült, selyemrojtok szegélyezték és Jeanne a Világ-ot festtette rá. A világ alatt ő az Úr Istent értette, középen a trónján ulve, jobb

kezével áldást osztva, a balban a földgolyót tartva. Az Úr két oldalán angyal állott, kezében liliommal. A mező arany-liliommal volt behintve, a kép körül Jézus és Mária nevei voltak írva. Jeanne címert is festetett magának: kék mezőben ezüst galambot, szájában szalaggal, melyen ez állt: „Az ég Királya által.“ A nagy zászló másik felére ez a címer volt festve, mert Jeanne egy kisebb lobogót is készíttetett, erre a Szűz Máriát az üdvözlő anyuval festtette.

Ezzel a zászlóval lelkesítette katonáit, ezt követték vakon.

A Pucellenek szokása volt az ostromolt városokat előbb békés módon megadásra bírni és rendesen személyesen szólította föl az ellenségeket a sáncokon túlról. Az akkori hadakozásnál ez lehetséges volt és a fegyverszünetek alatt az ostromoltak gyakran váltottak szót az ostromlókkal. Jeanne, Orleans elé érkezve, nem tartotta méltányosnak, hogy az angolokat előbb békés visszavonulásra föl ne szólítsa, kerülni akarta a vérontást. Ezért égett a vágytól, hogy Talbot-val, az angol vezérrel, mielőbb beszélhessen. Előzetesen levélben szólította föl a visszavonulásra, de választ nem kapott, sőt még küldöncét is visszatartották. Az angolok nagyon meg voltak ijedve, a Szűzben boszorkányt láttak. Csillaguk akkor már hanyatlóban volt és eszükbe jutottak különböző jóslatok, többek között a Merliné, ami szerint egy szűz leány fogja az angolok vesztét okozni, őket Franciaországból kikergetni. Érthető tehát rettegésük. Mikor aztán Jeanne, leveleire választ nem kapva, szóbelileg szólította föl az angol vezéreket a megadásra, a katonák gyalázó szavakkal feleltek vissza és egy közülök azt kiáltozta neki:

— Azt akarod, hogy egy asszonynak adjuk meg magunkat!

Egy asszonynak! Az volt éppen a bántó, hogy egy nő vitte végbe, amire a férfiak hosszas erőlködés után sem vol-

Jeanne d'Arc

tak képesek! Mi természetesebb hát, mint hogy e nőben természetfölötti nőt láttak, az angolok boszorkányt, a franciák szentet és éppen ebben rejlett a Pucelle főereje, hogy természetfölötti nőnek, tehát legyőzhetetlennek tartották.

Orleans felszabadításánál a Pucelle megmutatta, hogy nem csupán üdvöske, ki diadalt hoz a hadseregnek, de a sikert hősiességével, spontán elhatározásával, személyes vakmerőséggel vívta ki. Már három nap óta tartózkodott volt Orleánsban. Egész nap lovon ült, bejárta a várost, tette serkentve, feltüzelve a polgárságot és a katonákat, midőn harmadnap ebéd után, halálra fáradtan ledült pihenni kissé. Álmában megjelentek a szentjei és megparancsolták, támadja meg az angolokat. Az angolok által megszállt Saint-Loup bástyát a franciák ez alatt már reggel óta ostromolták, de erről sem Jeannet, sem intendánsát, ki hasonlóan ki volt zárva a kapitányok tanácskozásából, nem értesítették. Az álmából feljébredt Pucelle az utcán zajosan tovasiető emberektől tudja meg, hogy a Saint-Loup bástyánál verekednek és a franciákban nagy kárt tesz az ellenség. Sietve fegyverkeznek és be sem várva kíséretét, lóra pattan és olyan gyorsan vágat tova, hogy lovának patkói szikrát hánynak az utca kövezetén.

Az erődívenyekben 300 angol tartózkodik, az ostromló franciák száma ezeröttszáz, de az angolok helyzete fenn a magasban, védett helyen olyan előnyös, hogy a reggel óta sikertelenül harcoló katonák belefáradva a meddő ostromba, elszédnek a mezőkön. Jeanne összetereli őket: hiszen csupa jó ösmerőse valamennyi, együtt tették meg ide az utat, együtt énekelték a zsoltárokat, együtt hallgatták a misét; ezek a katonák tudták, hogy Jeanne szerencsét hoz és követték. A Pucelle bátran ment előre, megállt a bástyák alatt és kibontott zászlóját lengetve összecsoportosította a katonákat. Mint minden emberi lény, ő is félt a haláltól és szenvedéstől, azonfelül

M. Hrabovszky Julia.

szentjei, előérzete azt súgták neki, meg fog sebesülni és ő mégis halálmegvetéssel buzdította az embereit.

A bástyát három órai kedvező ostrom után bevették. A franciák negyven foglyot ejtettek, a többi godont leöldösték. Jeanne elszomorodott ennyi hulla láttára . . . mennyi ember halt meg gyónás nélkül!

A Tourellesek ostrománál sebesült meg, jobb vállán a keble fölött; a hevesen röpített nyílveendő fél lábnyira behatolt a húsba. Jeanne nagyon szenvedett, de miután bekötötték a sebét és meggyónt, tovább harcolt. Az angolok azt hitték, sebesülésével megtörték a boszorkány erejét . . . De nem! Mikor a Pucelle hősie segítségével, folytonos bátorítása mellett a franciák bevették a Tourellesek, a visszavonuló angol vezérek nyolcvan évig diadalmas zászlója egy fiatal leány előtt hátrált meg. Mert a Pucelle, kezében zászlóját lengetve, ott állt a sáncon és az angolok rémülten kérdezték magukban, ki ez a boszorkány, kinek erejét még elfojt vére sem törte meg?

És Jeanne, ki még mindig szánalmat érzett ellenségei iránt, oda kiáltotta a vezérnek:

— Glassidas! Glassidas, te gyalázó szavakkal illetél ugyan, de én szánom a te és a tied lelkeit. Add meg magad!

És mikor az égő híd a kivonuló Glassidas és vagy harminc kapitány alatt beszakadt és valamennyien a Loire hullámaiban letek halálukat, Jeanne mélyen meghatva, sírt elleneinek gyászos vége fölött. Ő emberáldozat nélkül szeretett volna győzedelmeskedni.

Másnap az egész angol hadsereg elvonult, Orleans fel volt szabadítva. A lakosság örömkönyeket sírt és hálásan, imádattal borult le szentje, a Pucelle előtt.

Orleans bevétele után az angolok annyira félték tőle, hogy már csupán nevének említésére megfutamodtak.

Jeanne d'Arc

Az orleansiak ellenben, mikor Jeanne győztes vezérként fehér lován végiglovagolt a városukon, leborultak előtte, boldog volt, aki csak ruháját érintette és nem tudtak betelni a nézésével.

Elhalmozták ajándékokkal és hálájukat mindenkor kimutatták iránta. Jeanne szerette a fényt, a pompát, a szép fegyverzetet, lovakat, fényes fölvonulásokat. És csudálatos, ő, aki szüziességi fogadást tett szentjeinek, falusi völegényéről hallani sem akart, jól érezte magát a katonák között, egész udvara volt a legelőkelőbb lovagokból, akik vakon engedelmeskedtek neki, Isten küldöttjének tekintették és sohasem közeledtek hozzá profán vágyakkal. Jeanne nagyon jószívű volt, minden pénzét a szűkölködők között osztotta szét, de e mellett nagyon szigorú is. A katonákat egyre ájtatosságra intette és főleg gyűlölte a hadsereget követő fiatal nőket, a katonák *amiète*-jeit, mint őket akkoron nevezték. A Pucelle, ahol tudta, üldözte e nőket, már azért is, mert félt, hogy a bűnben élő katonák fegyvereit nem áldja meg az Ég. Itt is a katonai szempont volt előtte a fő, a hadsereg győzelme, az eszme, aminek egész fiatal életét szentelte.

Mint szent életű leánynak, gyóntató-atyát osztottak be melléje, de azonfölül is mindig egész sereg pap volt a környezetében, ezek voltak titkárai. Mert nagyon szeretett írni, azaz iratni, minthogy sem írni, sem olvasni nem tudott. Írt az angol királynak, a burgundi hercegnek, püspököknek és nagyoknak, a helyzet szerint megintve, korholva őket, írt a városoknak, pénzt, puskaport, adományokat kérve a hadsereg részére és kérését sohasem tagadták meg, főleg Orleans mutatta magát mindig nagyon bőkezűnek. A nagyok, kevés kivétellel, tiszteletteljesen feleltek leveleire, sőt még egyházi kérdésekben is kikérték véleményét. A Pucelle, kinek fogalma sem volt például az anti-pápák viaskodásáról, sőt még létezésükről sem, nem

sz. írt, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1433, 1434, 1435, 1436, 1437, 1438, 1439, 1440, 1441, 1442, 1443, 1444, 1445, 1446, 1447, 1448, 1449, 1450, 1451, 1452, 1453, 1454, 1455, 1456, 1457, 1458, 1459, 1460, 1461, 1462, 1463, 1464, 1465, 1466, 1467, 1468, 1469, 1470, 1471, 1472, 1473, 1474, 1475, 1476, 1477, 1478, 1479, 1480, 1481, 1482, 1483, 1484, 1485, 1486, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1492, 1493, 1494, 1495, 1496, 1497, 1498, 1499, 1500, 1501, 1502, 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1508, 1509, 1510, 1511, 1512, 1513, 1514, 1515, 1516, 1517, 1518, 1519, 1520, 1521, 1522, 1523, 1524, 1525, 1526, 1527, 1528, 1529, 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1535, 1536, 1537, 1538, 1539, 1540, 1541, 1542, 1543, 1544, 1545, 1546, 1547, 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1553, 1554, 1555, 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561, 1562, 1563, 1564, 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1570, 1571, 1572, 1573, 1574, 1575, 1576, 1577, 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1608, 1609, 1610, 1611, 1612, 1613, 1614, 1615, 1616, 1617, 1618, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1630, 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646, 1647, 1648, 1649, 1650, 1651, 1652, 1653, 1654, 1655, 1656, 1657, 1658, 1659, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664, 1665, 1666, 1667, 1668, 1669, 1670, 1671, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1688, 1689, 1690, 1691, 1692, 1693, 1694, 1695, 1696, 1697, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718, 1719, 1720, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1727, 1728, 1729, 1730, 1731, 1732, 1733, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1746, 1747, 1748, 1749, 1750, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1756, 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1778, 1779, 1780, 1781, 1782, 1783, 1784, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807, 1808, 1809, 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 2794, 2795, 2796, 2797, 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806, 2807, 2808, 2809, 2810, 2811, 2812, 2813, 2814, 2815, 2816, 2817, 2818, 2819, 2820, 2821, 2822, 2823, 2824, 2825, 2826, 2827, 2828, 2829, 2830, 2831, 2832, 2833, 2834, 2835, 2836, 2837, 2838, 2839, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2865, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2877, 2878, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897, 2898, 2899, 2900, 2901, 2902, 2903, 2904, 2905, 2906, 2907, 2908, 2909, 2910, 2911, 2912, 2913, 2914, 2915, 2916, 2917, 2918, 2919, 2920, 2921, 2922, 2923, 2924, 2925, 2926, 2927, 2928, 2929, 2930, 2931, 2932, 2933, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2947, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2953, 2954, 2955, 2956, 2957, 2958, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 2970, 2971, 2972, 2973, 2974, 2975, 2976, 2977, 2978, 2979, 2980, 2981, 2982, 2983, 2984, 2985, 2986, 2987, 2988, 2989, 2990, 2991, 2992, 2993, 2994, 2995, 2996, 2997, 2998, 2999, 3000, 3001, 3002, 3003, 3004, 3005, 3006, 3007, 3008, 3009, 3010, 3011, 3012, 3013, 3014, 3015, 3016, 3017, 3018, 3019, 3020, 3021, 3022, 3023, 3024, 3025, 3026, 3027, 3028, 3029, 3030, 3031, 3032, 3033, 3034, 3035, 3036, 3037, 3038, 3039, 3040, 3041, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3047, 3048, 3049, 3050, 3051, 3052, 3053, 3054, 3055, 3056, 3057, 3058, 3059, 3060, 3061, 3062, 3063, 3064, 3065, 3066, 3067, 3068, 3069, 3070, 3071, 3072, 3073, 3074, 3075, 3076, 3077, 3078, 3079, 3080, 3081, 3082, 3083, 3084, 3085, 3086, 3087, 3088, 3089, 3090, 3091, 3092, 3093, 3094, 3095, 3096, 3097, 3098, 3099, 3100, 3101, 3102, 3103, 3104, 3105, 3106, 3107, 3108, 3109, 3110, 3111, 3112, 3113, 3114, 3115, 3116, 3117, 3118, 3119, 3120, 3121, 3122, 3123, 3124, 3125, 3126, 3127, 3128, 3129, 3130, 3131, 3132, 3133, 3134, 3135, 3136, 3137, 3138, 3139, 3140, 3141, 3142, 3143, 3144, 3145, 3146, 3147, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3157, 3158, 3159, 3160, 3161, 3162, 3163, 3164, 3165, 3166, 3167, 3168, 3169, 3170, 3171, 3172, 3173, 3174, 3175, 3176, 3177, 3178, 3179, 3180, 3181, 3182, 3183, 3184, 3185, 3186, 3187, 3188, 3189, 3190, 3191, 3192, 3193, 3194, 3195, 3196, 3197, 3198, 3199, 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206, 3207, 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 3213, 3214, 3215, 3216, 3217, 3218, 3219, 3220, 3221, 3222, 3223, 3224, 3225, 3226, 3227, 3228, 3229, 3230, 3231, 3232, 3233, 3234, 3235, 3236, 3237, 3238, 3239, 3240, 3241, 3242, 3243, 3244, 3245, 3246, 3247, 3248, 3249, 3250, 3251, 3252, 3253, 3254, 3255, 3256, 3257, 3258, 3259, 3260, 3261, 3262, 3263, 3264, 3265, 3266, 3267, 3268, 3269, 3270, 3271, 3272, 3273, 3274, 3275, 3276, 3277, 3278, 3279, 3280, 3281, 3282, 3283, 3284, 3285, 3286, 3287, 3288, 3289, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3295, 3296, 3297, 3298, 3299, 3300, 3301, 3302, 3303, 3304, 3305, 3306, 3307, 3308, 3309, 3310, 3311, 3312, 3313, 3314, 3315, 3316, 3317, 3318, 3319, 3320, 3321, 3322, 3323, 3324, 3325, 3326, 3327, 3328, 3329, 3330, 3331, 3332, 3333, 3334, 3335, 3336, 3337, 3338, 3339, 3340, 3341, 3342, 334

jött zavarba, csak későbbi időkre halasztotta a felelet megadását, amikor a hadakozás időt enged neki szentjeivel e fölött tanácskozni.

Mert ha valami kérdést nem tudott önmaga megoldani, a szentjeihez fordult. Hadi kérdésekben azok sem tudtak ugyan többet nálánál, de azért a „tanácsa“, miként ő szentjeit nevezte, mindig megnyugtatta. Szentjei jósolták meg neki elfogatását is. Jeanne kérlelte őket, ha már ez lesz sorsa, ne hagyják őt sokáig szenvedni, inkább haljon meg azonnal; a szentek megvígasztalták, hogy nem lesz bántódása, de jóslatuknak csak első része vált be. Mert Jeannet e jóslat után pár hétre, mialatt vas-eréllyel Compiègne város fölszabadításán fáradozott, csakugyan elfogta az ellenség, de fogsága hosszú és kínos lett. Nehezen tűrte fogságát és mialatt a burgundiak őrizték, több ízben tett szökési kísérleteket és Beaurevoir tornyáról szentjei ellenzése dacára is leugrott, hogy menekülhessen; igazi szenvedései azonban csak akkor kezdődtek, mikor az inkvizíció kezébe került és vasra verve, leláncolva, angol katonák őrizték Rouen város börtönében. Helyzete ekkor igazán kétségbeejtő volt, de reménye azért még mindig nem hagyta el. Szentjei egyre látogatták és megszabadulását jósolták.

Jeanne hitt nekik és utolsó pillanatig várta VII. Károly szabadító hadseregét. Ez volt az oka, hogy olyan makacsul ragaszkodott férfiruhájához és azt az inkvizíció minden fenyegetéseire, ígéreteire sem akarta levetni. Mert minő szégyen lenne, ha Károly serege megjelen és a vezért szoknyában találja!

De hogy Jeanne hiába várta a segítséget és a szabadulás helyett mégis a máglyára hurcolták, az erőlelkű leány bátorsága megtört... életösztone fölébredt, fiatal élete visszaborzadt a rettenetes haláltól és ő megtagadta a vele olyan erősen összeforrt szenteket. Azokat a szenteket, kikben vakon hitt, kiknek minden szava beteljesedett akkorig. Mert nem sza-

Jeanne d'Arc

badította-e föl Orleanst, nem vitte-e Reimsba koronázni a királyt? Nagy és nehéz föladatot bíztak rá, de segítségükkel ő fényesen megoldotta azt... nem érdemelte meg, hogy cserben hagyják!... Ha Jeanne szervezetét 178 napig tartó rettenetes fogság, betegség nem gyengíti meg, a hősléki leány bizonyára nem törik meg egy pillanatra sem.

De mennyire megbánta és jóvátette e pillanatnyi gyöngeségét! Tudjuk, minő hősiezen vonta vissza, amit a máglyától való félelmében aláírt, tudjuk minő elszántan, szent megadással halt meg, mikor másodízben vitték kínszenvedése felé, mert a szavát megszegett eretnek számára nem volt többé kegyelem!

Királyára a hősléki leány egy pillanatig sem neheztelt, hű maradt hozzája utolsó percéig és még a máglya előtt is azt erősítette, királyát ne terhelje semmi felelősség, ő mindent saját elhatározásából tett. Igazi katonai hűség, férfias következetesség nyilvánult meg a gyöngye fiatal leány szavaiban.

És valóban bámulnunk kell ezt a ritka erélyű női lelket, melynek fő jellemvonása a törhetetlen akarat volt. Ha végignézzünk rövid, de annyira küzdelemteljes életén, látjuk, hogy mindazon nagy dolgoknak, amiket véghez vitt, mozgató ereje törhetetlen vas-akarata volt. Mert látományai, önszugesztíói csak meddő álmadozások maradtak volna, ha azokat vasakarata, kitartása tetté nem kovácsolja. És e vasakarata, e nagy kitartás olyan szuggeráló erővel bírt, hogy megmozdított tömegeket, megváltoztatta egy ország sorsát...

Egy nő, ki önjerejéből hadvezér lett, megmentette királyát, hazáját és akit szent élete folytán szentnek tiszteltek már életében is. A sötét multból mintegy világít felénk glóriás alakja, szépsége, fiatalsága belopja magát a szívekbe, hazaszeretete lelkesít, hősiessége, vasakarata, kitartása kivívja bámulatunkat, tűzhalála megindít.

Madame de Maintenon

1635—1719.

Irta Gineverné Győry Ilona.

Mikor a fiatal XIV. Lajos kezdett valamennyire felszabadulni a mindenható Mazarin bársonykeztyűbe rejtett vaskezeinek szorítása alól, egy Ouvrier nevű régész vállalkozott arra, hogy tervez a számára jelmondatot és jelvényt, amit a kor ízlése minden nagyúrtól megkívánt. A tervet nemsokára be is mutatta a királynak: aranylángolásu nap volt a jelvény, mely gazdagon löveli a sugarakat a földtekére: — a kép alatt pedig a jelmondat: *Nec pluribus impar*. Mi tagadás benne, a régész nem kizárólag a magáéból adott, mikor ezt megalkotta; bizonyos mértékig II. Fülöp spanyol király jelvényét utánozta és az egész jobban is illett talán az olyan királyhoz, aki korlátlan hatalommal uralkodott egy olyan birodalmon, „melyben a nap sohasem ment le“, mint ahhoz az erős gyámság alatt tartott fiatal királyhoz, akinek a nevelésből, tanításból is ugyancsak szűken juttatott Mazarin készakarva, nehogy a nyakára találjon nőni, és akinek eleinte a pénzbeli rendelkezései is erősen meg lehettek szorítva, ha pénzügyminiszterének azt kellett egy-egy pénzkérésre felelnie: „Felséged pénztárában nincs jelenleg semmi, hanem a bíbornok úr kölcsönözhet felségednek.“

A bíbornok úr, akinek akkor már kétszáz millió frankja volt összehalmozva!

De ha a jelvény nem egészen illett még akkor Lajoshoz, úgy látszik, ez föltette magában, hogy ő fog hát hozzá illeni ahhoz a jelvényhez. Nap lesz a maga birodalmában. Nap, aki központja lesz mindennek; nap, aki kormányozni fogja az összes bolygók pályafutását; — nap, aki forrása lesz a fénynek egész birodalmára nézve.

És így lett belőle a „roi soleil“.

Az Ouvrier tervezte jelvény ott ragyogott a királyi címerpajzsokon, a trónteremben, a butorokon, falkárpitokon és a „napkirály“ elkezdett emelkedni pályáján a delelő felé.

A történelem olvasásának az a kicsinyes módja, amely azt képzei, hogy Klio táblájára egyedül szalon memoirok vannak írva a maguk apró mendemondáival, éppen úgy meghamisítva látja XIV. Lajos képét, mint azok a történetírók, akik a legnagyobb királyok között emlegetik. Nem volt sem óriás, sem törpe. Elmetehetségre közepes ember volt; tanultságra egészen férfikoráig kevesebb a közepesnél, de *tudta* ezt és tudatlanságának ismerése volt az első jel arra, hogy ez az ember emelkedni fog.

Míg Mazarin élt, Lajos még csak azzal sem kockáztatta a köztük levő békét, hogy tüntetőleg pótolta volna azt, ami nevelésében Mazarin szántsándékos hanyagsága folytán maradt hiányos; — tizenhétéves korától húszig csak aféle fölszines, szalon-csiszoláson ment át anyja, Ausztriai Anna és az udvarhölgyek körében. Mikor aztán Mazarin meghalt, Lajos meggyászolta, emlékéért minden módon, királyilag megtisztelte, de bizalmas embereinek azért megmondott anynyit, hogy: „Ha még csak egy rövid idővel is tovább él, igazán nem tudom, mit csináltam volna!“

És Mazarinnal szemben való magatartása elvezet ben-

Madame de Maintenon

nünket jellemének alapvető sajátosságához: a végtelen, jóformán soha nem hibázó tapintathoz. Ez kíséri mindenben és mikor azt olvassuk a róla rajongással író historikusoknál, hogy „uralkodása alatt mintegy varázsütésre támadtak a nagy hadvezérek, szónokok, művészek, írók, mintha mindegyikük egyéniségéből a király lángelméje sugárzott volna vissza“, érezzük, hogy az igazság bizony az, hogy a királynak lángelméje ugyan nem volt, de ahol az megvolt másokban, azt meg is tudta látni, meg is tudta becsülni. Az elsőre ifjúságának sok nehéz helyzetében szerzett emberismerete, a másokra természet-től nyert tapintata képesítette. És aki a tehetségeket meg is tudja látni, meg is tudja becsülni, annál, — ha véletlenül még király is, — ez a kettő természetszerűen vezet oda a harmadikhoz, hogy kit-kit oda is helyezzen arra a polcra, ahol tehetségei legjobban érvényesültek. *Ez a magyarázata annak, hogy Lajos alatt a szószékeket Bossuet-k és Fénelon-ok töltik be, hogy az udvari színházaknak Corneille és Molière írnak, hogy a palotákat p. o. Mansart építi, a falakat Le Moisse festi, a haditerveket Louvois készíti el és a marsall-botokat Condé meg Turenne hordozzák.*

Azok is, akik XIV. Lajosban szellemóriást láttak, de azok is, akik nem tudnak benne mást látni, mint egy laza erkölcsű kor és a léha udvari élet kalandjainak galáns hősét, haszonnal olvashatnák el azt a néhány lapot, melyet XIV. Lajos sebtében írt tele unokája, V. Fülöp számára, mikor ezt spanyol királlyá választották. Egy nagy király mély állambölcssége talán nincs benne, de egy grand seigneurnek nem tévedő tapintata és egy sokat látott embernek józan életismerete szól belőle, valamint egy szépen gondolkozó és emberiesen érző lélek is; szóval minden sora azt hirdeti, hogy, mint mondtuk, sem nem óriás, sem nem törpe az, aki előttünk áll, hanem emberi méretekkel megmérhető ember, kit a szinte varázsosan vonzó egyé-

niség meg a milliók fölött való állás könnyen áraszthatott el olyan ragyogásokkal, hogy sokak szemében *napkirálynak* lássék.

De ha nap volt, egyéniségének nagy és sötét napfoltjai sem hiányoztak.

Mint politikus, mint hadviselő, mint diplomata, nem egyszer követte el azt a hibát, hogy az eszközöket és célokat nem helyes arányban válogatta össze; nagy célokra néha elégtelenül csekély, közepes célokra túlságosan nagy eszközöket mozdított meg; külpolitikája éppen úgy mutat erre példákat, mint államháztartása; és nagy népszerűségének két ízben való megcsökkenése is mindig ilyen eseményekre vihető vissza.

De ha ilyen tévedéseivel, valamint követelő és makacs természetével szemben bajos eldönteni, mennyi volt ebben a saját, eredendő gyöngesége és mennyit nevelt bele a korszellem, a környezet, a kivételes helyzet, amelyet elfoglalt, a hízélgés, a csaknem istenítő hódolat, akkor mindezt még nehezebb helyesen határoznunk meg életének és jellemének annál a mély és sötét árnyfoltjánál, amelynél fogva egy egész csoport kegyencnö neve fonódott bele az ő uralkodásának történetébe. Ki mondja meg, mily mértékben vitte bele mindebbe a saját jelleme és mennyire sodorták bele mások azt a napkirályt, aki abban bizonyára a nap volt, hogy ragyogó diadalútja mentén minden virág ő felé fordult, neki pompázott.

A legszebbek között törékeny szépségü, hullatag fehér rózsza volt az egyik, aki igazán szívet szívért adott; és mikor évek mulva a napkirály tovább haladva, magára hagyta, a szegény fehér-rózsza ellenkezés nélkül lehajtotta a fejét bánatában és azt kívánta, hogy azt a fejet két koronától fosszák meg; a hercegnői rang koronájától, meg fürtös hajának arany-koronájától is, hogy ott, a karmelita zárdában, hova elvonult, Louise

Madame de Maintenon

de la Vallière hercegnőből ne maradjon más, mint Louise de la Miséricorde, aki már ekkor olyan távol állott a világtól, hogy fiának halála hírére is csak azt tudta mondani: „Születése volt az, amit igazán siratnom kellene, nem a halála.“

A fehér rózsza után a fejedelmi, merész, dacos szépségi: égő gránát-virág következett, Montespan grófnő, akit két testvérével együtt a kor legszebb asszonyainak tartottak. És szépségét csak emelte az a merész, vidám, élesen visszavágni tudó elmesség, ami szintén családi vonás volt fiúk és leányokban egyaránt és amit róluk „esprit Mortemar“-nak nevezett az udvar Montespanné leánynevéről.

A harmadiknak történetével foglalkozva pedig az a kérdés tolu elénk, mi lehet a magyarázata annak, hogy a napkirály mindezek után legtartósabban annál állapotodott meg, aki az előbbieket mellett inkább olyan volt, mint valami sötét, bársonyos pompájú iris virág, merev is, hideg is valamelyest és amely inkább összetörik, semhogy könnyedén meghajolva porba, sárba érjen.

Akiről eddig legtöbbet mondtunk, az a király volt; igen, de amit életéből elmondtunk, arra mind szükség van akkor, ha a Mme de Maintenon pályáját akarjuk megérteni.

Ez a két élet a világtékének úgyszólván két olyan ellentett sarkpontján indult meg és olyan kevéssé látszott úgy indulni, mintha valaha is összeérhetne, hogy *mind a kettőt* szükség követnünk szemmel, ha meg akarjuk érteni, hogy találkozhattak azok össze; mi közelítette, hajlította ezt a két pályát egymás irányába?

Úgy tetszik, mintha a király életének, jellemének minden említett részlete magyarázna valamit abból a szerepből, amelyet Mme de Maintenon játszott XIV. Lajos életében.

G. Györy Ilona

D'Aubigné Constant ösnyemes családból való, eszes, nyughatatlan, kalandosvérü ember volt, aki arra gondolt, hogy jobb lenne neki valahol a Carolinákön próbálni szerencsét a helyett, hogy az udvartól várja a boldogulását. Terve érdekében az angol udvarral, politikai körökkel érintkezett; ezzel olyan erős gyanuba keverte magát, hogy a Trompette várban fogságba került. A vár kormányzójának, Cardillac, délfranciaországi nemesnek a leánya azonban nagy bátorsággal és nagy lelemenyességgel kiszabadította; d'Aubigné pedig feleségül vette a szabadítóját és a várból egyenesen a Carolinákra vitte. Néhány esztendő mulva visszatértek Franciaországba és ekkor az udvar még szigorúbb szemmel nézve őket, mint eddig, mind a kettőt bezáratta Niortban. Itt, a niort-i fogságban született 1635-ben d'Aubigné Françoise, aki arra volt szánva, hogy a börtön sötétjéből csaknem a trón fényéig emelkedjék. De sok nehézségen, sok viszontagságon keresztül.

Mikor hároméves volt, szülei, szabadulásuk után kiköltöztek Amerikába. Itt egy nap igazán csak egy szempillantáson múlt, hogy a gyermek meg nem halt szörnyü halállal. A szolgál, akire reá bízták, hanyagságból ott hagyta a folyóparton és a bokrok közül előcsúszó mérges kígyó már alig volt egy lábnyira a gyermektől, mikor mégis észrevették és megmentették a haláltól.

Tizenkétéves korában, éppen mikor lelki világa nyíladozni, képzelete ébredezni kezdett, szülei meghaltak és az árva gyermeket hazahozták Franciaországba, ahol nagynénje, de Neullant-né (a navailles-i hercegnő anyjának) házához került.

Ha a szülők halálával minden gyermek életére nagy árny, nagy sötétség borul, úgy ennek a gyermeknek az életében ez az árny, ez a sötétség kétszeresen mély volt és sűrű valóban. Mert lelki életére, gyermeki kedélyére is reávetődött nemcsak az a sötétség, amely a veszteségből természetesen eredt, ha-

nem az is, amelynek már nem kellett volna csatlakoznia emehez; ugyanis a gyámánya kedélytelen, rideg vasszigorúsága.

Az élénkeszü, szabadon nevelt gyermek, Amerika tágas, téres világából odahozva, mint valami tropikus égövi, szines-tollu kis madár, úgy volt bezárva egy kolostorszerűen rideg ház rideg légkörébe. Egy tavaszi napon, mikor a mandulafák rózsaszínü bokrétája olyan vidám, táncos kedvvel hajladozott a kék levegőben és mikor a zöld bársonymoha tele volt hintve a kankalin aranycsillagaival, a gyermek egyszer dúdolván ment be a házba és mikor ezért a vétekért mentegetésül azt mondta: „Nem tehetek róla, néni, de úgy kell örülnöm a virágoknak meg a tavasznak“, — a felelet az volt, hogy a földi dolgokból semmit sem szabad az embernek úgy élvezni, hogy az igazán kedvessé váljék előtte. És hogy ez a veszedelem meg ne történjék, egy hétig nem volt szabad a kis leánynak a kertet látnia.

Játék nélkül, leánypajtások nélkül, öröm nélkül nőtt föl a leány; mérlegeljük meg ezt előbb jól, mielőtt reádobnánk a követ azért, hogy magasratörővé vált.

Mindnyájan láttunk már olyan növényt, amely sötét, napfénytelen fogságban él; meleg levegő, szabad szellő, harmat nem éri, csak valahol a magas ablakban látja a világosságot. Vidám virágba borulása nem lesz az ilyen növénynek ott a sötétben; csak törtetni fog, a kétségbeesés erejével föl, a világosság felé. Hogy mi van ott künn, az ablakon túl, nem kérdi, nem bánja, de feltör odáig, hogy kijusson innen...

Az Enfer-utcában, ahol d'Aubigné Françoise lakott, volt egy másik ház is, ahová sokan jártak az irodalom, az udvar, meg a politika ismert emberei közül, de ahonnan a gazdát nem látták kilépni soha. Hogyan is látták volna! Mikor benn a szobákban is csak csúszva-mászva tudott úgyszólván egyik helyről a másikra jutni. Ha a képzelet a nyomorékságnak minden

G. Győry Ilona

faját összehalmozná *egy* emberi alakba, akkor állana talán előttünk az a szegény ember-rom, *Scarron*, a költő.

Más embernek a nyomorék voltáról mindig kínos beszélni; hadd mondja el inkább ő maga, milyen volt:

Un pauvre,
Très maigret
Au col tors
Dont le corps
Tout tortu
Tout bossu
Suranné
Décharné
Est réduit
Jour et nuit
À souffrir
Sans guérir
Des tourmens
Véhémens.

Es lám, ez, hogy magát így le tudta írni könyörtelenül, de humorizálva s még a versforma játékos voltával is jelezve, hogy nem komolyan kesereg a maga baján, ez legjobban jellemző arra, hogy ki volt *Scarron*, akinek gyöngé, elkínzott testében egy óriás lelkiereje lakott. Vidám tudott lenni verseiben is, meg házanépével, barátaival való érintkezésében is minden szenvedései között. Az Eufér-utca két házának volt néhány közös ismerőse, akik megfordultak *Scarronnál* is, De Neuillantné asszonynál is, így lassanként két tökéletesen ellentétes emberi lény, a ragyogó szépségű, fiatal, az élettől még mindent méltán váró *Françoise*, meg az idős, a beteg és a sorstól teljes reménytelenségre kárhoztatott *Scarron* találkoztak és mikor *Scarron* megkérte *Françoise* kezét, ez készségesen mondott igent.

Mi történhetett e két lélekben; mennyi volt a leány lelkében egyszerüen a szabadulni vágyás, talán az egy lépcsőfokkal való emelkedés vágya és mennyi a szánalom, a barátságos rokonérzés a szerencsétlen, de nagyeszű ember iránt, nem volna

Madame de Maintenon

könnyü eldönteni, de az az egy tisztán áll előttünk az asszony életéből, hogy *ha* elvállalta ezt a nehéz helyzetet, akkor azután állott is elébe egész erejével és a kötelességét olyan odaadással, olyan lelkiismeretesen teljesítette, ahogy az csak előkelő és felsőbbes lelektől telik és ez a tény maga mintegy kettőspont gyanánt áll ennek az asszonynak az élete történetében; mikor idáig elérünk, úgy érezzük, hogy a legfontosabbnak még csak ezután kell következnie. A nagy kötelességtudás mindig nagyraihivatottságot jelent.

A költő szép, fiatal, elmés és magát egyre tökéletesítő, a műveltségben egyre emelkedő feleségének híre természetesen csak még jobban vonzotta a baráti kört és a Scarron kis ott-hona most már igazán valóságos központja lett az irodalmi és udvari világnak s ezek között különösen azoknak, akik már tűrhetetlenné kezdték találni a Mazarin uralmát és *La Fronde* név alatt szövetkeztek ellene. Mily sajtáságos, hogy XIV. Lajos és Scarronné, akik egymástól ekkor még oly távol álltak, egyet máris közösen éreztek: hogy Mazarin kezéből ki kellene ragadni a főhatalmat.

És hogy ennek az asszonynak a befolyását, emelő, megtisztító hatását érezni kellett *minden* lelki életnek, aki vele érintkezésbe került, azt már Scarron irodalmi munkái is tisztán mutatják. Scarron gondolatai emelkedettebbek, tréfái enyhébbek, kifejezései szelidebbek és kellemesebbek mindabban, amit házassága után írt.

Multak azonban az évek és Scarron hírneve egyre növekedett, de ereje egyre enyészett. Látta a halál árnyát felhuzódni a szemhatárra. Vígán, nevetve fogadta azt is; legbizalmasabb barátja is csak egyszer hallott tőle komoly célzást a halálára. Az igaz, hogy ez az egy szó azután komoly volt az ünnepélyesig, mikor azt mondta: „A sír küszöbén csak egyet sajnállok, hogy nem hagyhatok vagyont a feleségemnek, aki-

nek az értéke megmérhetetlen és akit csak csodálni és magasztalni tudok.“

Az asszony ott ült mellette akkor is, férje vértelen, lankadt kezét fogva, mikor egy nap rettentő csuklás lepte meg Scarront. Néhány pillanatra enyhült csak a roham órák után, és Scarron még akkor is így szólalt meg: „Micsoda szatirát írok én a csuklásra, csak meggyógyuljak!“ Csakhogy nem gyógyult meg. Rövid idővel ezután a rokonok meg a cselédek mind ott könnyeztek már az ágya körül. Scarron rájuk nézett és azt mondta: „Nem ríkatlak meg a halállal sem jobban, fiaim annál, ahogy életemben sokszor megnevettettek.“

De azért megríkatta mindnyájukat nagyon, mert néhány perc múlva meghalt.

Minthogy elég kényelmes életük eszközét úgyszólván kizárólag a Scarron írói keresménye szolgáltatta, szép fiatal özvegye úgy maradt, csaknem egy fillér nélkül. Mikor sok bátortásra benyújtotta kérvényét a királyhoz, ezerötszáz livre nyugdíjért könyörögve, Montespan marquisnő volt az, aki szót tett azért a szegény asszonyért és a király csakugyan adott is neki kétezer livret.

Montespan grófnő nem fecsérelte el ezt a jó szót hiába, amit Scaronnéért tett, mert tíz év múlva, mikor La Vallière után már Montespanné következett a királynői korona nélküli való uralkodásban, megjött az alkalom, hogy Scaronné is tegyen neki szolgálatot. 1670-ben született Montespan grófné fia, akinek a neve is, Bourbon Lajos Ágost, valamint a rangja is „le duc de Maine“ hangosan mondja el a maga mondanivalóját. A gyermek hibás lábbal született és mivel neveltetni úgyis titokban akarták, kaptak az orvos parancsán, hogy mielőbb Barège fürdő vizét kell a gyermeknek használnia, amint néhány éves lesz.

A királynak két év múlva eszébe jutott a visszavonult-

Madame de Maintenon

ságban élő Mme Scarron és fölszólította közvetve, elvállalná-e a gyermek nevelését, kit ekkor már öccsével együtt kívántak Scarronné gondjaira bízni. Ez vállalkozott reá némi ellenkezés után, de természetesen, mire minden pontot meghatároztak, addig szükség volt többszöri levélváltásra is. Scarronné mindannyiszor egyenesen a királynak írt. Szálltak, szálltak a levelek; a királyt néha meglepték, egyszer-kétszer csaknem megharagították, de mindig, kivétel nélkül mindig érdekelték. Jobban el volt rá tökéelve, mint valaha, hogy a grófnő gyermekeit csak erre az asszonyra fogja bízni.

Végre meg volt határozva a nap is, mikor Mme Scarron először jelenik meg az udvarnál. A királyi palota ezerszínű ragyogásával volt tele a selymeknek, brokátoknak, virágoknak, ékköveknek, mikor az előterem lakájsorain át beröppent a név a nagyterem küszöbéig: Mme Scarron. És megjelent egy fehér-arcu, komoly, méltóságos, de mégis nagyon szende viselkedésű asszony, talpig fekete bársonyba öltözve; magasra fésült hajában a homlok fölött az akkori divat szerint való, félignyílt legyezőalaku szalagdísz is fekete volt csak. Így jött, virág nélkül, ékszer nélkül, mint akinek az életben az örömré és a fényre már nem lehet igénye.

Ekkor volt harmincnyolc esztendő.

És itt következik be életének lélektanilag oly érdekes fordulata. Látjuk, amint odaadással, tökéletes eredménnyel teljesíti kötelességét évekig egy asszony iránt, akinek hálával tartozott; igen, de egyben látjuk azt is, hogy néhány év múlva a király egyre több és több figyelmet fordít Scarronné asszony minden szavára. Kezdi észrevenni és ezt nem is titkolja el, hogy a mulatságos, élénk, csattanós, de nem mindig gyöngéd „esprit Mortemar“-nál van vonzóbb is: a szelid, a valódi tudástól szerénnyé, tartózkodóvá lett föllépés, az alkalmazkodni tudás; és kezdi belátni, hogy ha a moll hangnemben tartott meló-

diák nem olyan ragyogóak is, mint a durban levők, azért, hogy hogy nem, az utat a szívhez rendesen azok találják meg jobban.

És amit mások már kezdtek észrevenni, azt éppen Scaronné asszony ne vette volna észre? Az, akit a király figyelme illetett és egyben az, akinek az esze is élesebb volt, mint a leg-többeké ott az udvarban?

Hogy mennyire észrevette, azt gyóntatójával és a királlyal való levelezéseiből tudjuk és lelki fejlődésének ez a korszaka nemcsak azért érdekes, mert magának az asszonynak egyéni gyöngeségeit tárja föl, hanem mert rávilágít arra is, milyen vétkes az általános korszellem sokszor a legkiválóbb egyéniségek alakításában is. Itt áll előttünk egy asszony, aki finom lelkű, elmés, nagy tudású, erkölcsileg ösztönszerűen, lelki kényszerből tiszta; a tisztátlant, a durvát, az alacsonyat nemcsak passzív magatartással gyűlöli, de valósággal enyészítő hatással van arra, mint a tiszta napfény a penész, a rothadás gombáira. Ezek nem maradhatnak meg a közelében. Mint ahogy férje költészete, baráti körének tónusa is tisztult, emelkedett ez asszony hatása alatt, úgy immár Montespan asszony világa is kezdi érezni e hatást. Egyik tagadja, másik neveti, a harmadik gyűlöli, de érezni mind érzik. És ime mégis, ez az asszony, akiben hogy nagylelkűség, önzetlenség is volt sok, azt későbbi éveinek történetével bizonyíthatjuk, az az asszony elkezdti játszani azt a bujósdi játékot a maga lelkiismeretével, a vallási kötelességgel, a jónak és rossznak ismeretével, amit igazán semmi, de semmi sem magyaráz meg, mint annak a kornak nagy képmutatása, az önmaguk és mindenki más előtt való hazudozásnak az a komédiája, amelyre úgy érezzük, mintha bűnhődés nélkül nem volna szabad a vallásosság szót használni. Az a kor volt ez etikailag és vallásilag, amely a megfizetett misék száma, az ajándékozott gyertyák hossza és gyertyatartók súlya szerint mérte a vallásosságot; az a kor, amelyben egy

Molièrenek a maga óriási igazmondásával és bátorságával szinte lehetetlen lett volna meg nem írnia a Tartuffe-öt, a kép-mutató vallásosság e torzalakját.

Scarronné bevallja gyóntatójának, hogy úgy látszik, a király figyelme mihamar vetélytársává fogja őt tenni egykori jótévőjének, Montespannénak. Tanácsot kér olyan módon, mint ahogy azok szokták tenni, akik szeretnék, hogy valaki rá-beszélje őket arra, amit tenni akarnak. És Gobelin, az abbé, elég járatos volt a szalonpolitikában arra, hogy Scarronnéban már meglássa a kelő napot és leboruljon előtte. Helyesli minden szavát; helyesli a nagyravágyásnak és vallásos alázatos-ságnak azt a különös keverékét is, amelyet sem ez az asszony, sem ez a kor nem tartott összeférhetetlennek. És Scarronné-nak ez időszakból írott levelei nemcsak a maga lelki arcképét rajzolják meg, de a királyét is; benne is látjuk a méltóságnak és gyöngeségnek, a komolyságnak és kacér galanterienak azt a merész összekeverését, amelyet talán csak abban a világban lehetett megérteni, ahol az udvar fényes népe egyaránt tudott extázisba esni Bossuetnek egy-egy mélységes *péroraison*-ja, meg az udvari poéták frivol *madrigal*-jai hallatára.

Sőt Gobelin apát vezetése alatt Scarronné lassanként megerősödik abban a hitben, hogy hiszen ő semmikép sem vált hálátlanná Montespanné asszony iránt, mert ha elhatározza, hogy közeledni enged a királyt, ezt csak azért teszi, hogy Montespanné hatásánál jobb, vallásos, erkölcsi befolyással le-hessen reá és az udvarra.

De mikor kép-mutatásáról ítélünk, megint látnunk kell, hogy úgy mint a király, Scarronné sem volt erények vagy hi-bák összessége, hanem emberi lény, mert hiszen bármennyire hijjával volt is az őszinteségnek akkor, mikor a saját nagyra-vágyását takarta a király, a gyóntatója, meg maga előtt és csak a király és az egész udvar erkölcsi javáról beszélt, az

bizonyos, hogy ezt is csodálatos céltudatossággal tudta a szeme előtt tartani és hűségesen szolgálni.

Maga a király sem szabad ettől a képmutató szellemétől a kornak, mert ime, az a mindenható uralkodó, aki politikai allianceokat és szalonregényeket úgy kezdett meg vagy úgy dobott félre, hogy azért soha senkinek számot adnia nem kellett, most egyszerre azt kezdi hangoztatni, hogy ő hibázott, vétkezett; Montespan grófnőnek férje van; jogtalanul a családok békéjét feldulni nem szabad. Nekik szakítaniok kell.

Talán megindulnánk ezen a hirtelen megtérésen, ha száz meg száz bizonyíték világosan nem mutatná a könyörtelen tényt, hogy a király bizony reáunt Montespan asszonyra. Nem mintha nem lett volna szép ekkor is, hanem mert egy kissé nagyon is próbára tette a mindig nagylelkű, mindig áldozatkész királyt. Vagy magáért, vagy a gyermekeiért mindig kívánt valamit, címet, rangemelést, királyi családbeli házasságot, szóval elfeledte azt, hogy az önzésnek, minden egyéb erkölcsi prédikációkban is ostorozott sajátságára mellett megvan az a nagy veszedelme is, hogy — untat.

A király tehát eljátszotta a másolatát annak a bűnbánásnak, amelyet VIII. Henrik kezdett hirtelen mutatni, belátva, hogy neki nem lett volna szabad, sőt bűn volt nőül vennie Arragoniai Katalint; — jóvá is teszi tehát, elválk tőle, mert nem akarja hibás tettét továbbra is fenntartani. — Igen, mert ekkor már Boleyn Annát szerette.

Lajos király szívében is attól kezdve talált helyet az önvád, mióta a szerelem kihalt belőle.

1681-től 1686-ig tartott a király és Scarronné asszony között az a sajátságos viszony, ami a király részéről csupa gyöngédség és meghódolás, de megdöbbenés is, mint mikor valaki viadal közben az ellenfelet sokkal erősebbnek találja,

Madame de Maintenon

mint várta; — a Madame de Maintenon részéről pedig, — mert ekkor már az volt a neve a maintenon-i birtok révén, melyet a király adományából vett, — csupa odaadó hódolat a király iránt és csupa tartózkodó ellenkezés az emberrel szemben. Saját maga jellemzi ezt a csatározást legjobban, mikor unokanővéreinek, Mme de Frontenacnak azt írja a királyról: „Mindig visszautasítva küldöm el, de sohasem kétségbeejtve.“

Hogy az új kegyeltnek emelkedésével az ellenségek száma is emelkedett, az érthető. Némelyeket egyedül a Vallière és Montespan uralom óriási költekezéseire való visszagondolás is félelemmel és ellenséges érzéssel töltött el; de voltak olyanok is, akik egyenesen a királynői címet féltették már attól az asszonytól, akinek megkérdezése nélkül a király nem tett semmit.

Annak, akit az udvari memoírok is, a történelem is utóbb sok keménységgel vádoltak, adjuk meg azt, hogy igen sok esetben ő volt az, aki a királyt engedékenységre bírta olyanok iránt is, akik éppen neki magának voltak ellenségei. Tudta jól, hogy Louvois miniszter, könyörgésének hevedésében egyszer térdre vetette magát a király előtt és úgy kérte, hogy ne vegye nőül Maintenon asszonyt. Tudta és teljesen megbocsátott neki. Modenai Máriának, Jakab özvegyének sorsán, mikor könyörögni jött pártfogásért a királyhoz, Maintenon asszonymak esett meg a szíve és a király neki engedett, mikor a pártfogást megadta. Mikor pedig a szerencsétlen hollandi háborút Lajos makacsul tovább akarta folytatni és Beauvilliers a nép nyomoráról beszélt a királynak, Maintenon asszony volt az, aki sírva fakadt és úgy kérte a királyt, ne terhelje a lelkét a nép nyomorának tovább való fokozásával.

Azt kérdezzük ekkor, hogyan áll tehát a dolog arra a sötét pontjára nézve ez asszony pályájának, amit oly ismert tény gyanánt emlegetnek, hogy ugyanis ő bízatta reá a királyt

annak a nantes-i edictumnak visszavonására, amely a protestánsoknak teljes vallásszabadságot biztosított volt és amelynek visszavonása ezer meg ezer hugonotta családot tett földönfutóvá.

Az a körülmény mindenesetre ellene szól, hogy benne is sok volt a kornak abból a vallásosságából, mely, érezve, hogy a hit tanai tetteben nem sokszor nyilvánulnak meg náluk, a dogmatizálással akarják ezt pótolni, valamint az is lehet, hogy ez az asszony, akinél a gondolkozásban itt-ott váratlan korlátok látszanak, a vallásban oda talán nem tudott emelkedni, ahol ez már *szereetet* tanít mindenki iránt, csak odáig, ahol még tud valaki más vallások iránt *gyűlöletet* is érezni.

Lehet. De nem valószínűtlen, hogy az a régi francia mémoires „Le siècle de Louis XIV“ találja legjobban fején a szöveget, mikor azt mondja, hogy Maintenon asszony az ediktum visszavonását nem kívánta, csak elég gyöngé volt arra, hogy ne ellenezze. És a könyv itt úgy rajzolja meg az ő egész jellemképét, hogy az ebben a néhány mondatban foglalható össze: „Maintenonné asszony minden más tekintetet elfelejtett, ha attól félt, hogy a királynak megütközést szerez . . . Ez az asszony nem volt elég erőszakos, sem arra, hogy állását használva, rokonaival jót tegyen, sem arra, hogy másoknak ártson . . . A király voltaképp kellemes és megadó, alázatos társat talált benne, aki azt akarta, hogy emelkedését önzetlensége kedvéért meg tudják neki bocsátani.“

Nem lehetetlen, hogy e néhány megjegyzésben a francia gondolkozás „sobre“ realizmusának igen jó példáját látjuk, amely sem nem magasztal, sem porba nem sujt, mikor bírál.

Az emelkedés pedig tartott egyre. Ez az asszony, mint ugyanez a mémoires mondja, „inspira à Louis XIV tant de tendresse et de scrupule“, hogy a király nem látott maga előtt más utat, mint azt, amely az oltárhoz vezet. És így 1686-ban, a

Madame de Maintenon

párisi érsek összeeskette a királyt és Madame de Maintenont, aki ekkor ötvenkét éves volt már.

Itt megint csak azt mondhatjuk, hogy ezt az eseményt mindkettőjük egyéniségével és életével magyarázhatni meg. Képzeljük el a királyt. Háborui, külpolitikai veszteségei folytán kissé megfogyatkozott prestige és népszerűség birtokában, negyvennyolc eszendővel az ő számára sem jelentett már Versailles fényes vígsága annyit, mint régen; nem természetes-e, hogy a nőnek is más típusa bilincselte le, mint húsz évvel azelőtt? A jansenisták, a kvietisták szigorú vallási áramlatát a katolikus világ sem ignorálhatta és a megkomolyodás megmegszállta még Versailles is, mint virágos kertet a köd szürke fátyola. Csoda-e, ha a királynál is elkészültebb talajra lelt Maintenon asszony befolyása most, mint lelt volna régen? Fáradt volt a király. Amire vágyott, nem izgalom volt, de nyugalom és ennek az asszonynak a felsőbbes okossága sohasem világlik ki talán jobban, mint abból a képből, amelyet az előbb idézett francia könyv rajzol, megmutatva, mennyire éppen azt nyújtotta ez a házasság a királynak, amire a lelke vágyott.

„E magas polcra való emelkedése voltaképp nagy visszavonulást jelentett neki. Lakosztályában, mely egy emeleten volt a királyéval, csekély számú társaság fogadására szorított. A király mindennap átment hozzá, ebédután is, valamint vacsora előtt és után is és ott tartózkodott éjfélig. Ott dolgozott és tanácskozott a miniszterekkel, mialatt Maintenonné asszony vagy olvasott, vagy kézimunkával foglalkozott; sohasem vegyülve az államügyekbe, sőt látszólag nem is törődve azokkal. Inkább kedvében akart járni annak, aki kormányzott, semmint kormányozni.“

Pedig, mint mondtuk, különös korlátai mégis voltak a gondolkozásának. Racinet sajnálta ugyan, mikor erre a király

megharagudott, de nem tudta védeni, sőt csak ártott neki, mikor szólt róla; továbbá az olyan nagy jellem, mint Catinat tábornagy volt, a legönzetlenebb és legszerényebb lelkű nagy hazafi, teljesen kívül állott azon a határon, ahová Maintenonné megértése el tudott jutni.

De hogy ezt a sajtáságosan kényes helyzetet, mikor — „la femme du roi“ volt, de nem „reine“; — mikor az egész királyi család látogatta, de nyilvános udvari funkciókban nem vett részt, mily ügyesen tudta viselni, azt talán semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Saint-Cyrben levő intézetet, ahol a szegényebb sorsu, de előkelő főnemesi családok leányait nevelték, ő vezette csodálatos eredménnyel.

Milyen finom tapintata szól az asszonyi léleknek azokból a rövid mondatokból, melyeket a „saint-cyri kisasszonyok“ füzetébe írt! Minden fiatal leánynak magával kellene vinni azokat az életbe. Hogy pedig mások helyzetéről, de a magáéről is milyen tisztán látó szemmel tudott itélni, arra elég a világos, kicsiszolt francia levélprózának az a klasszikus példája, melyet unokahugának, de Villette kisasszonynak írt, figyelemzettelve a fiatal leányt, hogy nem szívesen látja ennél azt a gögőt, amely bizonyosan a környező kényeztetés nyomán támadt benne. A többek közt így ír: „Nem tudom, kedves hugom, ön sugalmazza-e a büszkeséget a saint-cyri kisasszonyoknak, vagy ellenkezőleg ön nyeri azt tőlük, de a valóság az, hogy ön szenvedhetetlen lesz, ha nem lesz alázatosabb. Fontos személynek képzei talán magát azért, mert olyan házban született, ahol a király mindennap megfordul? Amint a király meghal, másnapra rá sem az utódja, sem senki azok közül, akik önt most kényeztetik, rá sem fog nézni sem önre, sem Saint-Cyrré. Ha a király előbb meghalna, semmint ön férjhez megy, akkor majd valami vidéki nemeshez mehet hozzá csekély hozománnyal és nagy göggel. Ha pedig az én életemben talán valami

Madame de Maintenon

főúr venné el önt, az csak annyira fogja becsülni, amennyire tetszeni tud neki, tetszeni pedig nem fog mással, mint szendességgel, abból pedig nincs önben egy szemernyi sem.

Gondoljon arra, hogy egyedül nagynénjének a szerencséje alapíthatja meg az önét és akkor mosolyoghat azon a hizelgésen, amivel körülveszik. Ön talán én fölém akar emelkedni? Ne képzelődjék; én ugyan nagyon kevés vagyok, de ön, kedvesem, semmi!“

Folyt az a csöndes élet ott a palotában tovább; elégedett, boldog élet a király részéről; de hogy az a nagyratörő asszony maga elégedett volt-e, nem könnyű megmondani; mert egy-két bizalmas emberének nagy csalódásról panaszkodik és arról, hogy ha az ember szép volt is, szeretett, ünnepezt is, majd magas szellemi körben, utóbb nagy társadalmi magaslaton élt, „tous les états laissent un vide affreux.“

Ki tudja, mi tölthette volna be azt az ürt?

De kicsinyesen nem panaszkodott, kívánni nem kívánt anyagiakban semmit; esküvőjekor a király semmit sem biztosított neki szerződésileg és ez az asszony meg tudta állni mind haláláig, hogy azt egy szóval se kérje: — mikor pedig a dél-franciaországi kegyetlen kemény tél mind elpusztította az olajerdőket és nagy nyomort teremtett, Madame de Maintenon volt az első, aki az udvarnak példát adott a lemondásra és segítségnyújtásra azzal, hogy zabkenyéren kezdett élni.

Multak az évek és a megkomolyodás szürke ködleplét, amely Versaillesra borult, gyászlepellé sűrítette az a sok csapás, amely a Bourbon-házat érte. Hirtelen, csaknem titokzatos halálesetek fordultak elő, mérgezések, orgyilkosságok szörnyű vádjait kavarva föl; majd új bánatot teremtve hangzott föl ez a hír: Beteg a király.

Hogyne lett volna az egész élet Franciaországban komolyabb, csöndesebb és hogyne adott volna hozzá mindez ahhoz

a tekintélyhez, mely Maintenon asszonyt környezte. 1715 szeptember elsején azután a király, aki talán sohasem volt erősebb lelkű, környezetéhez nyájasabb, mint gyötrelmes betegségében, ránézett a zokogó szolgákra, udvaroncokra és azt mondta: „Ne sírjatok fiaim, hiszen csak nem gondoltátok, hogy halhatatlan vagyok?“ majd odanyujtotta kezét Maintenonné asszonynak és mosolyogva mondta: „Nem hittem volna, hogy ilyen könnyű legyen meghalni.“

Hogy pedig annak a csöndes, komoly, szelid asszonynak az életbölcseége milyen nagy volt, mikor eddig is szerény, visszavonult életet tanácsolt neki, csak most látszott meg igazi nagyságában: mert mennyivel könnyebb volt neki, a király özvegyének egyszerűen csak folytatni azt a csöndes életet, mint ha zajos szereplés után kellett volna most a háttérbe húzódnia.

A király az Orleansi herceg nagylelkűségébe ajánlotta és így nyolcvanezer livret kapott évenként élete végéig. Csakhogy az a vég nem késett soká és négy évre a király halála után meghalt az özvegye is Saint-Cyrben, ahová özvegységében teljesen visszavonult, haláláig folytatva munkásságát és fenntartva befolyását.

És ha gondolatunk végigsiklik ennek az asszonynak tüneményes fölemelkedésén, gyöngeségein, elért és el nem ért álmain, akkor megkap bennünket a kérdés, mindezeknek emlékeiből mennyi mozdulhatott meg a lelkében, mikor Saint-Cyrben egyszer ezt írta: *La mort nous égaleira tous; il n'y aura plus que nos bonnes oeuvres qui y mettront la différence.*

Montijo Eugénia

Szül. 1826.

Irta *Balla Ignác.*

A nagyapja még egyszerű borkereskedő volt a spanyolországi Malaga városában és ő már Franciaország trónusán ült, a császár, III. Napoleon oldala mellett. Az a karriér, amelynek delelőjén a francia császári koronát illesztették gyönyörű fejére, akkor is szédületes ivet mutat, ha csupán az ő életét követjük nyomon, de még ragyogóbb, ha a nagyapjánál kezdjük el a történetét. Így egyenesen mesészerű és akár a mesék „hol volt, hol nem volt” parafrázisával kezdhethetjük . . .

Hol volt, hol nem volt . . . volt egyszer egy kis skót kereskedő, akinek unokájáért eljött milliók ura és maga mellé ültette a császári trónra . . . Népmesék költészetének illata csap ki ebből a pár sorból és a tündérszép Eugénia élete valóban úgy indult, mint a mesék királynőjéé, de egyszerre olyan fájdalmak és olyan szomorúságok törtek reá, aminőkről a mesék hősei nem tudnak. Földi fájdalmak, földi szenvedések váltották föl a tündéri örömeik esztendeit és a mese lassanként átforgalmódott tragédiává. Ma pedig már csak a tragédia csendes, szenvedő hőse él a földön, amely számára a siralom völgyét jelenti . . .

A múlt század elején telepedett le Malagában a skót Kirk-

patrik és gyarmatárúkkal meg borral kereskedett új hazájában. Üzlete lassanként fölvirágzott és a borkimérésben felesége mellett négy leánya is segédkezett a szorgalmas skót kereskedőnek. Leányai közül a harmadszülött Manuela — mert valamennyi leánya spanyol nevet kapott — volt a legszebb és a leginkább nagyravágyó, akin a Kirkpatrik-ház minden vendégének megakadt a szeme. A malagai helyőrség tisztjeinek is, természetesen, és ezek között ott volt gróf Teba Manuel Fernandez is, a tüzerőrnagy, aki később a Montijo grófja címe mellett még a Peneranda hercege szép csengésű titulusát is elnyerte. De ekkor már, az újabb méltóságának elnyerése idejében, felesége volt a szép Manuela, a skót Kirkpatrik leánya.

Az ifjú grófné, a skót kereskedő gyönyörű leánya, házasságuk megkötése után rövidesen megunta Malagát, ahol minden szerény származására emlékeztette és rábirta férjét, hogy Granadába költözzenek. Itt született azután — ezernyolcszázhuszonhat május ötödikén — leányuk, Mária Eugénia, aki később a francia császári trónuson, mint III. Napoleon hitvese, tündöklött.

Eugénia anyja okos, éleseszű asszony volt és leányának előkelő nevelést óhajtott biztosítani. Ez volt tulajdonképpen oka annak, hogy Granadából — amikor a kis grófnő, Eugénia, kinőtt a gyermekcipellőkből — elköltöztek Madridba, ahol rövidesen elnyerte a „camerera major“, az első udvarhölgy titulusát a spanyol királyi udvarban, Izabella királynő mellett. A kis skót kereskedő leánya tehát maga is karriért csinált már és mint első udvarhölgy még inkább kötelességének érezte, hogy leányának kitűnő neveltetéséről gondoskodjék.

Az előkelő körökben, a hol Eugénia szép anyja megfordult, divatos volt a leánykákat a párisi Sacré-Coeur-ben neveltetni és így a kis Eugénia is Párisba került mihamar. Tizenöt esztendőskoráig élt távol anyjától a kis grófnő, aki csak apja halála után

Montijo Eugénia

tért vissza a spanyol fővárosba, ahol valóságos föltűnést keltett tüneményes szépségével. Talán éppen e szépségének, de talán még inkább anyja okosságának és a család barátja, Narvaez tábornok interveniálásának köszönhette, hogy mint ifjú leánykát már udvarhölgynek nevezték ki a királynő mellé.

Az ifjú udvarhölgy, aki alig múlt tizenhat esztendő, a ragyogó világban, amelybe most került, hamarosan megösmérkedhetett a szerelem édesen fájdalmas érzésével. Alba hercege iránt gyúlt lángra fiatal, tapasztalatlan szívecskéje és a herceg udvarias figyelmes és gyöngéd volt az ifjabb Montijo grófnő iránt, de szerelmet . . . nem, szerelmet nem iránta érzett, hanem Eugénia idősebb nővére, Franciska iránt.

A tizenhetedik életévét még el sem ért Eugénia nem volt — és nem is lehetett — élesszemű megfigyelő. Így azután föl sem ösmérhette a daliás, szép, okos és művelt Alba hercegnek érzéseit és azt hitte, hogy a herceg csak ő miatta jár hozzájuk. Egy napon azután a herceg megkérte az idősebb Montijo grófnő kezét és Franciska boldogságtól sugárzó arccal sietett hugához, hogy az örömhírt — ő reá nézve legalább az volt — közölje vele. Eugéniát ágyban találta és kezdetben azt hitte, hogy huga alszik. De amikor közelebb lépett az ágyhoz, ijedten vette észre, hogy Eugénia tekintete merev, hogy gyönyörű fehér homlokán halálos verejték gyöngyözik és arca görcsösen vonaglik.

Eugénia mérget vett be, amikor megtudta, hogy Alba hercege a nővérét fogja feleségül venni.

Szerencsére hamarosan orvos is akadt kéznél és a halálra szánt, ifjú, szerelmes leánykát sikerült megmenteni az életnek. És amint fölépült, a méreg utolsó nyomaival együtt a szerelem is eltűnt, elmosódott. Talán még többet járt ezentul színházba, egy ideig még többet lovagolt és a cirkuszi bikaviadaloknak is gyakoribb látogatója volt, de azután kiheverte első szerelmének fájdalmait és még emlékét is elfeledte.

Madrid legelőkelőbb lovagjai udvaroltak a szinte már-már földöntúli szépségű leánynak és éppenúgy az udvarlók falanksza vette körül mindenütt, ahol megfordult, nyáron előkelő fürdőhelyeken, télen ragyogó világvárosokban. A gyönyörű spanyol leányka ugyanis szerette a tarka szezonéletet és anyja örömmel kísérte el mindenüvé.

Kies fekvésű spanyol tengerparti fürdőben találkozott Eugénia először jövendő férjével, a későbbi III. Napoleonnal.

„Örökké felejthetetlen marad számomra — írja e találkozás egyik szemtanúja — az a meleg pillantás, amellyel a herceg az ifjú grófnőben gyönyörködött, amikor Montijo Eugéniát bemutatták neki.“

A spanyol fürdőcskében kötött ösmeretséget később Londonban újították föl és ez az ösmeretség egyre bizalmasabb jelleget kezdett ölteni, bár az akkortájt szegény és eladósodott francia herceg jövője nem sok jóval kecsegtetett. A későbbi francia császár nem egyszer megvallotta szerelmét a gyönyörű spanyol grófnőnek, de ő mindig kitért a végleges válasz elől. Csak mikor a herceg a trónért folytatott harcainak a gyümölcsét vélte learathatni és Párisba készülve elbúcsúztak egymástól, írta Napoleonnak a következő levelet:

„Ön Párisba óhajt utazni. Hatalmat óhajt szerezni és konzul, elnök, diktátor kíván lenni. Tegyük föl, hogy eléri legmagasabb céljait: meg fog-e ön ott állani? Ki fogja-e elégteleni evvel ambícióját? És nem kíván-e majd még többet elérni? Kétségtelenül: igen. De mennyire alkalmatlan volna az ön számára e harcaiban az, hogy felesége van! Ha valaki, mint ön, császár óhajt lenni, fönn kell tartania a helyet a császárné számára is. De ha esetleg megváltoztatja terveit, vagy ha nem történik minden úgy, amint ön óhajtja, ha Franciaország nem nyujtaná önnek mindazt, amit ön tőle vár: akkor — de csakis akkor — térjen vissza hozzám és én nyilatkozni fogok. Akkor ne feled-

Montijo Eugénia

kezzék meg arról, hogy olyan szív dobog keblemben, amely elég erős ahhoz, hogy minden fájdalomért, minden csalódásért és teljesedésbe nem ment reménységért busásan kárpótolja önt.“

. . . Ezután pedig elkövetkezett a februári forradalom, Lajos Fülöp menekült és Louis Napoleon Párisba sietett, hogy ott a trónt elérje és rövidesen mint Franciaország uralkodója emelje föl koronás fejét.

Nyolc millió francia polgár óhajtotta, hogy Napoleont császárrá kiáltásák ki és ez meg is történt. Mint császár azután elérkezettnek látta az időt, hogy élettársról gondoskodjék. De bármilyen csábító is volt Franciaország császárnéjának lenni, Európa uralkodóinak udvaraiban egyetlen királykisasszony sem érzett ehhez kedvet. Jónéhány kosarat kapott már III. Napoleon, az újdonsült császár Európa uralkodó-családjaitól, amikor (ezer-nyolcszázötvenhárom január tizenkilencedikén) a párisi félhivatalos újság, a „Patrie“ a következő hírral lepte meg a világot:

„Biztos forrásból értesülünk, hogy ama szerencsés esemény előtt állunk, amely hivatva lesz arra, hogy Ő Felsége uralmát megerősítse és dinasztíájának jövőjét biztosítsa. Arról van szó, hogy a császár eljegyzi Teba-Montijo kisasszonyt. Hivatalosan csütörtökön, január huszonkettedikén fog megtörténni az eljegyzés. A hercegnő Spanyolország egyik legelőkelőbb családjából származik, huga Alba hercegnének és éppen úgy kimagaslik szellemi képességeivel, mint tökéletes szépségével és szívbeli jóságával.“

És így is történt: III. Napoleon ünnepiesen eljegyezte, majd oltárhoz is vezette Eugéniát, az egyszerű kis skót kereskedő unokáját.

A polgári esküvő elég csöndben folyt le, de annál ragyogóbb és ünnepesebb volt az egyházi esküvő. Az a fény és pompa, amit itt kifejtettek, fölülmúlt minden látványosságot, amiben a franciáknak a nagy Napoleon ideje óta részük volt.

Már kora reggeltől kezdve a nemzeti őrség és a katonaság kettős sorfalat állott a Tuileriáktól egészen a Notre-Dame székesegyházig. Egész Páris talpon volt már a hajnali órákban, hogy jó helyet biztosíthassanak maguknak, ahonnan a menetet láthatják. A vasutak kétszázezernél több vidékit hoztak a fővárosba és az utcákon, tereken előkelő toillettek mellett paraszti viselet tarkállott. Minden ház zászlódíszbe öltözött és Napoleon meg Eugénia nevét, vagy nevének kezdőbetűit viselte aranyos ragyogással.

Déli féltizenkettő volt, mikor a császárné (mert a polgári esküvő megtörténte után már az volt) az Elisée-ből a Tuileriákba hajtattott díszes fogatán. Balján anyja ült, a hölgyekkel szemben pedig Tascher gróf, az apródok grófja. A menyasszonyi ruha — amely még emelte Eugénia csodás szépségét — Liège városának ajándéka volt: fehér selyem, drága művű csipke-átvetővel és belésvetett ibolyákkal. A menyasszony derekát gyémántos öv fogta körül, hajában briliáns diadém tündöklött, ugyanaz a diadém, amely Mária Lujza fejét díszítette esküvőjén.

Abban a pillanatban, amikor a császárné fogata befordult a Tuileriák kapuján, a lépcsőkön megjelent III. Napoleon és Mathilda hercegnő, fogadtatásukra. A dobok és kürtök megszólaltak s a katonaság tisztelgett.

Tizenkét óra volt, amikor száz és egy ágyúlövés jelezte, hogy a felségek fogatjukba szálltak. A katonaság kettős sorfalán kívül munkások és polgárok küldöttségei, I. Napoleon veteránjai és fiatal, fehérruhás leányok állottak még sorfalat, hogy ujongva, lelkesedve köszöntsék az előttük elvonuló császári párt.

A székesegyház előtt óriási előcsarnokot emeltek, amely képekkel, szőnyegekkel, gobeline-okkal volt gazdagon díszítve. Amikor a császári pár ez előcsarnokból belépett a húszezer gyertyával kivilágított székesegyházba, még egyszer megperdültek a dobok és megszólaltak Páris valamennyi harangjai. Az orgona

hangjai megremegették a levegőt és — mialatt a hívők fölállottak, egyszerre, mint egyetlen ember — a párisi hercegek, kezében a kereszttel, a császári felségek elé sietett.

... A trónra emelve Eugénia égett a vágytól, hogy megnyerje a nép szívét és megszerettesse magát. Az uralkodónők két olyan tulajdonságával rendelkezett, amelyek legszebb ékességei a népek fölé emelkedett koronás főknek: nemesszívű volt és bőkezű. Lehet, hogy Európa ősi uralkodóházaiban nem találkozott lelkes rokonszenvvel, de a nép, a francia nép, annál rajongóbban szerette gyönyörű ifjú császárnéját, kinek gyöngéd, finom vonalú, ovális arca Stuart Mária képeire emlékeztetett. Finoman hajlott orra és kicsiny, vérpiros, ívelt ajka szelídséget, de ugyanakkor akaraterőt is árult el. A könnyedén, leheletszerűen nyitott ajkak közül gyönyörű, szabályos elrendezésű fogainak fehérsége vakított elő. Csodálatosan üde arcbőre és aranyosan csillogó, dús, szőke haja még emelte a vonások klasszikus szépségét. Sötétkék, mélytekintetű szeme fölé hosszú szempillák borultak és a szemöldök vonala olyan finom volt, hogy aki csak arcképét látta, azt hihette, hogy a festő idealizálta az ifjú császárnét. Az antik szobrászművészet remekeire emlékeztetett e gyönyörű fej és a nyak tökéletes vonala.

A francia nép, amely mindig rajongással hódolt a női szépségnek, éppen úgy szerette új uralkodónőjét szépségéért, mint jószágáért. És Eugénia, aki érezte, hogy még inkább, egyre és egyre, csak meg kell erősítenie ezt a szeretetet, egész sereg jótékony alapítványt tett: szerencsétlenül járt munkásokat és azoknak családjait fölsegítette, elhagyott gyermeket gondjaiba fogadott, és amikor a párisi városi tanács egy hatszázezer frank értékű briliáns nyaklánccal óhajtott kedveskedni az új császárnénak, Eugénia kijelentette, hogy nem fogadhatja el a fővárosnak ezt a fejedelmi ajándékát, mert ezzel a szegényeket rövidítené meg. És hozzátette még, hogy egyetlen vágya, a nép szeretetét a császár

szeretetével megosztani és kifejezte azt az óhaját, hogy a hatszáz-ezer frankot inkább jótékony célokra szenteljék. Úgy is történt. És a hatszázezer frankból szegény leányok számára házat vettek s alapítványt tettek, amely a „Napoleon—Eugénia alapítvány” nevét nyerte el s amely háromszáz árvaleány számára biztosított otthont és gondos nevelést.

A briliáns nyakék csak óráról-órára díszíthette volna a császárnét, de ez az alapítvány tündöklőbb fényt vet reá, örök időkre, minden hívságos ékszernél.

Nemesebb szerepet nem tölthetett volna be soha császárnénak följánlott ajándék és az önzetlenségnek ez a nemes tanúbizonysága nem is hibázta el célját. A nép szeretete uralkodónője iránt egyenest imádatná magasztosult. És Eugénia még egyre újabb és újabb tanujelét adta annak, hogy a szegények istápolójukat lelhetik benne. A jótékony alapítványai egymást érték: az irgalmas nővérek jelentékeny segélyben részesültek tőle, alapítványt tett szerencsétlenül járt tengerészek és azok családjai számára, gyermek-kórházakat és iskolákat alapított, munkásotthonokat létesített, szegény lábadozó betegek számára menedékhelyeket nyitott, a siketnémáknak otthont teremtett és mindezt csöndben, minden lármás külsőség és harsonaszó nélkül tette.

A császár szerelme emelte a trónra, de egyéni kvalitásaival szerezte meg a nép szeretetét, amely még egyre fokozódott, amikor trónörökössel ajándékozta meg Franciaországot. Az ifjú császári pár gyermekének — akít a nép később becézve Lulu-nak hívott — születése alkalmából egy millió frankot osztottak szét jótékony célra és hallatlan fény és pompa mellett folyt le a keresztelés ünnepe.

Az egykori malagai borkereskedő dédunokájának nem kisebb személyiség, mint IX. Pius pápa volt a keresztapja, aki egy bíborosával képviseltette magát. A keresztanyai tisztséget Jozefina, Svéd- és Norvégország királynője vállalta. A kereszt-

Montijo Eugénia

telőn a francia püspökök testületileg jelentek meg és hetvenöt érsek meg püspök volt jelen a Notre-Dame székesegyházban, amikor az ifjú császári herceg a Napoleon Jenő Lajos János József nevet nyerte el.

A trónörökös születésének idején Eugénia férjének, III. Napoleonnak a hadi szerencse is kedvezett és a krími háborúban a francia seregnek dicsőséget szerzett. Mindez, úgy látszott, megingathatatlaná tette a császár pozícióját. A franciák szerették is, de a külpolitikában elszánt ellenségei voltak és ezek közül az olasz Orsini merényletet is követett el ellene. Amikor egy napon III. Napoleon Eugéniával az Operába hajtatott, Orsini két bombát vetett az udvari fogat felé. Rettenetes robbanás verte föl az utcákat és száznál többen, — katonák, futárok, csatlósok és polgárok — halálos sebbel kerültek el a kövezeten. Egy bombaszilánk a császár kalapját is átszakította és a császárné, aki a robbanás pillanatában egész testével a férjét igyekezett megvédeni, a homlokán sérült meg és fehér selyemruhája vérrel fröccsent tele. De a lélekjelenlétét most sem vesztette el és így, véres homlokkal és véres ruhában, fölállt a fogatban, hogy a tömeget megnyugtassa.

E rettenetes — de szerencsére a császári párra nézve nem végzetes kimenetelű — merénylet még melegebb szeretetet ébresztett a francia népben az ifjú, gyönyörű császárné iránt, akinek szerepe azóta, hogy trónörökössel ajándékozta meg az országot, még sokkalta jelentőségteljesebb lett. És a nép ujjongott örömeiben, amikor megtudta, hogy imádott császárnéja megmenekült a merénylettől, éppen úgy, mint a császár. De mert a jövőre is gondolni kellett, III. Napoleon, röviddel az Orsini-merénylet után, törvénybe iktattatta, hogy halála esetén, vagy ha csak távol is van Franciaországtól, császári hatalmát, mint régens, Eugénia vegye át a trónörökös nagykorúságáig.

És amikor III. Napoleont rövidesen Itáliába szólította a há-

ború, a malagai kereskedő unokája, Eugénia, már mint régens ült Franciaország trónusán.

Három alkalommal volt régens Eugénia: először az olasz háború idején, ezernyolcszázötvenkilencben; másodszer III. Napoleon algiri útja alatt, ezernyolcszázhatvanötben; és harmadszor a francia-német háború idején, ezernyolcszázhatvenben.

De ez a szerencsétlen háború III. Napoleonnak és Eugéniának a trónjába került. Maga a császárné is óhajtotta, hogy Franciaország megüzenje a háborút Németországnak és talán ez volt oka annak, hogy amikor a trón összeomlott alatta, még az életét is féltette a csöcseléktől, amely nagyon jól tudta, hogy a császárné is harcra ösztökélte a férjét, holott a francia sereg ekkor még kevéssé volt sem készült a háborúra.

Julius tizenötödikén történt meg a hadüzenet.

És szeptember harmadikán, a délutáni órákban már a következő távirat érkezett a császártól, a harctérről, a remegő Eugéniához:

„Seregünk megveretett és foglyul ejtetett. Magam is fogoly vagyok.

Napoleon.“

A nép csak másnap tudta meg a rettenetes vereség hírét és estére már . . . nem volt többé francia császárság. Alig huszonnégy óra elegendő volt ahhoz, hogy két évtized ragyogó aranycsillámaít szétfujja a levegőbe.

A tömeg szeretete és gyűlölete kiszámíthatatlan. Akit tegnap még istenített, azt ma már a porba rántja.

Régi igazság ez, de Eugénia csak akkor érezte e régi igazság erejét, amikor magát látta a porba rántva.

A sereg megveretésének és Napoleon elfogatásának hírére kitört a forradalom, amely már napok, hetek óta lappangott. Páris utcáit óriási embertömegek lepték el és férfiak, asszonyok, elkeseredetten, fenyegetően ordították:

— Le a császárral!

Montijo Eugénia

— Le a császárnéval!

— Egy császár meghal, de nem adja meg magát!

... Eugénia e rettenetes napot — szeptember negyedikét — a Tuileriákban töltötte, örökös izgalmak között. Délután három óra tájban aztán megjelent nála Metternich herceg, az osztrák és magyar nagykövet és Nigra gróf, Itália nagykövete, hogy fölvilágosítsák a helyzetről. A császárné még egy ideig teljes erővel tiltakozni próbált, de amikor néhány óra múlva megtudta, hogy Jules Favre indítványára letették a császárt és ideiglenes kormányt neveztek ki, majd azt, hogy a tömeg „Éljen a köztársaság!” kiáltással járja be a várost: — egyszerre megtört minden akaratereje és érezte, hogy föl kell adnia a helyzetet.

A köztársaságot is kikiáltották már, amikor Eugénia — ekkor már ex-császárné — egyszerű ruhában elhagyta azokat a ragyogó fejedelmi lakosztályokat, amelyekben két évtizedig élt abban a boldog hitben, hogy császári méltóságát élete végéig élvezheti.

Először is arról volt szó, hogy Tuileriákat elhagyva, a szabadba jusson. De ez volt a legveszedelmesebb feladat.

— Le a császárral! Halál a spanyol nőre! — hangzott föl az utcákon a tömeg ordítása és ez a rettenetes hangzavar volt a kísérő zene, amikor Eugénia a lépcsőkön lefelé haladt. Az udvarban az udvari fogat várta, de Metternich fejét csóválta: a császári livrées inas, a hintó császári címerei . . . így nem látszott tanácsosnak a menekülés.

Visszafordult tehát Eugénia és vele az a kis csapat, amely hű maradt hozzá. Más utat, más kijáratot kellett keresniök, és a Louvre gyűjteményein áthaladva, a nagy oszlopsor védelme alatt, a főkapun igyekeztek kijutni. De egyszerre csak zárt ajtót találtak maguk előtt. Hiába nyomkodták a kilincset, hiába próbálták az ajtót sarkaiból kifordítani és már-már minden elveszettnek látszott. De ekkor, az utolsó pillanatban megjelent a császár ma-

gánpénztárosa, akinek minden ajtóhoz volt kulcsa . . . Menekülhettek tovább és végre elérték a főkaput. Ez is zárva volt, de a zárban ott volt a kulcs.

És amíg így izgatottan menekült a kis hűséges csapat, maga a császárné mindvégig megőrizte nyugalmát és bátorságát. Nigra grófja vezette karonfogvást Eugéniát, aki egyszerre csak evvel a kérdéssel fordult hozzá:

— Ön a karomat fogja, érzi-e, hogy remegnék?

— Nem, fenség, egy cseppet sem remeg, — volt Nigra válasza.

És Eugénia akkor sem remegett, amikor kilépett az utcára, ahol a tömeg vadul ordította:

— Le a császárral! Halál a spanyol nőre!

Szerencsére Metternich herceg rögtön talált egy zárt bérkocsit, amelybe Eugénia beszállott Lebreton asszonnyal, hűséges udvarhölgyével. De mielőtt ez még megtörténhetett, éppen amikor a császárnét a kocsiba segítették, egy inasgyerek felösmerte Eugéniát s elkiáltotta magát:

— Voilà l'Impératrice!

A nagy lármában a tömeg azonban ügyet sem vetett rá, vagy talán nem is hallotta a kiáltást és a trónját vesztett császárné kocsija elindulhatott zavartalanul. A Boulevard Haussmannra hajtottak, ahol egy államtanácsosnál, Bessonnál reméltek menedékhelyet találhatni. Az egyszerű bérkocsi, amelyben a két magányos hölgy ült, a forrongó, forradalmi Páris legnépesebb útvonalain haladt el és Eugénia saját szemével láthatta, hogy a tömeg mint tépi le az udvari szállítók cégtábláit, hogy a császári koronát és a császári pár arcképeit elégesse.

Golgotáját járta itt a szerencsétlen ex-császárné és — ettől kezdve már csak szomorúság várt reá egész életében. Ezek a napok jelentették a fordulópontot, ahol a tündéri mese boldogságát

Montijo Eugénia

egyszerre boldogtalanság váltja föl, amely azután végig is kíséerte földi útjain . . .

. . . Rettenetes perceket élhetett át Eugénia, amíg elérték Besson házát. Ott kifizették a kocsit és fölsiettek a negyedik emeletre, ahol az államtanácsos lakott. Becsöngettek, egyszer, kétszer, háromszor . . . és még mindig senki sem nyitott ajtót. Nyilvánvaló volt, hogy egy teremtett lélek sincs otthon. Vártak hát. És mert a császárné fáradt volt, le akart ülni. De sem pad, sem szék nem volt sehol és így ő, aki még csak egy órával ezelőtt is a trónon foglalhatott helyet, most kénytelen volt a negyedik emelet falépcsőire ülni . . . Ott ült és várt öt, tíz percig gyötrő türelmetlenségben. Egy negyedóránál tovább azonban nem tudta kitartani a várást és elhatározta, hogy máshol keres . . . szerencsét! Szerencsét: ami e pillanatban menedéket jelentett.

De hová menjenek most? Az amerikai követség jutott eszébe. De ez messze van. Hanem az amerikai követségről eszébe jutott egy amerikai polgár is, Ewans doktor, a fogorvos, aki már régi híve. Elindultak hát hozzá, még pedig gyalogszerrel, mert hiszen a kocsit már elküldték.

Délután öt óra volt, amikor Ewanshoz értek. Útközben ezren és ezren látták, de senki sem ösmerte föl, mert hiszen senki sem gyaníhatta, hogy ilyen vakmerőséggel, gyalogszerrel merjen a tömeg között járni az, akinek e percekben halálát óhajtják milliók.

Ewans doktort szintén nem találták otthon, de legalább itt behocsájtották őket a fogorvos kényelmesen berendezett könyvtárszobájába . . . Ott vártak most a doktorra, aki végre hat óra tájban megérkezett. De Ewans felesége nem volt otthon — Deauvilleben volt nyaralni — és a fogorvos éppen ma estére vacsorát készült adni barátainak.

Ewans, mihelyt meglátta a császárnét, rögtön tudta is már, hogy mi a teendője. A vacsorán egyik barátjával helyettesítette

magát, ő pedig nyomban hozzálátott, hogy előkészítse Eugénia menekülését Anglia felé. Reggel indulhattak csak. De a vonatot nem volt tanácsos erre az útra használni, mert ott könnyen felösmérhették volna a császárnét. Tehát amellett döntöttek, hogy kocsin, váltott lovakkal, teszik meg az utat a tengerpartig és ott hajóra száll majd Eugénia. Reggelig azonban még intézkedni kellett, nehogy Páris falainál föltartóztathassák a menekülőket.

Zseniális terve volt erre nézve Ewansnak.

Beteglátogatás ürügye alatt nyomban kihajtatott Párisból, a neuilly-i hídon és amikor az őrség megállította, hogy nevét és útjának célját megtudják, így szólt:

— Orvos vagyok, egy betegemhez megyek és gyakrabban kell majd itt elhaladnom. Nézzetek meg hát jól, hogy felösmérjétek és ne állítsatok meg fölöslegesen, mert minden perc fontos a beteg számára.

Amikor visszatért a császárnőhöz, jelentette, hogy a menekülés útja immáron szabad, de Eugéniának . . . örültnek kell tetetnie magát. Ő mint örültet viszi majd ki Párisból azzal az ürüggyel, hogy a Neuilly mögött lévő „Maison de santé“-ben elhelyezze és Lebreton asszonynak az ápolónő szerepét kell játszania.

Igy is történt és másnap reggel Eugénia már maga mögött hagyhatta Párist. Két napig tartott az út, amíg elérkeztek a tengerparti fürdőbe, Deauvillebe, ahol Ewans a feleségéhez vitte a trónját vesztett császárnét. Itt azután hajó után nézett a fáradhatatlan amerikai és sikerült is Burgoyne lord yachtján helyet szereznie Eugéniának.

Hatalmas vihar dühöngött a tengeren, amikor a francia partot elhagyta a könnyű hajócska és rettenetes küzdelmek után tudott csak, huszonnégy órai hanyattatás után, kikötni Wight szigetén.

Eugénia megmenekült. Angol földön volt.

Montijo Eugénia

Az életét megmenthette, de a rajta levő ruhán — és a fájdalmas emlékeken — kívül jóformán semmit sem hozott magával a Tuileriákból. Csak később, amikor a rend helyreállott Franciaországban, küldték utána toilettejeit, ékszereit és készpénzét. És itt élt egyedül, férjétől távol a ködös Angliában, a spanyol születésű francia császárné, amíg végre, mintegy hét hónap múltán, viszontláthatta férjét, a trónjáról letett császárt.

De III. Napoleon már nem sokáig élhetett felesége oldalán. Régi betegsége kiújult és egy operáció után, ezernyolcszázhetvenhárom január kilencedikén megtért őseihez.

A szerencsétlen császárné most már egyedül maradt fiával. De a sors, amely ifjú éveiben dicsőséggel és boldogsággal árasztotta el, most csapást csapásra mért reá. Trónja után férjét, férje után pedig fiát is el kellett veszítenie.

A császári herceg, miután a katonai iskolát elvégezte, mint ifjú tiszt Afrikába indult, ahol Chelmsford lord őrnagy csapataihoz osztották be és ezernyolcszázhetvenkilenc június elsején földerítő szolgálat közben, Itelezi közelében, a zuluk fölkoncolták.

Ennyi csapás megtörhette volna a földkerekség legerősebb lelkű asszonyát is. Megtörte Eugénia császárnét is, de a sors úgy akarta, hogy ő túlélje bukását és szeretteinek halálát is még évtizedekkel. És ha mint császárnénak sok irigye és ellensége volt is, de most feje körül a fájdalmak tövisszorosújával, megnőtt még ellenségeinek szemében is. Most már nem az irigység, de a részvét kíséri nyomon ezt a hányatott sorsú, sokat szenvedett asszonyt.

Harriet Beecher-Stowe

1813—1887.

Irta G. Győry Ilona.

Amerikai társaságban történt a mult század hatvanas éveinek elején, hogy a terembe egy gyöngyszürke selyemruhás, hosszú halántékfürtökbe szedett barnahaju, alacsony asszony lépett be, kinek nyílt, bátor homloka, életteljes, becsületes szeme úgy megkapta a ránézőt, hogy ennek nem igen jutott eszébe arra gondolni, milyen igénytelen megjelenésű asszony áll előtte máskülönben.

Mikor elvegyült a többiek közé, utána nézett hosszasan az Egyesült-Államok elnöke, Lincoln Ábrahám, ez az ízről-ízre dórstilü nagy ember, aki testi-lelki lényének nagy egyszerűsége, külsejének tetszetős szépség nélkül való volta úgy kizárta a pompát, a nagy szavaknak, kicsinált határu helyzetnek cifra pompáját, mint a dór oszloprend a cikornyás díszet, hanem aki azután végtelen méltóságu, mérhetetlen erejü és a súlyt, a felelősségnek és a nehéz helyzeteknek súlyát rendületlenül viselni tudó egyéniség is volt, éppen mint a dór ízlés fenséges oszlopai. Utána nézett az érkező vendégnek és megszólalt a maga csöndes mosolygásával:

— Ez az a kis asszonyka, aki a háborút létrehozta!

Hogy az ember megérthesse, ki volt az az asszony, előbb azt kell tudnunk, micsoda háboru volt az, amelyre Lincoln elnök célzott.

Északamerikának az a területe, ahol ma az Egyesült-Államok vannak, maga olyan nagy, hogy északi határvonala körülbelül Londonnal, a déli pedig a Szaharával és Egyiptom déli részével esik egy és ugyanazon szélességi fok alá. Ez az egy körülmény maga is megmagyarázza, micsoda óriási különbségnek kellett ott fennállania az észak meg a dél lakosainak élete, véralkata, foglalkozása, szükségletei között. És ezek a különbségek magyarázzák meg viszont azután azt, milyen más volt az Észak, meg a Dél álláspontja azzal az intézménnyel szemben, amely teljes kifejlődésében olyan volt, hogy nem jelezhető más névvel, mint ezzel: az emberiség legnagyobb gyalázata.

A rabszolgatartás volt ez az intézmény.

Év mult év után, az államokban rabszolgái úgyszólván mindenkinek voltak, ugyanúgy, mint ahogy más országban minden középosztályu családnak is van cselédje, minden gazdának bérese, de az észak lassanként érezni kezdte, hogy náluk, a mérsékelt égalji földbirtokokon sem a termények minősége, sem a megmunkálás módja nem tették voltaképp nélkülözhetetlenné sem azt, hogy mennyiségre nézve nagyszámu szolgálk legyenek, sem azt, hogy azt, aki van, szakadatlanul dolgoztassak. Maga a mérsékelt égalj a gazdát is képesítette arra, hogy tevékeny, munkabíró legyen és ne találja a földművelő és egyéb gazdasági munkát oly súlyosnak, hogy arra csak rabszolgát ítéljen.

Az égaljnak a vérmérsékletet erősen befolyásoló hatása plasztikusan áll elénk a „Tamás bácsi kunyhójának“ abból a pár vonásából is, mikor St. Clare, a színes, ragyogó, de elernyesztő délnek ez a szeretetreméltó szép fia a maga hallatlanul szabad-

jára eresztett nagy, fényes, laza, költséges és rendszertelen háztartásának rendbeszedésére északról hozza el unokatestvérét, Ophéliát, északról, ahol a jellegzetes otthonokban mindig hibátlan rendben van a tisztára sikált, söpört szoba, konyha minden sarka és ahol mindig tökéletes és katonás rendben áll a fényesre csiszolt mahagoni könyvszekrénytől kezdve ugyan-csak fényesre csiszolt ónkannáig minden. Mikor a két unokatestvér a hajón van együtt és megérkeznek délre, St. Clare a forró égalj sok kiszolgáláshoz szokott emberének módja szerint minden darab málháját mással viteti ki, míg Ophélie maga köré tömöríti minden holmiját már egy órával a kiszállás előtt, azután energikusan három táskát is maga akar kivinni. Otthon pedig, a megérkezés utáni nap kulcsos kosarával olyan tevékenyen jár minden után, hogy St. Clare, aki a kereveten hever és narancsot hámoz, lankadozó hangon szól rá:

— Kérlek, Ophélie, ne légy olyan energikus. Az ember kimerül, ha rád néz.

Igen, pusztán az égalji különbség is sokat módosított azon, hogy az észak és a dél milyen szemmel nézte a rabszolgatartást, de az észak emberibb, önzetlenebb magatartásának volt azért más, mélyebb, lélektani oka is. Az ottani telepések között sokan voltak tiszta, humanista gondolkodásu, puritán eredetű családok, meg quakerek és így lazulni, oldódni kezdtek a rabszolgák láncai; számos család tette szabaddá egyszerre minden rabszolgáját.

Mivel ott lassanként sokak előtt ez lett a természetes állapottá, az észak idegenkedéssel kezdte nézni a déli államokat; de ezek meg viszont egyenesen gyűlölettel az északiakat, akik így a dél vagyoniosságának főfeltételét, a rabszolgaságot támadták meg. Főfeltételét valóban, mert a dél főképp a gyapotültetvények világa volt és oda azután ugyancsak kellett a rabszolga. Kellott a munka *menyiségénél* fogva is, mert a tro-

pikus gazdagságu föld ontotta a gyapotot, de kellett a rabszolga a munka minőségénél fogva is, mert a perzselő forróságban, az árnyéktalan gyapotföldeken, a moszkitóktól zsongó levegőben csak rabszolgát bírtak dolgoztatni.

Nagy volt tehát a déli államok riadalma. És ezt csak növelte az a gondolat, hogy amint új meg új államok keletkeztek, ezek is természetesen, mind állást foglaltak arra nézve, hogyan vélekednek a rabszolgaságról. Mindegyik szemben állott azzal a kérdéssel, hogy szabad állam, vagy rabszolgatartó állam legyen-e? Mennél inkább nőtt az egyik fajta államok száma, annál aggodalmasabb lett a helyzet a másikra nézve, annál inkább, mert a szenátusba, vagyis az Államok közös gyűlésébe minden állam küldött képviselőket és mikor szavazásra került a sor, a legfőbb érdekek felől aszerint lehetett csak a szenátusnak határoznia, amint a szabad vagy a rabszolgatartó államok voltak többségben.

És volt még egy erő, még egy hatalom, amely a rabszolgatartás intézményét örölni, gyöngíteni kezdte, láthatatlanul ugyan, de csak annál hathatósabban. Mi volt ez a hatalom?

Emberszerető, békés otthonokban, ahol a rabszolgákat már fölszabadították; ott, mikor a család barátai eljöttek, szó esett néha, de akkor is csak halkított hangon valami „földalatti vasútról”; — annak sikeres munkájáról, növekvő számu utasairól. És mikor az ember erről a titokzatos „földalatti vasútról” hall, úgy érzi, hogy még most, a jelen napjaiban is feltörő örömmel és hálával tud csak reá gondolni, olyanformán, ahogyan reá emlékszik az ember arra a lopva érkező, halvány derengésre, mely valami végtelenbe nyúló, gyötrelmes éjszakának oszlását jelezte. Ilyen derengő, lopva támadó fénye volt a virradatnak az a munka, melyet egy egész szövetsége folytatótt az önzetlen, bátor, igaz embereknek arra a célra, hogy a rabszolgák elmenekülését elősegítsék.

Egymástól tíz, tizenöt, húsz mértföldnyire voltak azok a házak, majorok, ahol a menekülő hajlékot talált. Innen aztán éjnek éjszakáján fedett kocsiban szöktették tovább a legközelebbi házig. Néha pedig napokon, heteken át rejtegették az olyan rabszolgákat, akik félholtra korbácsoltan, vagy menekülés közben vérebektől, tüskebokroktól megtépetten és a hőség, a sebláz meg a vérveszteség folytán háromszorosan gyötrő szomjuság észvesztő kínjai közt roskadtak oda e házak küszöbére.

Ennek a földalatti vasútnak a munkásai között nagy számban voltak azok is, akiknek neve, vallásfelekezetük megalakulása óta úgyszólván mindig elválaszthatatlan volt az emberszeretet munkáitól: a *quakerek*. Olvashatná-e valamelyikünk is a Tamás bácsi kunyhójában a Halliday-ék áldott quaker otthonának a leírását anélkül, hogy át ne érezné azt a fizikai és lelki tisztaságot, azt a csöndes derűt, az élet javainak hálásan és bölcs mérséklettel való élvezni tudását és az önzetlen készséget arra, hogy ezeket a javakat másokkal is megosszák; szóval, akit át ne járna az a jellemzetes quaker légkör, ami azokból a lapokból árad. Szinte ujjongunk az Eliza meg György menekülésén, legkivált ha arra gondolunk, hogy mikor a földalatti vasút segítsége nélkül próbált sok boldogtalan rabszolga menekülni, mivé vált annak a sorsa, ha erőfeszítése nem sikerült, ha elfogták és ha a tulajdonosi hatalom mellett a gazdában most már a bosszúállás, a büntetni vágyás is föltámadt. Irtózatos!

Vannak szakadékok, melyeknek sötétsége oly sűrű, hogy mélységüket a szem nem bírja megmérni igaz mértékkel soha...

És mikor az ilyen újra elfogott rabszolgák sorsának híre már amugy is betegévé tette minden becsületes érzésű embert a felháborodásnak és az iszonyatnak, akkor egyszerre, mint a végítélet harsonája zúgott végig az államokon az a hír, hogy

a szökevény rabszolgákra vonatkozó javaslat, a gyötrelmes hírességü „*Fugitive Slave Law*“ törvényerőre emelkedett és hogy ezentúl nincs asyllum, nincs emberszeretet nyujtotta olyan menedékhely, ahonnan a szökevény rabszolgát vissza ne lehetne követelni. Addig, ha egyszer el tudott menekülni valamely szabad állam területére, akkor szabad volt, de most ez a törvény mint a sátán hahotája, úgy kacagott bele a menekültek hálaadó imájába: „A rabszolga mindig és mindenütt örökre rabszolga marad, urának emberméltóság, jog és védelem nélkül való barma; tegyetek érte bármit, az én kezem mindenütt utóléri. Házatok tűzhelye mellől is visszahurcolom a kínszenvedések gyehennájába és az erkölcsi fertő posványába! Én a törvény vagyok!“

Ez a hír eljutott az államok minden zúgába. Eljutott Maine állam Brunswick városába is, ahol a Bowdoin kollégium igazgatójának, Stowe professzornak a házában lángba borult tőle a léggör, a családnak és a barátoknak lelke, de legjobban magáé az asszonyé.

És az a fogyatékos erő, melyet gyarló egészség, hat gyermek ellátásának gondja és a pénzszerzés kedvéért vállalt tanítás, irogatás látszólag csaknem teljesen kimerített, az az erő egyszerre felszökkent, felcsapott úgy, hogy megrázott egy világot.

Felrázta a rosszban szilárdakat, a rabszolgaság védelmezőit, feltüzeltelte haragra, dacra, de ijedelemre is és erre az elképedt szóra: „Mi lesz ebből?“ felrázta a habozókat, az ingadozókat is, akik maguk sem tudták, pártolják-e, elítélik-e a rabszolgaságot és felhangzott az ő szavuk is: „Döntöttem!“ De felrázta azokat is, akik elvben már régen ellene voltak ennek a lélekkufárságnak és ezek azt érezték: „Ütött az óra!“

Stowené Beecher Harriet megírta a Tamás bácsi kunyhóját.

Első fejezete a National *Ere* folyóirat 1851 június 5-iki számában jelent meg, tizenegy hónap után pedig könyvalakban.

Olyan tapíntattal, amelyre igazán csak azt lehet idézni, hogy a legbölcsebb gondolatok a szívből jönnek, Beecher Harriet is, szívetől vezérelve, amely segíteni akart ezreken, rátalált arra a bölcs módra, ahogy elbeszélését legjobb volt elkezdenie.

Ha vádaskodással, vagy borzalmak rajzolásával kezd, talán tizedrész annyi ember sem olvassa, mert hiszen az *abolitionist* névvel jelölt ábrándozókat, ugyanis akik a rabszolgaság eltörléséről szóltak, vagy szánó megvetéssel nézték, mint álmok álmodóit, vagy izzó gyűlölettel, mint kártékony ellen-séget. Regénye nem lett volna népszerű, nem lett volna olvasott.

A szerző azonban nem prédikált és nem javasolt, nem oktatott és nem mennydörgött, csak írta az *életet* a maga igazának nagy tudatával és nagy erejével.

Amit ő írt, az úgy volt, azt nem lehetett elargumentálni, mint lehetett volna talán azt, ha ő maga is argumentál. Lám azok, akik a maguk vértelen, gerinctelen védekezésével fölálltak a rabszolgaság elvének védelmére azzal az érveléssel, hogy: „De hiszen nem *minden* rabszolgatartó kegyetlen; vannak olyanok is, akik egészen jól bánnak a magukéival.“ Azok sem tagadhatták le, hogy igen, de hát szabad-e az, hogy emberek százezreinek sorsa egyedül attól függjön, ha vajjon *véletlenül* emberi érzésü, jó gazdája akad-e (és ez a jó gazda abban a világban bizony inkább az *egy* volt a tíz közül, mint a *kilenc*). Szabad-e, mint azt a szerző olyan szent vakmerőséggel mondta ki, szabad-e bármely embert, még az elég jót is, kitenni annak a mérhetetlen erkölcsi kísértésnek, hogy korlátlan úrrá lehessen egy másik emberi lény teste, lelke, élete, halála fölött. Nem hívhat-e életre lelkében maga ez az egy, fellázítóan természetellenes helyzet olyan vonásokat, amelyek enélkül sohasem ébredtek volna? És szabad-e, hogy valamennyi rabszolga ki le-

gyen téve annak, hogy emberséges gazdája, ha olyan helyzetbe kerül, hogy rabjait nem tarthatja meg tovább, eladhassa bárkinnek, úgy, hogy az eladott jószág akár az első gazdacserélés-kor is egyenesen a kárhozatba juthasson, ha a sors úgy hozza magával?

Gondoljunk arra, mikor Tamás első, emberséges, jó gazdája, Shelby pénzzavarba jut és ekkor Tamásnak, a legkedveltebbnek kell családjától elszakítva, akik ott maradnak, a kalmár kezére jutnia. Miért éppen neki? Mert Tamás ér legtöbbit, érte adják a legtöbb pénzt. Ez egymaga is hatalmas plasztikával állítja elének azt a bűnt, hogy ember embert valaha is jószág gyanánt adhasson-vehessen.

Vagy gondoljunk Tamás másik jó gazdájára, St. Clare-re. Föl akarja szabadítani Tamást, kihez lassanként oly szép lelki kötelékek csatolják. Majd holnap! Majd holnap, mondja magában igaz, jó szándékkal, de hiányos energiával a forró dél ernyedt erejű fia. De a holnap az ő váratlan halálát hozza meg, Tamás fölszabadulását pedig nem. Az elmarad. És most már örökre elmarad. Tamás nem lesz szabad ember soha. Eladják újra, hogy nemsokára ott lássuk a vadállatnál oly sokkal alantabb álló Legree hatalmában. És a hű feleségnek, Chloenak öt éven át összegyűjtött keresménye, a váltságdíj akkor érkezik meg, mikor Tamás már haldoklik.

Ennek a jelenetnek említése visszavisz bennünket oda, mikor Beecher-Stowe Harriet lelkét átjárta az új törvény hírének borzalma.

Erre azután egy másik erő is áthatotta azt a lelket: az ihlet. Vasárnap reggel a templomban ült és ekkor úgy tetszett neki, mintha egy hang szava, vagy egy kéz intése hívná munkára, olyannyira a fizikai benyomásig erősödött benne az az érzés, hogy a rabszolgaság világát meg kell rajzolnia, úgy, ahogy azt ismeri, úgy, ahogy az *van*.

Hazament, mint valami álomjáró s otthon késedelem nélkül, mint a legsürgetőbb parancs hatása alatt, elkezdett írni. Írt, mint maga elmondja, arra, ami éppen legelőször a keze ügyébe került. Véletlenül egy nagy ív, barna csomagolópapiros volt ez, amelyben előtte való este árukat küldött haza a kereskedő.

És írt, mondja, olyannyira habozás nélkül, oly könnyedén, *mintha* tollba mondásra írt volna; *mintha* egy hang sugallta volna, amit írt.

Mintha?

Legelőször azt a szinte evangéliumi erejű jelenetet írta meg, Tamás halálát, azután úgy haladt visszafelé, hogy a regényt elejétől fogva fölépítse.

És amint az elbeszélés folyamán visszafelé haladt hősei multjába, mintha a saját életének eseményei mentén is visszafelé haladt volna, hogy azok közül is nem egynek emléke mintegy belefonódjék a történetbe. Mintegy magától föllobogott, fölszökken emlékezetében számos dolog; annak a csodálatosan tiszta lelkü, igaz becsületességü, hatalmas alaku néger embernek a képe, akit régen Marylandben látott egyszer és aki élő mintájává lett a szerző lelkében Tamásnak; és egyszerre csak, lelke homályos háttéréből előlépett a rabszolgaélet egész képe, amint azt tizenhét évvel azelőtt egy ültetvényen látta, könyvének megírása előtt valahol az Ohio folyó mentén. Barátnője, akivel akkor együtt mentek volt oda, azt mondta a könyv megjelenésekor, hogy noha a látogatás alkalmával neki úgy tetszett, mintha Harriet nem nézte volna különösebb figyelemmel az előtte lévő rabszolga-életet, a könyv meglepetés gyanánt tárta elébe, mennyi rajzolódtott le az ott látott vonásokból a Shelbyék házatájának és életének képében.

A körülötte lévő világnak ez a látszólagos észre nem vétele különben, amelyre barátnője céloz, érdekesen vág össze

azzal, amit a londoni könyvvilágnak egyik alakja, Marston mondott róla, mikor 1853-ban, népszerűsége tetőpontján bejárta Stowené Angliát. Ekkor írta róla Marston: „Sokszor találkoztam vele. Igen vonzó, kedves kis asszony volt; a társalgásban élénk és vidám, de koronként valami különös elmerültség, elmélázás lepte meg, mintha a környezettől elszakadva egyszerre csak a távolba, a láthatatlanba nézne.“

Ki tudja, mind a két megfigyelés nem annak a sajátjának leírása-e, amit éppen az írói lélekben otthonos, sajátos megnézni és meglátni tudásnak nevezhetni csak. A látott dolog oly hamar és oly élénken rárajzolódik lelkének érzékeny lemezére, hogy nem kell a tárgyat tovább is néznie a valóságban, mert az egyszeri perceptio után a látás már benn a lélekben folytatódik. Sokszor pedig a kép, néha az illető tudtán kívül is, ott nyugszik a sötét háttérben, észrevétlenül, míg egyszer valami váratlanul támadt forrásból világosság vetődik reá.

És amint Beecher-Stowe Harriet így visszafelé haladt a maga élete eseményeinek fölidézésében, a vele foglalkozónál is természetszerűen támad föl az a kérdés, ki is volt hát ez az asszony gyermekkorától kezdve és milyen élet nevelte azzá, ami lett?

Beecher Lyman doktor, presbiterianus pap, a Connecticut állam Litchfield községében lakott családjával, mikor hetedik gyermekük, a kis Harriet született. A gyermekek sorsa fölött örökös angyal jól kiválasztotta a háztájat is, az otthont is, ahova azt a gyermeklelket vezérelte. A háztájat is, mert a litchfieldi halmok ezer lábnyira fenn a tenger fölött, virágos mezőikkel, nagy, susogó, mesemondó fáikkal, búvóhelyeikkel paradicsomává lehettek annak, aki gyermekjátékainak, gyermekképződéseinek éveit élte.

De jól kikereste az őrangyal az otthont is; a házat, ahol egy nagy tudású apa élt, nem olyan, akit tudása komorrá tett

vagy másoktól elszigetelt volna; ellenkezőleg olyan, akinél a tudás eléggé *valódi* volt arra, hogy az derültté tehesse és le szállani, lehajolni tudóvá a tanulatlanokhoz is, a gyermekekhez is.

És ha halljuk Harriet emlékirataiból azt a két dolgot, hogy atyja majd úgy áll emlékében, mint akinek vezetése alatt egy egész világ tárult föl előtte a nagy könyvtárban, ahol Sevet regényeit, a puritán egyházi írókat, a humanistákat olvasta a kis leány; majd meg úgy látta atyját, amint ez „ugrós nótákat húzott nekünk a hegedűjén és harisnyás lábával pompásan eljárta a „dupla csosszanót“, akkor látjuk, kinek a hatása sugárzik vissza azokról a lapokról, melyekről majd a humanisztikus eszmék nagy komolysága, majd az őszinte, igaz derü árad a Tamás bácsi kunyhójában.

Másik vezető gyanánt pedig ott állt Harriet és a többi gyermek mellett (akik melleleg mondva egy vagy más módon mind kitüntek az életben) az anya, leánynevén Foote Roxana, ez a mélyérzésű, de csillogóan derült kedélyű asszony. Mikor a család növekedett, a jövedelem azonban nem, munkához látott az anya is; magánintézetet nyitott és franciára, rajzra, zenére tanította a legjobb családok gyermekeit. És az ő esetében valóban igaz az a mondás: *What we give, we have*; csak az a mi kincsünk igazán, amit másoknak adunk, mert így, míg azt másoknak is átadta, tudása egyre jobban birtokává vált és így egyre jobban használt vele gyermekeinek is, akiket szintén tanított, vezetett s akiknek esténként a nagy kerek asztal mellett Scott regényeit olvasta. Gazdag képzelete, pompás elbeszélő képessége, békés, nyugodt, derült lénye bálványává tették gyermekeinek.

Mikor Harriet ötéves lett, akkor már nyolc gyermek állt egy nap az anya ágya körül, aki az övéit életében csak eggyel szomorította meg, azzal, hogy meghalt. Mint Harriet írja: „Föl-

G. Györy Ilona

tekintett a férjére, sugárzó, gyönyörű mosolygással, azután lehunyta a szemét örökre.“

Hét év mulva valaki arra kérte egyszer Beecher doktort, olvasna el egy értekezést ezzel a címmel: „*A természet bizonyítékai a lélek halhatatlansága mellett.*“ A lelkészt megkapta a gondolatok frissesége és a hit ereje és mikor ezért azt kérdezte, ki írta azt az értekezést, a nyert válasz az volt: „Az ön leánya, uram.“

Harriet ekkor volt tizenkét éves.

Csakúgy mint anyja, Harriet később maga is tanított. Testvérnénje tanítóképző intézetében talált munkát, mikor a család már Cincinnatiiban lakott s huszonöt éves korában ment férjhez Stowe Calvin tanárhoz.

Házassága után néhány évre úgy állott a helyzet Amerikában, hogy a szabad és a rabszolgatartó államok között éppen Cincinnati állam volt mintegy a csatatér, úgy, hogy a Stowecsalád gyötrelmesen közvetlen tudomást szerezhetett a rabszolgaság borzalmairól. Az utcai csatározások, a menekülők elfogása, néha rögtönítés után való azonnali kivégzése sokszor ott folyt le a házuk mellett és a zavarok ez idejében Stoweéknak éjjel is kezeügyében volt önvédelemre a fegyver mindig.

Ez időről írta ezt: „Legszébbik gyermekem, Charlie, cincinnati-i otthonunk közelében van eltemetve. Az ő halálos ágya és az ő sírja mellett tanultam megérteni azt, mit érezhet egy szegény rabszolganő, mikor a gyermekét elszakítják tőle.“ És ime, a gyermekéért reszkető anya számos alakban ott áll előttünk a „Tamás bácsi kunyhója“-ban. Ott van a bájos quadroon nő, a gyöngéd, mégis oly erős Eliza, aki a zajló folyón jégtömb-ről jégtömbre ugorva menti meg gyermekét a kufár elől. Ott van a nem magától lesülyedt, de „másoktól lesülyesztett Cassy, aki ott, a mélységben is szinte félelmes erejű, de vonzó is; mert neki is igazán „a jó sajátja, míg bűne a koré, mely szülte

őt“ — ott van Albert elaggott, gyöngé anyja, ki minden munkát vállal, csak hogy fiával együtt őt is megvegyék; azután a gyermekleánynak, Emmelinének anyja, aki úgy rejtené gyermeke szépségét a vásáron, de hiába, mert azt a félelem láza is csak nagyobbra neveli, arcának rózsákat, szemének csillogást adva; és végre ott van az, aki a rabszolga anyáknak legrettegetesebben tragikus alakja: Prue, tragikus alak nemcsak szörnyű halálánál, hanem talán még inkább életénél fogva.

Stowe-ék háza, mint az az ilyen lelkű emberek esetében úgyszólván nem is lehetett másképp, egyik központja volt a rabszolgaság elleni mozgalomnak. Stowéné is azt tartotta, amit Lincoln: „Ha a rabszolgatartás nem bűn, akkor semmi sem bűn!“ Nem bűn a szószegés, hamis eskü, lopás, mert hiszen a gazdák sokszor adott szóval ígérték, hogy a rabszolgák félretett vagy övéiktől kapott pénzét megőrzik, míg a váltságdíj mind együtt lesz. A pénz gyűlt s mikor együtt volt, a gazda elsikkasztotta, letagadta; a rab pedig rab maradt. Nem bűn az emberölésnek bármely faja, a lassu sem, a gyors sem, mert hiszen alig lehet tudni, hogy a leütött, lelőtt, megfojtott négerek száma volt-e nagyobb, vagy azoké, akiket lassu gyötrellemmel pusztítottak el; és nem bűn mindaz, aminek az utódok nyelvén ma már neve is alig van, mert úgy érezzük, hogy pusztá elmondását is szégyenelnénk annak, amit akkor megtenni sem volt szégyen.

A Stowe-házban éjnek idején sokszor ébredtek arra, hogy kocsik vágattak el az ablak alatt. Ilyenkor néma hálaadással néztek föl az égre, mert tudták, hogy a földalatti vasút révén megint elmenekült valaki. A villamos feszültség ekkor már oly nagy volt mindenütt és a Harriet lelkében talán nagyobb, mint bárhol másutt, hogy abból a világító, de gyújtani és sujtani is képes szikrának ki kell pattannia.

És ha erő kellett már ahhoz is, hogy ez a gyöngé egész-

séggel, anyagi meg háztartási gondokkal hátráltatott asszony könyvet írjon nagy tárgyról, nagy céllal, akkor ki mérheti meg azt az erőt, ami ahhoz kellett, hogy azt a témát fogja kézbe, amely a legveszedelmesebb volt akkor mindannyi közt. Aki abban a világban csak néhány jó szót mert tenni a rabszolgákért, azt a világ rögtön odasorozta az *abolitionist* névvel bélyegzettek, vagyis azok táborába, akik ezt a leghasznosabb, legjövödelmezőbb intézményt akarták eltörölni. Nem volt a rágalomnak, az ártani akarásnak az a szava, az a módja, amivel meg ne támadták volna ezeket. És akit ilyen szándékunak ismertek, annak bizonyos volt a veszte, letiprása üzletileg, társadalmilag. Akik a rabszolgaság ellen szóltak, azoknak tudniok kellett, hogy azok a szegény páriák talán nem nyernek vele semmit, de ők maguk mindent elveszthetnek, állást, vagyont, tekintélyt, jó nevet, sőt életet is.

Az az asszony tudta ezt és nem habozott. Tudta és megírta a könyvét. Mikor könyvalakban először jelent meg az egész, tíz nap alatt tízezer példány fogyott el és néhány hét múlva nyolc nyomda, néhány hónap múlva tizenhármas dolgozott éjjel-nappal, hogy kielégítse a közönséget, mely nem egyszer a nyomdák előtt tolongott, hogy az első kész példányt megkerítse. Hat hónap alatt már Londonban is harminc különböző kiadása jelent meg a könyvnek és hat színház egyszerre játszotta a dramatizált regényt. Egy év sem telt bele s az eladott példányok száma jóval meghaladta az egy milliót és túlzás nélkül lehetett elmondani, hogy a biblia mellett ebből a könyvből fogyott el a legtöbb.

A könyv diadalának etikai szépsége azért teljes, mert engesztelő fényt vetett az emberek millióira is akkor, mikor már azt lehetett hinni, hogy a szeretet, a bátorság és az igazság minden szívből kipusztult. Az emberiség magát becsülte meg, mikor a könyv előtt úgy meghódolt. Három évvel a regény

megjelenése után azt a csöndes, magába vonuló, egyszerű aszszonyt ott látjuk a londoni hercegi palotákban, ahol jelképes arany-ezüst kincsekkel halmozzák el, például a sutherlandi hercegnő tömör, arany rabszolga-békót adott neki karperec gyanánt azzal a szóval: „Erős hitünk, hogy az igazi békók nemsokára mind lehullanak!” De ott látjuk az alsóbb osztályok néptömegei előtt is, akik ezer font sterlinget adtak össze Stowénak a hódolat jele gyanánt.

Viktória királynő, Macaulay, Kossuth Lajos, Lord Palmerston, George Sand levélben is, személyesen is fölkeresték, hogy üdvözljék, aki elérte azt, ami íróval, szónokkal csak a legkivételesen esik meg, ugyanis, hogy szava szinte a *tett* erejével hat.

Hogy a szerkesztők, a könyvkiadók hogyan igyekeztek dús fizetéssel, ragyogó föltételekkel kedvébe járni; hogy az egyesületek miképpen igyekeztek előadások tartására megnyerni, annak megemlítése csak fele volna a képnek, ha azt nem mondanánk el, mily sokat áldozott Beecher-Stowe Harriet azután ebből arra, hogy maga is rabszolgákat váltson meg, azután pedig otthont és iskolát alapítson a felszabadítottaknak.

Valamint akkor sem volna teljes a könyv diadaláról rajzolt kép, ha azt nem mondanánk el, hogy az igaz emberek lelkesedésénél, gyönyörködésénél a vétkesek dühe, gyűlölete sem volt kisebb. Ezek özönével zúdítták a rágalmat, a túlzás, a hazugság vádjait a szerzőre, ami kitűnő szolgálatot tett az ügynek, mert rávitte Stowénét arra, hogy *Kulcs a Tamás bácsi kunyhójához* cím alatt összeszedje a bebizonyított tények olyan halmazát, melyeknek mennyiségéből is, minőségéből is kitűnt, hogy a kínzóbb képet nem a regény vázolta, hanem a valóság.

Ekkor már izzott, lobogott a közvélemény Amerikában is, Európában is. Angliának örök dicsősége marad az, hogy egymaga ötszáz millió koronát áldozott a rabszolgaság végleg-

ges megszüntetésére. Az elkerülhetetlennek el kellett következnie; 1861-ben kitört az a háború, amelyben a szabad államok teljesen megalázták és lefegyverezték a rabszolgatartókat.

A fölszabadítás sok más nemes harcosa és mi több, vértanuja iránt, mint például a milyen a jó ügyért aljas módon elítélt és kivégzett tüzelkű John Brown kapitány volt, teljesen igazságtalanok lennénk, ha azt állítanánk, hogy Beecher-Stowe Harriet volt a mozgalom egyetlen hőse. De hát mikor az ég csillagossá kezd válni, azon is egyidőben ragyog föl több; itt is van egy, ott is van egy; de szépsége, érdeme, ereje, varázsa egyiknek sem kisebb azért, mert nem egyedül van, hanem társak között. És hogy a mozgalom legerősebb fényű vezércsillagai közül való volt, azt mutatja az, hogy Lincoln Ábrahám el tudta mondani róla azokat a szokat: „Ez az a kis asszonyka, aki a háborút létrehozta.“

De csodálatos, éppen mert a könyv hatása olyan volt, hogy alakította a történelmet, voltak, akik azt kezdték állítani, hogy a szerzőben sokkal inkább propagandistával, reformátorral állunk szemben, mint íróval.

Erre nézve csak azt mondhatjuk: nem is említve az olyan véleményeket, mint például Dickensé, aki a könyvről azt mondotta: „Nincs elme és szív azok között, melyek írónak valaha könyvet sugaltak, olyan, amelyhez ez a könyv méltó ne volna“ vagy az angol regényirodalom egy másik kolosszusáé, King-ley-é, aki mélyen megindulva és mélyen elgondolkozva csak ennyit mondott: „Ez a könyv — tökéletes!“, csak azt kérdezzük, ha egy népszerűtlen és gyűlöletes témáról valaki úgy tud könyvet írni, hogy annak olyan legyen a fogadtatása, abban a könyvben a reformátor vagy térítő nem szoríthatta háttérbe az író, mert hiszen hatásában éppen az olyan könyv a leggyöngébb rendesen, ahol a célzatosság a túlnyomó. Ennek a könyvnek alig van olyan lapja, melyet ezzel lehetne vádolnunk.

Harriet Beecher-Stowe

S ha egy író hatása alatt a lelkek nem állnak meg ott, hogy bennük csak érzések és gondolatok ébredjenek, hanem az ébredt gondolatokat és érzéseket tetté tömörítik; szóval, ha egy könyv cselekvésre tudott hívni milliókat, akkor ez az írói előadásnak bizonyára nem a gyöngességét, hanem az erejét mutatja.

Nightingale Florence

1820—1910.

Irta *Gineverné Győry Ilona.*

Mint az egyénekre, úgy a nemzetekre is az az egyik leg-erősebben sarkantyúzó gondolat mindig: „a másik előbbre van nálam!“ És azzal a szóval, hogy „elmaradott“ az igazságos ítélet az olyant illeti, aki vagy véletlenül, vagy készakarva, de sohasem mérte össze a maga erejét, előmenetelét másokéval és így, vagy nem tudva, vagy nem akarva meglátni, mennyivel előbbre vannak mások, hagyta, hogy a távolság köztük megközte egyre nagyobbá váljék.

Egyének is, nemzetek is akkor követik el maguk ellen ezt a nagy vétket, mikor elszigetelten élnek, másokkal nem érintkezve.

Ezt a vonást mutatja Anglia története is a tizenkilencedik század legnagyobb részében annak csaknem utolsó két-három évtizedéig...

De mint úgyszólván mindenre a világon, úgy erre a nagy elszigeteltségre is megtaláljuk a lélektani magyarázatot, a földrajzi elszigeteltségnél is nagyobb okot. Megleljük a magyarázatot arra is, hogy az angolok nem közeledtek a szomszédokhoz, és arra is, hogy meglehetősen meg voltak magukkal elégedve.

Miért?

Egészen 1815-ig mint izzó, vészthirlő üstökös, úgy tündöklött Európa égboltján az a jelenség, aki egymaga kétségsé, ingadozóvá tudta tenni Európa minden uralkodójának számításait, mert bármennyire kiszámították azok politikai lépéseiket, azt mondva magukban: Én így szeretném, az a félelmes jelenség odacsapott kardjával a csendes számítások lapjaira és azt mondta: „Csakhogy én így akarom!” És úgy lett.

Az ilyen elsodró erejü, fékezhetetlen hatalmat régen talán a fátum nevével jelezték, de a tizenkilencedik század elején Európa fejedelmei megfélemllett, suttogó szóval ezen a néven nevezték: Napoleon. És nem volt, aki ellene álljon a harcoss nemzetek között. Ha pedig ezek nem tudtak sikeresen fegyverkezni ellene, hogyan félhetett volna Napoleon azoktól, akiket egyszer, hideg márvány arca hideg mosolygásával *boltosok nemzetének* nevezett, hogyan félhetett volna az angoloktól?

Csak azt feledte el, hogy Franciaországot már régebben is ez a boltosok nemzete alázta meg és tiporta le a százéves háborúban; — csak azt feledte el, hogy a spanyol „győzhetetlen” armada is csak addig volt győzhetetlen, míg az angolokkal nem került szembe; szóval azt, hogy ennek a nemzetnek talán mégsem ok nélkül lett a patrónusa Szent György lovag, aki a tüzet szóró, emberirtó szörnyeteget, a sárkányt, is el tudta pusztítani. És annak az emberirtó rémnek, aki Franciaország seregeiről azt tudta mondani, hogy ágyúgolyó elé mindenki elég jó, a tizenötéves gyerek is; annak a rémnek, aki Franciaország lakosságát, az egész francia fajt satnyábbá, alacsonyabbá, keskenyebb vállúvá tette, mint az ő előtte volt, mivelhogy először is, persze a legdélcegebbeket sorozták be, hogy a kard, a gofó, az éhség, a hiénák meg a farkasok ezeket pusztítsák Egyiptom izzó homoksivatagjától Oroszország csikorgó hóisivatagjáig föl mindenütt; ennek az emberéletre éhes, tüzet-

szóró rémnek egyszer mégis szembe kellett kerülnie Szent György lovag fölként vitézével, aki tiszta lelkű, tiszta kardú volt, mint védőszentje maga és aki talán ezért tudta lesújtani azt a rémet. Wellington volt ez.

És Wellington herceg, az „iron duke“ szétzilálta, szét-szórta Napoleon seregét Waterloonál.

Lehetett-e Angliának vetélytársa Európában hadi hírnévre nézve? Mentség nélkül állnak-e egészen, ha meg voltak magukkal elégedve?

Igen, de viszont lehetett-e olyan, akit Franciaország, a közvetlen szomszéd több keserőséggel nézett? Ez a keserőség a szívekből átszivárgott a beszédbe és az angol annyi gáncsban, ellenséges indulatban részesült a kontinensen, hogy ez viszont benne nem ébresztett baráti közeledésre való vágyat és az elszigetelődés nagyobb lett, mint valaha.

Mint katona, mint föltaláló, fölfedező, gyarmatosító. kitől is tanulhatott volna valami sokat? Ennek a tudata, meg a szomszédokkal való közlekedés hiánya lassanként belesodorták az angolokat abba a csalódásba, hogy náluk minden úgy van jól, ahogy van és hogy nem szükséges haladniok.

Pedig hát volt-e nemzet valaha is olyan, amely egyidejűleg tudott volna tökéletes lenni mindenben, stratégiában és művészetben, fegyverkovácsolásban és humanisztikus intézményekben? És bizony ez utóbbiakban Angolországra is ráfért volna a mult század elején a haladás. Hogy a sokféle nemzettel, meg a lakatlan gyarmat-területek vad erdőivel, vad vizeivel való harcban állás megkeményítette egy kicsit az angolokat akkor, azt csak az csodálhatja, aki az emberi lelket semmennyire sem ismeri. Megtörtént, mert meg kellett történnie annak, hogy a harcban és iparban oly sikerekkel dolgozó Anglia a fegyvercsörgéstől meg a gépzúgástól nem tudta meghallani az olyan gyöngé hangok panaszát, mint amilyen a gyer-

mekeké, meg a betegeké. Az *iskolai nevelésben* meg a *beteg-ápolásban* sajnos módon hátra tudott maradni az a nagy ország abban az időben. Az iskolás gyermekek gyöngé lelkének, meg a betegen sinylődők gyöngé testének nem volt képzett, hozzáértő, gyöngéd gondozója. A tanítók, meg az ápolónők tíz eset közül kilencben, (ahol csak igen nagy pénzen nem lehetett jobbat szerezni) a társadalomnak olyan elemeiből kerültek ki, amelyek semmi másra nem voltak elég jók. Lehet, hogy elfojtva, titkon sokan érezték ez állapot hibás voltát, de a köztudatba csak akkor ment át, hogy mennyi orvoslásra volna e két dologban szükség, mikor megjelent Anglia szellemi életében az, akinek lényéből, mint a napéből, vég nélkül áradt a minden rejtett dologra rálelni tudó fény és a millió részre megszalani tudó, mindent átölelő melegség. Jutott ebből a fényből és melegségből azoknak is, kik mindeddig e nélkül szűkölködtek: a gyermekeknek és a betegeknek is.

Megjelent Dickens.

Megjelent és ő, az a csupa szeretetből alkotott lélek megmutatta, hogy ostorozni is tud kemény erővel, mint ahogy maga a názáreti Jézus is korbácsot tudott ragadni, mikor azt óhajtotta megvédeni, ami százszor is szent. A szelid Dickens szava sohasem maróbb és keményebb, mint mikor két visszataszító tipust rajzol: a szívtelen tanítót és a szívtelen ápolót. Az első gyanánt Creakle Copperfieldben és Squeers Nickelby Miklósban épp oly gyűlöletes, mint az az ápolónőnek nevezett két ragadozó madár a Karácsonyi énekben a boldogtalan Servage halálos ágyánál, meg azután a durva anyagiságnak, szívtelen önzésnek, hazudozó megbízhatatlanságnak rajza, Saircy Gamp, a Chuzzleurt Martinban; aki a beteggel csak akkor nem gorombáskodik, mikor alszik, mert ittas. Az igaz, hogy ez a körülmény nagyon sokszor megmenti a beteget a Gampné bántó szavaitól és durva bánásmódjától; igen, de ilyenkor meg

Nightingale Florence

az orvosság, a borogatás idejét alussza el. Gampné és a nagyon is számos pohár ital folytán, amiben neki volt része, az elepedő, lázas beteg egy pohár vizet sem kaphat. Mert Gampné alszik.

Lehet, hogy Dickens túlzott, vagyis hogy talán száz Sairy Gamp sajátságait halmozta össze *egy* alakba, de vajjon az maga nem volt-e nagy baj, hogy *volt* száz ilyen alak és vajjon nem az fogadtatta-e el az olvasóközönséggel oly egyszerűre a Gampné típusát, mert csaknem mindenki ismert hozzá hasonlót az életben?

Ki mondja el a betegszobák csöndes tragédiáit, amikor sem a betegség ereje, sem a szenvedő gyöngesége nem volt a főoka annak, hogy a betegszobából halottas szoba lett; hanem az ápolás hanyag volta.

Igy álltak a dolgok, mikor egy Florenc városában utazó gazdag angol birtokos családban, Shore Nightingale Vilmos családjában, egy kis leány született, akinek születési helye nevét, a Florence nevet adták.

A virágokhoz való végnélküli szeretetét mintha virágtermő szép szülővárosának légköre oltotta volna bele a kis leányba, de a természet minden gyermekével, növényvel, állattal való nagy közösség, nagy együttérzés csak növekedett nála otthon, a Derby grófság hegyei közt lévő gyönyörű szülői házban, melyet Lea Hurst néven ismertek a környékben, mint olyan emberek otthonát, akik sok jót tettek a körülöttük lakókkal.

Tizenkét éves lehetett a kis Florence, mikor egyszer szép kis shetlandi ponny lova ott poroszkált a zöld hegyi legelők közt vezető, kanyargós fehér úton; kísérő gyanánt a lelkész volt vele, családjuk jó barátja. A kis leány egyszerre csak gyorsabb ügetésbe csapott át és ott állt meg egy öreg hegyi pász-

tor előtt, akiről már messziről látta, hogy nagy bajban lehet. Kétségbeesetten próbálgatta az öreg Roger a nyáját összeretelni, de bizony siker nélkül, mert hát — kutya nélkül próbálta. A kis leány a segíteni óhajtnak azzal az ösztönével, amely nála már ekkor mutatkozott, kérdezte az öreget, miért törí magát annyira a szaladgálással, hiszen arra nincs szüksége annak, akinek olyan páratlan juhászutyája van, mint Cap.

— Jaj, kisasszonykám, hogyne volna már rá szükség, mikor nemsokára már csak azt mondhatom, hogy volt juhászutyám, de már nincs. Szegény, hűséges bajtársam, a Cap, ott hon hever a félszerben, mozdulni se tud. Haszontalan rossz gyerekek úgy megdobták kővel, hogy lába tört szegény párának; olyanra dagadt a lábaszára, mint a fejem. Most aztán majd, akárhogy ódzik tőle a bocskorszijjam, végezmem kell vele.

— Végezni vele? Mit akar mondani, Roger, — kérdezte a kisleány, akinek az arcát a szín is elhagyta e percben.

— Hát mi egyebet, kisasszonykám, mint azt, hogy elpusztítsam szegény kutyámat. Dologra nem lesz való többet; nekem más kutya kell; mink pedig szegény emberek vagyunk ám arra, hogy olyannak is juttassunk eledelt, aki nem dolgozik. Vége annak az állatnak, kisasszonykám; se nem mozdul, se nem eszik; csak mindig inni akar. Vége-hossza nincs nála a vízivásnak.

— Akkor alkalmasint az a legjobb, amit tehet Roger, — felelt a lelkész, — mert az állatok néha *maguk* találják ám meg az orvosságukat. — Azután Florencenek pedig odasúgta: — Hazamenet benézőnk az öreg Roger kunyhójába; hátha nem is járja még a végét a szegény állat.

A kis leány szép dióbarna szeméből erre mégis csak föl-szikkadt a könny valamennyire és mikor a kunyhó elé érték, egy pillanat alatt leszökött lováról, hogy a szegény állathoz lépjen.

Nightingale Florence

A gyönyörű juhászkutya ott feküdt nyöszörögve a sebláztól vérbeborult szemmel; de ha első pillanatban mordult is egyet-kettőt, annak a kis gyermekkéznek néhány simítása, annak a szelid, jóságos hangnak néhány szava elég volt arra, hogy megnyugodjék abban, hogy jóbarátok jöttek.

A lelkész megvizsgálta a lábat és örömmel látta, hogy csonttörés nincs, csak nagy zúzódás és daganat.

— Meleg borogatás kellene rá, hogy a gyuladás meg a daganat csökkenjen, — mondta jóformán magának.

De a kis leány két kezéről ekkor már lenn volt az erős lovagló-keztyű és Florence szinte égett az igyekezettől, mikor azt mondta:

— Meleg borogatás? Hogy csinálják azt? Csak azt tudom, hogy ahhoz forró víz kell. Hé! Jim, — kiáltott ki a szomszéd parasztfiúnak, — gyere, szedjünk rőzsét és forraljunk vizet ebben a bádogban, a főtisztelendő úr meg majd megmutatja ugy-e, hogy készül a borogatás. Hogy ruhát hol veszünk? Az ám! Ni, itt az öreg Rogernek egy ócska vászon-zubbonya, ez jó lesz, — folytatta a kisleány és az ernyedtt vászon csak úgy repedt energikus két kis keze közt, amint darabokra tépedeste.

— De mit szól majd ehhez Roger? — kérdezte a lelkész, aki azonban már hajtogatta is a vászondarabokat, mert a leányka energiája elkapta őt is magával.

— Majd adunk neki újat helyébe, — felelte a gyermek, buzgón rakva a rőzsét a tűzre. Egész modorában nyoma sem volt a habozásnak. Azt mondták neki, hogy ezt meg ezt végre kell hajtani, hogy egy élő lény megmenthető legyen; tehát végrehajtotta.

A kutya, a maga fájának mesébe való emberismeretével megsejtette, hogy ezek ketten nem akarhatnak rosszat, még mi-

kor az ő szegény zúzott, dagadt lábát megfogják és forró ruhába göngyölik sem.

És ez volt az a perc, mikor Nightingale Florence elkészítette életében az első borogatást.

Hány száz meg száz következett azután!

Az első páciens, igaz, szegény, lompos juhászkutya volt csak, de talán gyakorlottabb, magahittebb ápoló sem gondolta volna elvesztegetettnek az időt, mikor néhány óra múlva az állat felnézett rá okos, nagy, barna szemével, amely már most sem volt olyan zavaros. Ránézett és ott a zsup szalmán az a bozontos fark megmozdult csöndes, bágyadt csóválásra; azután a kutya csigába tekeredett és elaludt békén, a lábadozók csöndes, gyógyító álmával.

A kis leány erre a maga szelíd hangján, de szilárd akaraterejével tovább rendelkezett.

— Ugy-e, a főtisztelendő úr most haza lovagol majd mihozzánk és megmondja, hogy engem ne várjanak még, hanem majd estefelé jöjjön értem valaki.

És az a komoly, meglett ember csak tette szépen, amit a kis leány mondott.

Ez pedig ott maradt a kutya mellett; borogatta melegvízzel, itatta hideg vízzel és estére kelve a daganat alig volt már harmadrész akkora. És mikor esetefelé fölhangzott az öreg Roger nehézkes lépése, a kutya fölkel a szalmáról és mintha csak mutatni akarná, mennyire jobban van már, odament a gazdája elé, ha egy kicsit még bicegősen is, de már vidám farkcsóválással. Az öreg pásztor meg csak állt ott és majd a kutyát nézte, majd a kis leányt, de valami jól bizony egyiket sem tudta látni, mert hirtelen elhomályosodott a szeme nagyon és időbe került, míg ennyit is tudott mondani elcsukló hangon:

— Csak a jó Isten tudja, és csak a jó Isten fizetheti meg azt, amit itt a kisasszonyka értem, meg ezért a szegény állatért

Nightingale Florence

tett. Sohse kaptam volna én még egy ilyen kutyát, soha, folytatta a bozontos Cap nyakát leírhatatlan gyöngédséggel simogatva. Hanem hiszen az a beteg is jól imádkozik ám, akinek valaha a gondviselés a kisasszonykát állítja oda az ágyfeje mellé.

És ez a jelenet, amely az öreg embernek csaknem profétai igazlátásu szavaival végződött; több a Nightingale Florence élettörténetében, mint valami véletlen, röpké kis epizód. Valóságos összetömörített jellemkép ez; benne van a későbbi Nightingale Florence-ban kicsiben is, de egészen. A készsleges, rögtön ébredő részvét a szenvedés hallatára, az önzetlen áldozatkészség, a magát tüstént föltalálni tudó praktikus ész és a habozás, késlekedés nélkül való cselekvés.

Amint az évek multak, a Lea Hurst ház tanulószobája mindig komolyabb és komolyabb könyvek fölé hajolva látta a két Nightingale testvért és mire felnőttek annyira, hogy helyük a házban nem a gyerekszoba, meg a tanulószoba volt már, hanem a fogadóterem, mikor a társaság színe-java kereste föl a házat, addigra Florence már egyformán jártas volt a klasszikus nyelvekben, három-négy élő nyelvben, ezek irodalmában meg a természettudományokban. De azt kezdte észrevenni, hogy ha családjuk jó emberei körében nagyon boldog volt is, mikor hivatalosan „bevezették a társaságba“, a nagy tömeg, a zsúfolt szalonok, a szükségkép sokszor felületes társalgás nem vonzoták semmit, de semmit.

A hivatásos „society woman“ életétől három jellemvonása is visszariasztotta. A veleszületett, hatalmas munkálkodási vágy, a komoly, csöndes, visszavonuló természet és az a nagy részvét, melyet a szegényebb nép nagy tudatlansága kellett benne és amely úgyszólván oda űzte nap-nap mellett a kunyhókba, hogy a szegényeket tanítsa betegeik, gyermekeik ápolására. A fényes szalonokban néha egyszerre valami látszólagos szórakozottság, szótlanság lepte meg, mert valamelyik

nyomorult padlásszobára gondolt, ahol az nap reggel járt volt és az forgott az eszében, vajjon pontosan adják-e az orvosságot vagy a borogatást annak a betegnek. Elhatározó volt későbbi életére az, hogy akkor, viruló fiatalságában, ismerkedett meg Fry Erzsébettel, ezzel a nemes quaker asszonnyal, akit a maga nagy és tiszta lelke szintén a boldogtalanok, a lesújtottak közé űzött, de még sívárabb világba, mint amilyen a kunyhók betegszobája: a börtönökbe. Ez a fehérlelkű asszony úgy suhant be a börtönlakók közé, mint egy fény sugar a kárhozat sötétjébe. Százakra ment az olyan rabok száma, akiknek lelkét egyedül Fry Erzsébet mentette meg a tovább sülyedéstől, bosszúállástól, kétségbeeséstől. Hanem ez a fényes sugár már elért volt az emberi élet peremére és kihunyóban volt; de a matrona és a fiatal leány megértették egymást és amaz szent örökhagyás gyanánt adta át emennek a szenvedőkhöz való szeretetet.

Florence látta, hányszor okozza egész családok végromlását a szegények között az, hogy betegeikért semmit sem tudnak tenni. A tisztaság, a táplálék, a friss levegő fontossága mind ismeretlen volt előttük. Ha az apa halt meg ápolás hiányában, kereső nem maradt; ha az anyát érte hasonló sors, a gondozó vészelt el és a férjre, gyerekekre csak az elzülles várhatott. A gyermekek pedig? . . . A szegények közt való óriási gyermekhalandóság egész nemzedékeit ölte ki néha járvány idején az angol fajnak. Erejük, munkabírásuk, vagyonosodásuk nem volt növelhető semmi más módon, ha egészségük megőrzésére meg nem tanította őket valaki. De Florence érezte, hogy tanítani másokat csak akkor lesz joga, ha előbb maga is alaposan megtanul mindent a betegápolásra nézve. Odahagyta tehát a fényes otthon, nagyúri életét; bejárta Francia-, Német- és Olaszországot és csakhamar tisztán állott előtte, hogy az angol betegápolás nagy gyarlósága onnan ered, mert nincsenek

olyan testületek, társaságok, amelyenek a kontinensen már oly régóta munkálkodtak, akik rendszeresen képeztek volna értelm-es ápolókat, akiknek ez igazán az életpályája legyen. Valamennyi közül a német diakonisszák intézményét találta a leg-tökéletesebbnek, amelyet Kaiserwerthben az a szelíd, csöndes, de hős lelkieréjű ember, Fliedner lelkész alapított. Az, aki meg tudta mutatni, hogy az igazi jószándék és segíteni óhajítás előtt nincs akadály. Háromszáz forintnyi évi fizetéséből is tudott juttatni azoknak, akik még szegényebbek voltak és igazán por-szemet porszemre rakva alkotta meg Kaiserwerthben az ápoló-nők iskoláját, elmeógyógyintézetet, kiszabadult női foglyok fog-lalkoztató otthonát és ki tudná még elsorolni mi egyebet.

Nightingale Florence belátta, hogy azoknak, akik maguk is sokszor mennek majd a szegények, a nélkülözést ismerők közé, ott tanulhatják meg munkájukat legjobban, ahol maga ez az ápolónői intézmény is nagy egyszerűségben, alázatosság-ban volt megteremtve, minden fényűzés nélkül.

Hogy Nightingale Florence milyen átható tekintettel tudta nézni a száz meg száz kórházat, az csak hosszú évek múlva derült ki, mikor nagyértékű könyvét a „*Jegyzetek a kórházak-ról*” címmel kiadta. Megint csak vissza-visszatért Kaiser-werthbe, ahol maga is hosszú hónapokon át szolgált mint ápolónő, megismerkedve az ekkor már igen nagy kórház révén a legsúlyosabb betegségek csaknem minden fájával.

Hogy milyen ízről-ízre úrinő volt, itt mutatta meg iga-zán, a föl vállalt munka fenséges hűséggel való végzése közben, mert végre is a kötelességek hű teljesítése nélkül nincs előkelő-ség. Elgondolhatjuk, micsoda elemekkel került érintkezésbe!

De hát, a durva daróccal való összehorrszolódástól a föl-színes aranyozás ugyan letörlődik a silány anyagu tárgyról, de a valódi arany csak fényesebben ragyog.

És ha elképzeljük azt a szép, gazdag, fiatal úrinőt ott a

nehéz, sokszor talán visszataszító munkásság közepette, szinte megdöbbenve kérdezzük, micsoda sejtelem, micsoda előérzet vezette Nightingale Florence-et oda? Mintha csak tudta volna, hogy bármily szép és áldásos munkásság az is, ha a maga kis körében ápol betegeket és tanít másokat arra, hogyan tegyék ezt, de ez még mind csekélység lesz ahhoz képest, amit majd akkor kell cselekednie, mikor a nagy hívó szózat elérkezik, hogy élete főmunkásságára hívja: az a szózat, amely kisebb-nagyobb munkára hívja mindegyikünkhöz elérkezik az életben egyszer; de száz is van közöttünk, aki nem ismeri föl a szózatot míg egy olyan akad, aki fölismeri, felel reá és követi.

Várt.

De nem tétlenül, mert a képességeket, mint az evangéliumbeli talentumot csak a hirtelen vagy esztelen szolga ássa el, hogy megrozsdásodjék; a hű és okos szolga használja és gyümölcsözteti. Nightingale Florence hallotta, hogy a londoni Harley Streetben, ahol az orvosok hivatalos helyiségei vannak, évekkel ezelőtt alapított valaki aféle szanatóriumot beteg nevelőnk számára, de hallotta azt is, hogy az egész vállalat sikertelen. Meglátogatta tehát és látta, hogy teljesen rosszul van kezelve az egész. Hiszen ápolást talán nyújtottak ott, de mintha elfeledték volna, hogy az embernek lelke is van, és hogy ez a lélek éppen a betegben még százszor érzékenyebb a környezet minden jelensége iránt. Adhattak ott orvosságot, kötést, tapaszt, borogatást, ha a szobák komorak, vígasztalanok voltak, semmi földerítő a lélekre; az ápolónők meg . . .?

Csak gondoljunk arra a mélabús, sóhajtozó, elkámficsorodott kedélyű gyászos ápolónőre, akinek a típusát megint Dickens rajzolja meg a Dombey és Fiában, mikor Wickhamné szegény Alice ágya mellett olyanformán vígasztalja a beteget, hogy ránéz, nagyot sóhajt, aztán megcsóválja a fejét, legyint egyet a kezével, mert hát ő úgy is tudja, hogy itt nincs remény.

Nightingale Florence

Nightingale Florence-et úgy elszomorította ez a kietlen „otthon“, hogy . . . hogy talán soha felé se nézett többé? Nem, hanem hogy rögtön odaköltözött dolgozni. A komor, sasszínű, barna, szürke falakat átfestették világosra, napfényesre; a ki-tárt ablakokból a merev, zöld perkál függönyök, amelyekről mindenki sárgaságosnak vagy epelázásnak látszott, mind el-tűntek és fodros fehér függönyöket lebegtetett ott a tavaszi le-vegő, amelyben a betegek otthonából oda vitetett kanári ma-darak, csízek, rigók vidáman csattogtak. Virág virult minden-felé. A falakról a régi „Haldokló imája“, meg „Az anya sírján“, „Halottak napja“, vagy az „Üres karszék“ és egyéb keserves tárgyú képek helyett is mások látszottak; a könyvpolcok is megteltek földérintő olvasmánnyal. Ebben a környezetben min-denki éledni látszott, csak éppen egy volt, akinek a hosszú éve-ken át való szakadatlan munka és aggodalom nyoma látszani kezdett a lankadtságán — Nightingale Florence.

Haza kellett mennie egy időre, hogy pihenjen. Környezete azt hitte, talán állandóan közöttük marad ezentúl, mikor egy-szerre megjött a Szózat. 1854-ben kitört a krimi háború. Orosz-ország agresszíven lépett föl a Fekete-tenger mellett; el akarta foglalni Törökországot és erre Anglia meg Franciaország, fe-ledve a régi ellenségeskedést, kezét fogták arra a célra, hogy Oroszországot megfélemezzék. Angliából egész flotta indult el a Fekete-tengerre és néhány hét múlva diadalmi hírek is kezdtek érkezni Angliába; az Alma és Inkermann mellett levő fényes diadalok hírei, igen, de jöttek az emberiség legnagyobb csapá-sának, a háborúnak elmaradhatatlan rémhírei is: a sebesültek nagy számáról és, ami ebben az esetben ezt még szörnyűbbé tette, hír jött arról is, hogy a sebesültek gondozás nélkül he-vernek; a sebláz, a vérmérgezés, a tifusz azért pusztítja őket százával, mert nincs ápolójuk.

Hazarepült a rejtett kérdés is Angliába: „Hol vannak a

haza leányai? Nem segítenek rajtunk úgy, ahogy a szenvedőkön csak nő tud segíteni?”

Szerencsére, otthon a hadügyminisztérium élén bölcs és humánus ember állott: Herbert Sydney. Ez volt az egyik, akinek a szívét legjobban átjárta ez a segélykiáltás.

Hát a másik ki volt?

Október tizenötödikén, mikor Lea Hurst kertjének őszi lombjai arany fényben és vörös rézragyogásban izzottak, a hulló levelek szőnyegén egy nyulánk, karcsu nőalak járkált föl s alá, mély gondolatokba merülten. Azután egyszerre megfordult, bement a házba, hogy íróasztalához ülve levelet írjon a hadügyminiszternek.

Nightingale Florence följánlotta ápolónői szolgálatát, hogy a krími harctérre menjen a háboru, a nélkülözés, a ragályok, az életveszedelmek világába. Alkonyatkor ment el a levél, másnap reggel pedig viszont Florence kapott hosszú, hosszú levelet — a hadügyminisztertől. Úgyszólván egyazon órában gondolhattak egymásra, mert Herbert Sydney, a család jó ismerőse, a hazafi aggodalomnak, a bizó tiszteletnek gyönyörű soraiban arra kérte Florencet, akinek tanulmányairól és gyakorlatáról mindent tudott, szervezne olyan ápolónő-sereget, akik készek lennének kimenni a harctérre. Följánlja a kormány egész segítségét; a főhatalmat Florence kezébe teszi le és szabad rendelkezést ad neki az állam pénzével minden beszerzendőkre nézve.“

Ez már a felsőbb intés volt igazán.

A sínylódó katonákról való hír egyszerre fölébresztette a nagylelkűség nemzeti vonását az angoloknál; a pénz ömlött a tervbe vett ápolási keresztes háborura, igen, de mivel egy egész nemzet mindig sokféle lélekből van alkotva, nagyokból is, kicsikből is, fölhangzott az a szűklelkű aggályoskodás is, hogy mégis *illő* dolog-e fiatal, úri nőknek katonakórházakba menni!

Nightingale Florence

„Mit szól majd hozzá Mrs Grundy?“ mint az angolok akkor szokták kérdezni, ha valaki, apró lelkek módjára mindig azon remeg, hogy: „mit mond a világ?“ Kérdések hangzottak föl: *Ki* ez a Miss Nightingale? *Mi oka* van arra, hogy oda menjen? *Miért* megy, ha mindene megvan a gondtalan élethez?“ Majd az elkerülhetetlen angol kérdés következett, kivált az államvallásúak részéről: „Miféle felekezethez tartozik?“ (Ami a sorok között azt jelentette, hogy „mert ha nem anglikán, akkor sem a szándéka, sem a munkája *nem* lehet jó.) Erre azonban az akkori sajtó egyik nagy embere az felelte: „Bizony, igen kevés lelket számláló felekezethez tartozik: az irtalmas szamaritánusok szektájához.“

De képzeljük el, ha a felhők magasságában egy fehér angyal szállana, hogy enyhülést vigyen valakinek; érintené-e a köntöse szegélyét is az a sár, amelyet a földről dobnának feleje olyan magasba?

Nightingale Florence összetoborzott harmincnyolc ápolónőt és november elején elindultak hajón. Boulogneba már ekkor a halásznép közé is eljutott a hír és mikor a hajó kikötött, a megtermett, tagbaszakadt halásznék odarohantak és az ápolónők málhájának minden darabját maguk vitték a másik hajóra, díj nélkül, tiszta szeretetből; és a harmincnyolc angol leány alakja messze látszott már a tovasuhanó hajón, mikor a partról még egyre hangzott a halásznép éljenzése.

November ötödikén érkeztek meg Scutariba. Soha jobbkor! Mert az nap hatszáz súlyosan megsebesült embert hoztak a kórházba.

Mit mondjon az ember a következő hónapok munkásságáról? Hősköltevény az inkább, mint prózai elbeszélés, amit arról a harmincnyolc nőről mondani kellene. Hogy változtatták egészséges, tiszta helyé a szennynek, kórnak, kietlenségnek azt a világát, a skutari-i katonakórházat. Hogy vetettek

véget annak a rettenetes állapotnak, hogy a vérveszteségtől gyengült embert sokszor az *éhség* és a *szomjúság* ölte meg, mert nem volt aki utána nézzen.

A praktikus, céltudatos Florence mutatkozott meg abban is, hogy először a betegkonyhát állította föl, ahol nagy kondérokban forrt a tej, főtt a leves, a becsinált, a szágó. Maga Florence a saját költségén is egész raktárt halmozott föl a lakásán vászonból, ágyneműből, vattából, kötőszerekből, konyakból, hogy addig se kelljen várni, míg a kormánytól megérkezik, amit kért.

Ha az ápolástól ráértek, akkor matracokat, párnákat varrtak, lábpótló vánkosokat készítettek azoknak, akiket amputáltak és Nightingale Florence maga százszor meg százszor állott ott az ágy mellett, míg az ilyen műtét megtörtént, mert a betegeknek ő benne vetett bálványozó hite ekkor már odáig nőtt, hogy nem egy csak akkor egyezett bele a karja, lába levágásába, ha ő beszélte rá és ha megígérte, hogy ő is ott lesz.

Huszonnégy óra közül húszat talpon töltött az a szemre gyöngye, légiés teremtés, betegágytól betegágyhoz menve. Ha munkája engedte, levelezett az angol kormányval, mert nem egy ápolónőjét haza kellett küldenie és azt mással pótolni, több más nő kiküldését is kérni, míg végre negyvenhét tagu új csoport jött ki.

Mielőtt Florence odament, hatvanöt volt a halálozási percent, ami rosszabb volt, mint a legnagyobb londoni kolerajárványban; az ő munkássága közben pedig (mikor a francia táborban a tifusz igazán kaszálta az embereket) az angol kórházban a halandósági percent nem volt nagyobb, mint békében, járvány nélküli idő alatt.

A kórházból száz meg száz katona írt haza levelet az övéinek és azokban a levelekben számos család örzi ma is an-

Nightingale Florence

nak az imádságos tiszteletnek emlékét, amivel a katonák azt emlegetik, akinek az volt a neve közöttük: „The lady with the lamp“. A lámpás hölgy. Mert éjnek idején, mikor már az orvosok is, a többi ápolónők is aludni tértek, Nightingale Florence még egyszer végigjárta a szobákat, az ágyak hosszú sorait, hogy lássa, nem lázas, nem szomjas-e valamelyik? Egy másik katona meg azt írta róla haza: „Mikor gondoljuk, hogy el fog jönni, ébren maradunk készakarva, hogy láthassuk és mikor elhaladt, megcsókoljuk a falat vagy a vánkost, amelyre az árnyéka rávetődött.“

Közben meglátogatta a balaclavai kórházakat is, lóháton kapaszkodva föl a meredek hegyoldalra és nagy örömmel látta, hogy az edző, hegyi levegőben, tiszta patak mentén, virágos mezők közepén épített kórházak sokkal jobb állapotban voltak, mint remélte. Fölvidulva ment vissza Scutariba, de egy hétre rá már ismét a balaclavai kórház felé látjuk haladni, csak-hogy ekkor már vitték hordozható ágyon. Az emberfölötti fáradtság és a rekkenő nyár végre is ágyba döntötték. Vagy tíz napig remény nélkül álltak hős társnői az ágya körül, de Florence munkája még nem volt bevégezve sem a jelenben, sem a jövőben. Az emberek fölött örökös gondviselés tudta ezt és Florence meggyógyult. Mikor a sereg megtudta, hogy jön, olyan egetrázó, mennydörgő éljenzés és hurráhzás hömpölygött végig a levegőn, hogy az orosz csapatok közt óriási zűrzavar keletkezett; azt hitték roham kezdődik.

Híre ekkor már olyan bűvös erejű volt, hogy mások is egész készséggel dolgoztak hasonló célért tisztán az ő befolyása alatt. Például mikor a hős és önfeláldozó Moore Wil-
longhby ezredes ott halt meg egy égő hajón, hogy embereit hűtlenül el ne hagyja, özvegyét a kétségbeeséstől, talán az örültől egyedül Florence mentette meg, lassan rávezetve arra, hogy a magunk fájalmában mások szenvedésének enyhítése a

legbiztosabb orvosság. És akkor az a nemes özvegy is élére állt a tiszti kórháznak Scutariban.

Végre, hosszú, hosszú idő után, 1856 végén, megkötötték a békét; hazatért a sereg, haza az ápolónők is. Mielőtt Nightingale Florence is hazatért volna, a balaclavai hegytetőre óriási keresztet állíttatott föl ezzel a fölirással: „Uram, nézz reánk irgalommal.“

Ezt a fohászt elsóhajthatta az elesettek családja is, el a sebesült, a nyomorékká vált katona is és el Európának minden nemzete, mikor azért könyörgött, hogy ilyen háború meg ne látogassa többé a földet.

Az egész angol nemzet, a királynőtől a kunyhók lakójáig mind hűtelen lett volna önmagához, ha nem sietett volna a hódolatát, háláját az angol katonák őrangyala iránt bebizonyítani. Pénzt nem ajánlhattak föl neki, hiszen gazdag volt amúgy is, de azért mégis fölhalmoztak egy nagy összeg pénzt, hogy minta kórházat és ápolónőképzőt alapítsanak, amelynek mindörökre Nightingale Home legyen a neve. És így itt is bebizonyult, hogy az igazi áldásos tevékenység egyik jele az, hogy nem végződik be a kezdő életével, hanem vágyat ébreszt másokban is a munka folytatására. A Szent György kereszt gyémántkoronás, rubinpiros zománcu fejedelmi ékszerét a királyné férje, Albert herceg tervezte és a királyné adta át annak a nőnek, aki éppen olyan szerény volt most, az ünneplés közepette, mint amilyen törhetetlen tudott lenni a veszedelemben.

Ez időtől fogva csöndesen élt otthon; könyvei az ápolásra, kórház-berendezésre nézve elsőrangú szakmunkák, kórháza pedig mintája ma már az ápolónőképzésre az egész világnak. Az épület mosolygó virágai, derült szobái, a falakon a szeretetről szóló idézetek mind a Nightingale Florence sugaras lényét idézik a szemlélő emlékébe, de legszebb díszje az az életnagyságú fehér márvány-szobor, amely fölemelt kezében egy

Nightingale Florence

kis lámpát tart. „The lady with the lamp!“ Ezen a néven őrzi őt meg az angol történet és mikor 1910. augusztus 13-ikán, kilencven éves korában meghalt, mikor a gyászoló sokaság mért-földekre menő hosszú vonalban szegélyezte az utcát, ahol koporsója elhaladt; mikor a Szent Pál székesegyház összes harangjai úgy zúgtak, mintha fejedelmi hölgyet temetnének; mikor Londontól a Hampshireben levő Embley-Parkig minden állomáson hat, gyászdíszbe öltözött katona várta a koporsót dísz-őrség gyanánt, — egy öreg, nyolcvanöt éves, félszemü katona akkor is ezzel a szóval borúlt oda a koporsóra: „Én is a betegek között voltam a scutari-i kórházban; ma is áldom annak a lámpának a fényét“.

Igen, annak a lámpának a fénye volt az, mely oly sokaknak utat mutatott a munkásságra és olyan sok szenvedő felé hintette a remény, a vigasztalás és a szeretet sugarát.

Sonja Kovalevska

1850—1890.

Irta Glücklich Vilma.

Paradox állításnak tetszik, de mégis való igazság: e zseniális asszony, élő cáfolata az asszonyi inferioritás előítéletének, többet értett, mint amennyit használt a szellemi fölszabadosulásukért küzdő asszonyoknak.

Ő maga természetesen ártatlan ebben; nem tehet róla, hogy akiket pszichológiai tájékozatlanságuk nem tartott vissza attól, hogy a nők tudományos képzésének lehetőségéről véleményt mondjanak, szinte hipnotikus merevséggel szegezték tekintetüket az ő egyéniségére. Úgy vélték, hogy minden nő, akit az a rendkívüli kitüntetés ér, hogy gimnáziumi, vagy — uram bocsá! — egyetemi tanulmányokat folytathat, legalább is olyan alapvető fontosságú, magas színvonalú, szóval zseniális tudományos munkát köteles végezni, mint Sonja Kovalevszka. Eszükbe sem jutott, hogy a férfiak milliói, a matematikával foglalkozók százezrei közül szokott kikerülni egy-egy Gauss vagy Weierstrass; nem gondoltak arra sem, hogy a zseni útjának előkészítésére, intuitív megismeréseinek hasznosítására a közönszerű tehetségek mekkora tömege szükséges.

Más szempontból is értett az asszonyok fölszabadítására

törekvő mozgalomnak az az igéző hatás, amelyet Sonja Kovalevska gyakorolt kortársaira. Abból a tényből, amelyet az ő egyéni diszpozíciói világosan érthetővé tesznek: hogy érzelmi életében boldogtalan volt, *egy* esetből általánosítva levonták a tanulságot: a tudományos képzettségű asszony — sőt még nagyobb általánossággal — a hivatásszerű foglalkozást üző asszony föltétlenül boldogtalan. Elfelelték, hogy ezerszámra járnak közöttünk olyan boldogtalan emberek, akik sohasem hagyták el a hagyományok kitaposott útját; hiszen az érzelmek mechanikája annyira bonyolult, hogy az eredő minőségét és mennyiségét *egy* tényező korántsem határozhatja meg.

Nálunk csaknem kizárólag a matematika zseniális művelőjét tisztelik Sonja Kovalevszában. Kevesen tudják, milyen sokoldaluan fejlett intellektus, milyen sokféle irányú érdeklődés és szimpátia jellemezte és járult hozzá *számottevő írói tehetségének* kialakulásához. „*Gyermekkori emlékei*“, amelyeknek egyszerű őszinteségük, pszichológiai finomságuk előkelő helyet biztosít az autobiográfiák között, legjobb magyarázói egyénisége fejlődésének. Folytatásukat képezi az az életrajz, amelyben *Leffler Anna Sarolta*, a kiváló svéd író nő részletesen és Sonja belső életét is behatóan tárgyalva, a tudományos munkában töltött éveket írja le. Ugyanezzel az írónővel közösen, de önállóan is írt regényeket, drámákat; sajtó alá rendezte nővére hátrahagyott iratait, szóval tudományos munkája mellett a szépirodalom terén is működött.

A „*Gyermekkori emlékekből*“ tudjuk, milyen kedvezőtlen talajon termett ez a tüneményeszerű tehetség. Gyermekéveit Palibinóban, atyjának, Corvin-Krukovszki tábornoknak egyik birtokán töltötte, a legkonzervatívabb gondolkozású környezetben, teljesen rábízva egy műveletlen, babonás dada gondjaira. Átöröklés útján ellenben sokoldalú diszpozícióhoz jutott, amelyeket ő maga így jellemez: „Tudásvágyat magyar

ősömtől, Corvin Mátyástól; matematikai hajlamot, a zene és költészet iránti érzéket német dédapámtól, Schubert csillagásztól; az egyéni szabadság szeretetét lengyel őseimtől; a vándorlási hajlamot, a konvencionális formák gyűlöletét egy cigány származású ősanyámtól örököltem, — minden egyebet Oroszországtól“. — Ez az „egyéb“ Ellen Key szerint nagy szellemi erő kifejtés képessége, amely sajátságos ellentétben állott a rezignált fatalizmus egy nemével és a mélységes búskomorság hajlamával. Egyéniségét már gyermekkorában a gyöngédség utáni sorvasztó vágy jellemezte, amelynek kielégítése szinte lehetetlenné vált saját érzelmeinek visszafojtása, a közlékenység teljes hiánya miatt. A rosszul szellőztetett, babonától átítatott gyermekszobát elhagyva, ugyanolyan teljes mértékben kiszolgáltatják egy nevelőnő önkényének; a tanulásra szánt éveket óramű pontosságával és egyhangúságával tölti el. Társaságba sohasem viszik, mert kevésbé szeretetreméltó, kevésbé mutatós, mint öccse, Fédia, és nénje, Anionta; annál inkább mellőzötteknek, elhagyottnak érzi magát és nővérével is csak akkor jut bizalmasabb viszonyba, midőn a nevelőnő végképp elhagyja a házat.

Ugvanebbe az időbe esnek Anionta első irodalmi kísérletei, amelyeket Dosztojevszki bátorít, támogat és tesz közzé *Epoque* című modern folyóiratában. Ebből meghasonlás származik Anionta és apja között; utóbbi gyalázatnak tartja, hogy leánya *pénzért* dolgozik. „Ma az írásaidat adod el; megjön az idő, mikor önmagadat fogod árúba bocsátani!“ Ilyen kemény szavakat vált ki az úri leány irodalmi sikere. De Anionta nem tágít és kitartása győz; olyannyira, hogy egy szentpétervári téli tartózkodás alkalmával személyes érintkezésbe szabad lépnie Dosztojevszkiével. Sonja mélyen szívébe zárta a nagy író és fájó féltékenységgel látta annak — bár visszautasított — szerelmét Anionta iránt.

Nem sokkal utóbb a család egészen átköltözött Szentpé-tervárra; Sonja keresztülvitte, hogy bár „urileányhoz illő“ ta-níttatása már befejeződött, matematikai leckéit folytathassa. Már Palibinóban bámulatba ejtette mesterét azzal a szédületes gyorsasággal, amellyel számbeli összefüggéseket föl tudott fogni. Úgy látszott, mintha a legbonyolultabb képletek már ismeretesek volnának előtte. Rájött azután, hogy a palibinoi ház egyik szobája egy alkalommal kárpit nélkül maradván, falait papírral fődtek be; a véletlen úgy akarta, hogy ezen differen-ciál- és integrálszámítási képletek voltak. Órákon át merően, álmadozva nézte a gyermek Sonja a titokzatos ákombákomot és csodálatos emlékezete megtartotta a meg sem értett benyo-másokat. Apja „nőietlen“-nek találta és betiltotta a matemati-kai leckéket, de Sonja titokban folytatta azokat és mind élén-kebb vágyat érzett a magasabb matézis igazságaira; annyira, hogy erősen eltökélte: egyetemi tanulmányokat folytat.

Ezt az elhatározást a kor szelleme sugallta. Az orosz elő-kező családok leányain akkoriban annyira erőt vett a tudás és a függetlenség vágya, hogy elhagyták szüleik házát és fiktív házasságokat kötöttek. Férjükkel, aki többnyire tanulmányaik részese volt, fölkeresték a külföldi egyetemeket. Ilyen fiktív házasságra lépett Sonja is 1869-ben egy Kovalevski nevű diák-kal. Mint régebben nénje, ő is szembeszállott apja akaratával: egy estély napján, a vendégek érkezése előtt, vőlegénye laká-sára szökött; Krukovski tábornok, aki semmitől sem félt any-nyira, mint a konvenciók megsértésétől, kénytelen volt el-menni a fiatal párért és őket jegyesek gyanánt mutatni be ven-dégeinek.

A fiatal házaspár Heidelberget választotta első lakóhe-lyéül; Sonja matematikai, férje különösen geológiai tanul-mányokkal foglalkozott. Nemsokára követte őket Anionta nővére és annak egy barátnője; mindannyian nagy szorgalommal és

komolysággal tanultak és pihenő óráikban is élvezték a kies fekvésű városka békés nyugalalmát. De Sonja mindig magasabbra vágyott a mathézis régióiban és már 1870-ben a berlini egyetem kapuján kopogtatott, de hiába. Csak magántanítványa lehetett a berlini egyetem büszkeségének, Weierstrassnak; mesztere egyuttal tehetségének egyik legnagyobb bámulója, egyénilig meghitt barátja lett, akinek családjával is bizalmas baráti érintkezésbe jutott. Összes tudományos munkáiban hű tanácsadója volt mindvégig.

Weierstrassnak egy másik nagy tanítványával, Mittag-Leffler Gusztáv kiváló svéd matematikussal 1876-ban, Oroszországban ismerkedett meg. Ő volt az, akinek baráti közbenjárása folytán a stockholmi egyetem 1881-ben docensül hívta meg, majd egy év múltán — mivel előadásainak kiválóságát a hallgatók erre szükséges száma bizonyította — rendes tanárrá választotta.

Noha előadásai a diákság körében nagy érdeklődést, a nagyközönség körében élénk fölűnést keltettek; a stockholmi társaság ünnepelte, csodálattal vette körül a tudós tanárnőt.

De a jó stockholmiak kisvárosias szelleme nem tudta előtte otthonossá tenni a szép skandináv fővárost. Kiméletlen őszinteséggel vallotta még legjobb svéd barátai, Mittag-Leffler és ennek nővére, a fönt már említett író előt is, hogy „Malmö-től Stockholmig: ez a világ legunalmasabb, legelszomorítóbb utazása; Stockholmtól Malmöig: ennél szebb, fölvidítőbb utazás nincs a föld kerekiségén“.

A stockholmi tanári működés intervallumait utazások töltötték be: csaknem minden évben fölkereste Oroszországot, ahol két ízben nővére betegágyánál töltött fájdalmas heteket. Egy ilyen alkalommal azt a reményt keltették benne, hogy a szentpétervári tudományos akadémia megválasztja tagjául és így lehetővé teszi, hogy állandóan hazájában lakjék, ahová

Glücklich Vilma

mindenünnen visszavágyott; e remény teljesedésének elejét vette a zseniális asszony korai halála.

Párisban több ízben tartózkodott; itt érte el legnagyobb tudományos diadalát, midőn 1888-ban elnyerte a régen ki nem adott Bordin-díjat, amely „a szilárd testek mozgására vonatkozó elméletnek egy fontos pontjában kiegészítését“ kívánta. A tudománynak Párisban élő korifeusai és az ottani előkelő társaság egyaránt lelkes ünneplésben részesítette. Az egész tudományos világ egyhangu elismerését vívta ki a pályamunkával.

Egyéni, érzelmi életének alakulása korántsem volt ennyire kedvező. A felnőtt Sonja is éppen annyira szomjúhozta a szeretetet, mint gyermekkorában; de saját mély és odaadó érzelmeit kifejezésre juttatni nem tudta.

Az orosz ősök természete tört ki belőle, mikor érzelmeiben szilaj, féktelen, féltékeny volt, de a modern asszony gondolkodásával saját függetlenségét föláldozni nem akarta. Férje csak évek múltán tudta annyira meghódítani, hogy fiktív házasságuk valóságos szerelmi viszonyrá váljék; boldog családi életüknek azonban anyagi gondok vetettek véget, amelyek kétségbeejtették és öngyilkosságba kergették a férjet. De még a boldogság esztendőiben is megnehezítette helyzetüket Sonja nehezen kielégíthető, követelő, de a maga egyéni szabadságát mindenkor megóvni akaró természete.

Férje halála után mély fájdalommal, sőt lelkifurdalással tekintett vissza a vele, illetőleg nagyrészt tőle távol töltött esztendőkre. Odaadó gyöngédséggel kívánt gondoskodni kis leányáról, akit azonban egy barátnője gondjaira kellett bíznia, mert Stockholmban állandó otthona nem volt. Csak két évvel később vehette magához gyermekét, akinek minden lépését féltő gonddal kísérte.

Még egyszer közeledett felé a szerelem, de már ekkor összeütközésbe jutott hivatásával: a tanári foglalkozással. Ba-

Sonja Kovalevska

rátja, aki saját bevallása szerint meleg rokonszenvet, őszinte bámulatot, de nem szerelmet érzett iránta, a tanári pálya elhagyását, az asszony érzelmekben való teljes kielégülést kívánta tőle. Noha Sonját mély, alig leküzdhető szerelem töltötte el, egyéniségének ezt a föláldozását senki sem várhatta tőle. A boldogság reményének ez a meghiusulása mély szomorúsággal töltötte el; távolabb állók előtt megmaradt ugyan a sziporkázó szellemességü, élénk, zseniális asszonynak, de jóbarátai előtt nem maradhatott titokban ideges nyugtalansága, hangulatának állandóan sötét színezete.

Amit olyan előszeretettel neveznek az önálló foglalkozású asszony tragédiájának, itt is, — mint csaknem mindenütt, — annak a szomorú ténynek folyománya, hogy a szerelem csakugyan vak: nem mindig szövődik egyenlő értékű, egyenlő hajlamu egyének között. Kevésbé öntudatos emberek az ösztön hatása alatt megfélekednek az intellektuális különbségekről és etikai nézeteltérésekről; de minél erősebb egyéniségekről van szó, — különösen áll ez a nőről, akivel természete sokkal maradandóbbnak láttatja az egyszer kötött érzelmi kapcsolatot, — annál nehezebben oldható föl az ösztön és az intellektus e disszonanciája.

Sonja Kovalevska 1891. február 9. és 10-ike közti éjjelen bekövetkezett halála megdöbbenően mindennapi: egy utazáson szerzett meghülésből származó tüdőgyulladás idézte elő. De egyszersmind megrendítően kegyetlen: a parabola merészségével indult tüneményszerű pályafutást első felében hasította ketté. Nem gondolhatunk rá kevesebb szomorúsággal, mint a legtöbb korán elhunyt zsenire; nem láthatunk szerencsétlen egyéni életében egyebet, mint kegyetlen kompenzációját annak a bőkezűségnek, amellyel a természet az intellektus hőisévé avatta, hogy ellensúlyozásul az érzelmek martirjává tegye.

Mindenre inkább alkalmas Sonja Kovalevska egyénisége,

Glücklich Vilma

mint általánosításra. Mi asszonyok világért se képzeljük azt, hogy matematikai tanulmányaink, — amelyeknek ma már kevesebb akadályja van, mint akkoriban, — Sonja követőivé tehetnének a zseni útjain, ha azt a természet kegyelméből magunkkal nem hozhattuk. A nők magasabb képzésének ellenfelei pedig becsüljék meg az asszonyok munkáját akkor is, vagy talán éppen akkor, ha a közepszerűség lassú lépteivel, fáradságos munkával teszik járhatóvá a tudomány útját.

Egyet tanulhatunk Sonja Kovalevskától: komoly céljainak kitartó követését, tántoríthatatlan akaratot és az egyéni függetlenség föltétlen, büszke megőrzését. *Egy asszonynak* mártíromság ez az út, *minden asszony* könnyen járhatóvá tehetné s egy büszkébb, önérzetesebb, boldogabb nemzedék származnék önérzetes szerelmük nyomán. Talán kevesebb lenne életükben az önfeledt gyönyörűség rövid korszakaiból, de annál több önbecsüléssel párosulna állandó, tudatos boldogságuk.

Helen Lorin Grenfell

Colorado közoktatásügyi minisztere.

Irta *Bédy-Schwimmer Rózsa*.

Az amerikai közoktatásügyi viszonyok tanulmányozása közben legjobban az lepett meg, hogy az Egyesült-Államok legpéldásabb közoktatási és gyermekvédelmi intézményeit ott találtam, ahol nyolc év óta asszony a közoktatásügyi miniszter.“ Nagynevű európai politikus mondta ezt 1905-ben tett amerikai tanulmányútja után egy nyilvános előadásban, amelyben Helen Lorin Grenfell asszony miniszteri működését a legnagyobb elragadtatással ismertette.

A kiváló asszony egyetemi tanulmányainak elvégzése után Denverben tanítónő lett. Minthogy Colorádoban a nők még nem élveztek politikai jogokat, a fiatal lelkes tanítónő nem sejtette, hogy valamikor a közoktatásügy legfőbb ura, azaz asszonya lesz hazájában. Rendkívüli pedagógiai tehetség, benső hajlam vitte a tanári pályára, amelynek különböző fokain át — tanfelügyelő volt néhány évig — aránylag rövid idő alatt jutott a legmagasabb polcra.

Már tanítónő korában föltűnt a különböző társadalmi szervezetek keretében végzett szociálpedagógiai kísérleteivel, s amikor 1893-ban a colorádoi nők megkapták az általános

Bédy-Schwimmer Rózsa

aktiv és passzív választójogot, megnyílt annak lehetősége, hogy az ország legkiválóbb szakembere a legmegfelelőbb helyen érvényesítse ragyogó tehetségét.

Tényleg csakhamar meg is választották közoktatásügyi miniszterré. (Az Egyesült-Államokban a nép maga választja hivatalnokait.) Nemcsak saját pártja, hanem az összes politikai pártok férfiai és asszonyai ő rá szavaztak, mert tudták, hogy gyermekeik legfontosabb érdekét, a közoktatás ügyét jobb kezekre, világosabb észre, melegebb szívre nem bízhatják.

Grenfell asszony az angolszász faj tipikus képviselője. Intelligenciát sugárzó szép asszony, aki hivatalában épp úgy, mint otthonában, szeretetreméltó humorral és mindenre kiterjedő, szinte anyás gonddal tartja fönn a rendet. Asszonyos átérzések lágyítják bámulatos energiáját: ideálja, példaképe a politikus nőnek.

Miniszteri működését a gyermek mindenirányu szükségletének gondos tanulmányozása, melegszívű kutatása és minden igényének kielégítésére való törekvése jellemzi. Egyenlő figyelmet szentel a fejlődés pszichológiai és fiziológiai követelményeinek, számot vet a millió hatásának eddig kevésbé észrevett jelenségeivel is, és hatalmas tudással, lelkes akarattal törvényalkotások formájába önti tanulmányozásának minden eredményét.

Munkájában nem ismer pártpolitikai korlátozást, és Colorado társadalmával meg tudta értetni, hogy tisztességes emberek közt a közoktatásügy nem lehet pártpolitika tárgya. Az ő törvényjavaslatait nem is bírálták soha pártszempontból. Colorado szülei lelkes helyesléssel követik törvényalkotó szándékait. Apák és anyák hogyne támogatnák azt, aki minden tétellel az ő gyermekeik életét akarja gazdagítani és mélyíteni?

Az ő vezetése mellett Colorado közoktatás és gyermekvédelem dolgában az Amerikai Egyesült-Államok mintaor-

Helen Lorin Grenfell

szága lett. Amikor miniszterségének első négy éve lejárt, közlekedéssel újból megválasztották, a második turnus után pedig harmadszor is rábízta a közoktatásügy vezetését.

Működésének ebben a szakában nem érezte magát oly erősnek és egészségesnek, amilyenek — szerinte — hivatalának lelkiismeretes betöltéséhez lennie kellett, s azért kijelentette, hogy nem jelölteti magát többé. Ez óriási izgalmat keltett hazájában. Az egész országban kívánták, hogy Mrs Grenfell elhatározása ellenére negyedszer is jelöljék. Deputációk keresték föl, rengeteg aláírással ellátott kérést intéztek hozzá, de ő hajthatatlan maradt.

„Egy pillanatig sem haboznék, — válaszolta, — ha csak múló bajról volna szó. Örömet elfogadnám újból a tisztséget, amelynek révén mindazt valóra válthatom, amit hazám gyermekeiért, a jövő nemzedék boldogítása érdekében szükségesnek tartok. Orvosaim azonban egy olyan súlyosabb baj kezdetét vélik fölismerni, amely meggátolhatja abban, hogy a hivatallal járó követelményeknek kifogástalanul eleget tegyek. Nem magamat akarom kímélni, hanem azt az állást féltsem, amely a legéberebb körülményt és sohasem nyugvó odaadást követeli.“

Amikor Colorado polgársága fölismerte, hogy Mrs Grenfell elhatározása megdönthetetlen, utódjául Mrs Helen Wixson személyében újból nőt állított a közoktatásügy élére.

Az új közoktatásügyi miniszter-asszony mellett Helen Lorin Grenfell számára új állami hivatalt szerveztek, amelyben kisebb fáradsággal és lekötöttséggel szolgálhatja azt az ügyet, amelynek ő az egyik legnagyobb szakembere.

„Mrs Grenfell is the most womanly woman and at the same time as big as all we men together“ (Grenfell asszony a legnőiesebb nő és egyben sokkal többet ér, mint mi férfiak együttvéve) mondta róla Mr Alva Adams, Colorado kormány-

Bédy-Schwimmer Rózsa

zója egy nyilvános gyűlésen, a férje pedig a világ legtökéletesebb asszonyát látja benne. Mérnök létére csak laikus módra bírálhatja felesége munkáját, de „mint Colorado polgára büszkén állítja, — amit hivatott szakemberek is megerősítenek, — hogy feleségénél különb szakember még nem vezette az állam közoktatásügyét.

Az ő munkássága bizalmi előleget szerzett női utódjának, neki magának pedig múlhatatlan dicsőséget.

Veres Pálné

1815—1895.

Irta Szemere György.

I.

Veres Pálné Beniczky Hermin a hazai nőnevelés úttörő apostola volt. Életének és működésének története meg vagyon írva díszes, tartalmas kötetben; az értékes munka szellemi és dologi része a gyermeki kegyelet s a nőtársadalom hálájának közös kincstári alapjából került ki: anyagát az apostollelkű asszony édesleánya, Rudnay Józsefné s hű munkatársa, Szigethy Gyuláné gyűjtötték és rendezték sajtó alá s a Nőképző-Egyesület adta ki. Csak emlékkönyv. Adalékai önmagukra vetítik vissza a fényt, amely belőlük kisugárzik. Írói nem tekintették föladatuknak a kritikai földolgozást: kibányászták a művelődés hegyéből a nemes ércet, de a fémet belőle nem olvasztották ki. A kiválasztás, értékelés, a messzenyilalló perspektívák rajza a hivatott essay-író dolga.

Ez sem alapos, tárgyát kimerítő elmemunka, ami itt következik. Csak kritikai vázlat. Kisigényű gyűjtőlencse abba a messzelátóba, amelynek elkövetkezendő mestere a maga igazi nagyságában fogja bemutatni a Veres Pálné alakját azzal a

tökéletes szerszámmal, amely csak a teremtő elmétől telik. Közönséges szemüveg ehhez nem elég.

Ha egy egyéniség fajsúlyát, igazi értékét akarjuk meghatározni, nem szorítkozhatunk egyedül azoknak az eredményeknek fölbecsülésére, amelyeket az elme és lélek termeltek: latba kell vetnünk azokat a külső körülményeket és viszonyokat is, amelyek között a „mű“ megvalósított. Az eszközök készletét, a korszellem befogadó készségét, a művelődés talajminőségét. Aki fejedelemnő, alkothat intézményeket pusztá szuggeszióból teremtő elme nélkül is; a kultúra belterjes emporiumaiban, megértő korban egyszerű pénzkérdéssé devalválódnak a legnagyobb társadalmi problémák, eszmei tételek...

Veres Pálnét nem az teszi igazán naggyá, hogy egy virágzó intézetet alapított, hanem az a látnoki szellem, amely a nagy munka közepette már csírájában meglátta a fát; az az akarat, amely keresztül tudta törni a közöny kérgét; az az erő, amely megküzdött a cinizmus és lekicsinylés erővesztő áramlataival; az a hit, amely megtermékenyítette a korszellem kopár talaját s virágzásra tudta az aszu kórót bírni.

Ő valóban egymagában állott az „igével“, midőn lelkéből kicsapott a láng, elméjében megszületett a gondolat. Az ő esetében talál a nagy norvég drámaköltő mondása: „Az a leg-erősebb, aki egymagában áll“. Ő csudát művelt: a semmiből teremtett, mint a Szentlélek által meghihletettek. Korabeli férfiut egyet sem tudunk olyan erőset, mint ő. Az ő helyén, ugyanabban az iparkodásban, annyi nehézség és töretés közepette elcsügged vala maga Deák Ferenc is, azt mondta volna: A kor nem érett meg az eszmére, várni kell.

Veres Pálné nem várt. Ő azt tartotta: az eszme időszerű, sőt túlérrett, a kort kell siettetni, ha elkésett a kor.

Fenséges önbizalom! Sziklaerős hit! S az emberi nagyságnak ez a két lelki elem a főfundamentuma.

Veres Pálné nem ismert tekintélyt, ha az az ő igazságával — azzal az igazsággal, amelyet ő vallott annak — ellentétben állott. Ő szembeszállott a nagy Madáchcsal, (akinek egyébként mély tisztelettel adózott, házában lelki kápolnát emelt); ő megmondta a maga lesújtó véleményét Eötvös József bárónak, aki — (hinné-e ezt valaki a nagy író államférfiuról, ha nem történt volna meg?) — aki azt felelte a nőnevelés ügyében nála járt tizenkét előkelő nőből álló kérvényező küldöttségnek: kívánatosabbnak tartja, hogy a béresasszony kötni tanuljon, mint hogy a művelt osztályhoz tartozó nők magasabb kiképeztetést nyerjenek . . .

Ám nem ez a célja ennek a szerény dolgozatnak, hogy illuziókat romboljon. A Madách és Eötvös példája csak annak a ténynek illusztrálására akar szolgálni, mennyire kedvezőtlen volt Veres Pálné korában a női művelődés talaja. Az apostolos asszony erőmértékének hitelesítése végett kellett ezeket az adatokat fölemlítenünk.

Ha Veres Pálné nem az a fölényes elme, aki volt, ha meghajlik a közelismerés talapzatára emelkedett vezető tekintélyek előtt, bizonyára megtorpan vala az első kátyunál a céljához vezető úton. Neki, hogy legyőzze a kerékkötő korszellemet, ama szellem irányítóit, a művelődés vezéreit kellett elsősorban megtérítenie, lebírnia.

Legyőzte őket minden vonalon. Madách, aki akadémiai székfoglalójában lekicsinyelte a nőt, meghajolt érvei előtt, szinte bocsánatot kért tőle tévedéseért. Zászlója alá szegődött Ballagi Mór, aki kezdetben, a női mozgalom gyöngeségére célozva, így fakadt ki: „Kanállal akarják kimerni a tengert?” Veres Pálnénak ez volt a válasza: „Ha nyáron elfáradva, a nap lankasztó hevétől kimerülten egy terebélyes fa árnyékában üdítő pihenést talál, vajjon jut-e eszébe, milyen apró magból nőtt e fa? . . . Trefortot, aki a Nőképző-Egyesületre rá

akarta oktrojálni az állami felsőbb leányiskolák tantervét (a szubvenció megvonásának terhe alatt), rendeletének visszavonására tudta bírni dialektikája erejével a hatalmas asszony, A véleményváltás közte és a miniszter között oly élénk volt, hogy magára vonta az ország összes tanügyi köreinek figyelmét.

Jellemzi a nagyasszony tekintélyét, hogy egy előkelő férfi ama kérdésére: vajjon ki lesz a győztes ebben a vitában? Gönczy Pálné minden habozás nélkül így felelt: „Előre is tudhatjuk, hogy Veres Pálné“.

Természetes, hogy az egyenlőtlen párharcból, amelyet a női ösztön s magasabb intuíció a hatalom s a gőgös férfierő ellen vívott meg, győztesként kivételes szellemi adományok s lelki kvalitások híján Veres Pálné sohasem kerülhetett volna ki. Bár nem szónok, sem íróművész, mestere volt a gondolat-kifejezés plasztikájának. Szava, mint a bátor, nyugodt kézből kilőtt nyilvessző mindig célba talált. Stílja erőteljes, lapidáris, szinte szállóigeszzerű. Madame Adam, a nagyszabású idegen asszony, bár csak francia nyelven beszélhetett vele, első pillanatra észrevette Veresnében ezt a nagy tehetséget, ezt mondja róla Magyarországról írt könyvében: „Nincs nő Angliában és Amerikában (azok között, akiket ismerek), aki jobban tudta volna, mint Veres Pálné szavakba önteni azt, mire törekedni hivatásunkat képezheti“.

II.

Nemcsak érdekes, de az írói lelkiismeretesség is úgy diktálja, hogy amidőn valami értéket (jelen esetben egy kiváltságos női lélek problémájának a kulcsát) megtaláltunk, — beszámoljunk arról az eljárásról, lélektani okfejlesztésről is, amely bennünket a leletre rávezetett.

Hol termett Veres Pálné? Milyen miliőben élt? Miféle hagyományok és benyomások termékenyítették meg elméjét és lelkét, edzették jellemét? Mit örökölt vérben, földi javakban fölmenőitől? Ráillik-e a kiválás genezisének törvénye, avagy csupa eredendő, megmagyarázhatatlan kvalitásokkal jött a világra, mint a zsenik?

Ezeket a kérdéseket legszemléltetőbben úgy tisztázhatjuk, ha elmondjuk a kiváltságos nő életének és működésének történetét.

Veres Pálné a legrégebb s legtisztább multu történelmi nemzetségek egyikéből, a benicei és micsinyei Beniczky nemzetségből származott. Atyja Pál, anyja ózdi Sturman Mária, leánya ama nevezetes Sturman Mártonnak, aki már a mult század elején arra buzdította a nemességet, hogy ne szorítkozzék a jogi s földmivelése pályára, vegye kezébe az ipar és kereskedelem vezetését is, ha azt akarja, hogy hazája erős, versenyképes legyen; dúsgazdag úr, (50.000 hold birtokosa,) de szétosztogaja vagyona tekintélyes részét jótékony célokra, emberbaráti intézményekre. Előkelő svéd nemesi családból származik, de tudja a magyar tempót, (romba dönteti kastélyait, betemetteti halastavait, mielőtt átadná a Koburgoknak, akik zálogjogon perelik uradalmait,) izzón szereti hazáját, bár törli a nyelvét, részvénytársaságokat alapít, gyárakat, hámorokat építtet, virágzó vasipart teremt — a semmiből.

Ennek a Sturman Mártonnak, Beniczky Hermin nemcsak vérbeli, de szellemi utódja is: nyilvánvaló. Az átöröklés elméletét megdöbbenő közvetlenséggel, bizonyító erővel illusztrálja a nagyapa és unoka összehasonlító példája. Az északi népek faji energiája Sturman Mártonból vérben ömlött át a Veres Pálné ereibe s nemes harmoniába olvadt azokkal a kvalitásokkal, amelyeket a nagyasszony apaitól, a Beniczkyektől örökölt.

Ezek kiválóbbjai katonák, költők, diplomaták.

Veres Pálné egy személyben volt katona, költő és diplomata. A család mégis benne, egy nőtagjában kulminált, faji erényei az ő lelkében differenciálódtak, jegecedtek ki a legtisztábban. A női jogokért küzdők bátran hivatkozhatnak a maguk igaza mellett erre a tényre s e sorok írójának szavatozására még azt is hozzátehetik, hogy a Beniczky-család nőtagjai, úgy tehetségre, mint jellemre nézve, általában fölülmúlták az utolsó generációk férfitagjait. A példák messzire vezetnének, holott szűk a kiszabott keret: Veres Pálnétól nem szabad messzire eltávolodnunk . . .

Beniczky Hermin huszonnégy éves korában ment férjhez farádi Veres Pálhoz, aki később Nógrádmegye alispánja, majd országgyűlési képviselő lett. Származásra nézve talán nem oly előkelő, mint felesége, de lélekre egyenrangú vele. „Tiszta, önzetlen jellem, — írja róla Mikszáth, — mint a kristály s nemesen dolgozó szív volt“. Büszke Nógrád vármegye bizonyára előkelő tulajdonságaiért választotta meg első tisztviselőjének.

A magas műveltségű böles férfi példája s befolyása mindenestre hathatósan hozzájárulhatott a Beniczky Hermin lelke teljes kiépüléséhez. Tösgyökeres magyar szellemben nevelődött férje oldalán, mély fájdalom tölti el az együttérző nemes aszszony lelkét, hogy magyar nő létére nem tud jól magyarul s (mint Eötvös József is) inkább németül gondolkodik. Mert, miként a korabeli előkelő nemes leányasszonyok legtöbbször, német nevelésben részesült Beniczky Hermin, az európai műveltséget és tudást svájci vagy boroszlói guvernantok oltották elméjébe, mert itthon még akkor nem volt erre alkalmas tanerő.

A nagy honleány ezen való lelki válsága egyelőre abban talált megoldást, hogy egyetlen leánykáját, Szilárdát tisztán magyar szellemben neveltette: az idegenek megtanították a

gyermeket nyelvekre, de lelki neveléséhez nem férhettek hozzá a lánglelkü anyától, aki Argus-szemmel őrködött azon, hogy az ő ivadéka szűz lelkéhez és elméjéhez semmi se férhessen hozzá, ami idegen.

„Életemnek legfőbb föladata legyen, — írja naplójában, — leánykám lelkében élénk érzelmet ébreszteni a mennyei, a magasztos iránt s őt minél közelebb vezetni az igazi vallásossághoz . . . Nem a tehetségek, oh nem, a mély kedély és valóság teszi a nő értékét . . .“

Ime, ez a Veres Pálné nevelési dogmája. Ósmagyar motívum. A tradíciók szent forrásaiból fakadó.

III.

Aligha tévedünk, midőn azt állítjuk, hogy a nőnevelés ügyének eszméje egy lelki folyamat szükségszerű következményeként érlelődött meg a Veres Pálné elméjében. A szikra a nagystíliú asszony lelkéből pattant ki az ellentétes elemek összeolvasztó kohójából. A faj- és hazaszeretetnek, a nemes sovinizmus fogalomkörének legszélsőbb határait érintő érzései s az a tudat, hogy a mostoha korszellem a speciálisan magyar intellektuális értékek kincstárából csak aprópénzt juttatott a különben kiváltságos társadalmi s közjogi talapzatra emelt magyar asszonynak, mondom, ez a két ellentmondó tünet nem férhetett meg egymás mellett egy olyan nő belső világában, aki, mint Veres Pálné, a iudicium akkora mértékét hordozta agyában s aki úgy tudott akarni, tenni és hinni, mint hazájának legnagyobb férfiai.

A lelki feszültség ily magas fokán okvetlen be kellett a válságnak következnie, a megkönnyebbülést s harmóniát csak a tett s annak eredményei hozhatták meg a Veres Pálné számára. Befejezván leánya nevelését, nem állhatott meg lelke

azon az úton, amelyen az összhangot kereste: azokat a lelki és szellemi kincseket, amelyekben leányát részesítette benső szükségletből hozzáférhetőkké kellett tennie valamennyi nőtestvérének, mert nemcsak anya volt, de honleány is, a legnemesebb fajtából, akire úgy szállott rá őseiről szent hagyományképpen a szállóige: a haza minden előtt . . .

Valójában Madáchnak a női nem értékét lekicsinylő akadémiai székfoglalója „volt az a rugó, mely a régen lappangó nagy gondolatokat a Veres Pálné elméjéből kiváltotta“ s megérlelte a tetre.

Leányának férjhezmenetele után egész lelkével nemes eszméi megvalósításáért élt és küzdött. Első lépése a tett nyilvános küzdőterén az volt, hogy tollat ragadott. Királyi Pál, a Pesti Napló vezetője visszautasította cikkét, („Fölhívás a nőkhöz.“) de elfogadta a Hon számára Jókai Mór.

A klasszikus „Fölhívás“ egyelőre csak egy nő lelkében talált erősebb visszhangra, Karlovszky M. Ida a sajtóban is fölszólalt a fölvetett eszme érdekében.

Ime ez volt a mag és a csírája. A sarjadás kétségbeejtő lassúsággal ment, de az erőlelkű és eszes asszonyt ez csöppet sem sujtotta le: ő számításba vette s biztos szemmel látta nemes törekvése minden akadályát és nem akart azoknak elhamarkodva, behúnyt szemmel kockázatos merészséggel nekirontani. Ezt tanácsolhatta neki konzervatív szellemű bölcs férje is.

„Lassan, lassan kell haladnunk, — írja Szathmáry K. Pálnének. — Ha a vak látását visszanyeri, előbb sötét szobában kell tartózkodnia, bizonyára nagy kárára lenne, ha egyszerre a fénylő nap sugarainak tennők ki . . . Nálunk a női kérdés még oly kezdetleges állapotban van, hogy a földolog annak barátokat, pártfogókat szerezni; csinján, óvatosan kell eljárni stb.

Csinján, óvatosan járt el Veres Pálné. Eszméi iránt érdek-

Veres Pálné

lődést keltendő számtalan levelet írt az ország lelkes hölgyeihez, az azokra kapott válaszokból merített mind megújuló erőt a nagy munkához.

Csak később, 1867 után kereste föl a nevezetesebb tanügyi tekintélyeket és közéleti férfiakat írásban és szóval. Jókayt, Vadnay Károlyt, Gönczy Pált, Ballagi Mórt, Győry Vilmost, Székácsot. Vadnay Károly készséggel karolta föl eszméit. Cikket írt róluk: „Egy hazai terv alkalmából“ cím alatt.

Apostoli útján a Veres Pálné erős szívét sem kerülte el végképpen a csüggedés és habozás kísértete.

„Remegő aggodalommal szólítottam föl nőtársaimat, — írja egyebek között gróf Teleki Sándornénak, — vajjon átérezték-e az eszmét, amely lelkemet sok éven át gyötörte“.

De az ilyes kivételes megtorpanás muló természetü volt nála; igen erős volt az ő protestáns puritán fanatizmusa, nagy az ő kivételes faji energiája.

Befejezván írásban propagandáját, vándorútra kelt Veres Pálné, mint az apostolok, hogy az élőszó hatalmával lelkesítsen.

„Fáradozásai — a róla írt könyv szavait idézem, — nem voltak sikertelenek. Az első értekezlet összehívása céljából kibocsátott fölhívásra 1867 május hava 24-ik napján huszonkét lelkes honleány jelent meg a Tigris-szállóban . . . Itt kimondták a hölgyek, hogy egy Nőképző-egylet alakítását életkérdésnek tekintik, amelynek első főcélja odahatni, hogy a nőknek alapos kiképzésre alkalom nyujtassék s a vagyontalanoknak önfenntartási pályák nyitassanak“.

1868-ban, miután az érdeklődők száma időközben 200-ra emelkedett, megalakult a Nőképző-Egyesület. Elnökévé Veres Pálné választatott meg egyhangulag. (Gróf Teleki Sándornénak, az elnök előkelő barátnőjének, hú osztályosának munkában, eszmetermelésben alelnökké való megválasztása valamivel későbbi időre esik).

Szemere György

Ezzel meg volt a szervezet. Csak működésbe kellett azt hozni. Veres Pálné ismét tollához folyamodott. Röpiratot adott ki („Nézetek a női ügy érdekében“), majd kérvényt szerkesztett, amelyet 9000 nővel iratott alá. Ezt a kérvényt maga Deák Ferenc tette le pártoló beszéd kíséretében az országgyűlés házának asztalára.

A szerény körben megindult mozgalom ezzel országos jellegűvé lett. De hiányzott további sikeréhez a nervus rerum: a pénz.

Sebaj, gondolta a nagyasszony, majd teremt ő pénzt is. Az általa összetoborzott, immár magát legyőzhetetlennek érző nemes gárda, vezére példáját követve bámulatos, „csakis nőtől kitelhető“ ügybuzgalmat fejtett ki az anyagi érdekek szolgálatában. Alapítványokat gyűjtöttek, táncvigalmakat, színelőadásokat, hangversenyeket, bazárokat rendeztek. Gróf Teleki Sándorné volt a fő tervező és mozzató erő.

E sokoldalú tevékenységnek meglett az eredménye. „Az ég megáldotta a szeretet művét“. A nőnevelés kérdése hovatovább országos föladata, társadalompolitikai nemzeti üggyé nőtt megpendítője apostoloskodásából, amelynek hullámai átcsaptak a külföldi hasonló irányú mozgalmak empóriumába is. Veres Pálnét meghívja az Allgemeiner Deutscher Verein, a Verein für Volkserziehung und Verbesserung des Frauenloses, s a Philosophen-Congress. Az immár európai hírű magyar nemesasszony megjelenik itt is, ott is, Kasselben és Frankfurtban, beszél és győz, oly elismerést szerezve a magyar asszonyi géniusznak, amely párját ritkítja: a legintenzivebb kultúra országának növeztői elhatározták a kongresszuson, hogy leányiskoláik tantervébe több tárgyat a Veres Pálné tervezetéből vesznek át . . .

1869 október havában végre megnyílt az országban az első magasabb kiképzést nyújtó magyar nőnevelő-intézet első és

egyelőre egyetlen felsőbb osztálya egy tanteremmel, tizennégy nőnövendékkal, de ezek közül is kimaradt hét a tanév végéig. A kezdet tehát semmiesetre sem volt biztató, annyival kevésbé, hogy e csekély számu növendékből is csak négy fizetett teljes tandíjat s a tanfolyam fönntartásának költségeit 1400 forinttal kellett pótolni. Szinte fogdosni kellett a szellemi jótéteményhez a növendékeket.

De Veres Pálné nem volt az az asszony, akit gyengítenek a nehézségek: az a harcos volt, akinek a küzdelmek, akadályok arányában nő az energiája. Ahelyett, hogy kétségbeesett volna a kezdet mostohaságán, választmánya élén kimondotta az elvet (ami pedig újabb terhet jelentett), hogy a Nőképző-Egylet emberbaráti intézmény egyben s intézetének minden tizedik növendékét ingyen fogja kiképeztetni. Ime, a hatalmas asszony nem félt a tehertől, az ő nagy lelke vállalta, sőt kereste a nehézségeket.

Keresnie se kellett, jöttek azok maguktól is. Ám az ő egyensulyozott elméje minden ellentétet gyorsan és biztosan kiegyenlített. Persze nagyban megkönnyítette a dolgát az a körülmény, hogy önzetlen, kristálytisza jellemnek tudta mindenki, aki nem a maga dicsőségeért, de az eszméért küzködik. A vád lepattant róla, mint páncélról a nyílvevő. Érzékeny, szubtilis szíve s izzó igazságszeretete nem is tűrte el a méltatlan támadást egy pillanatig sem: büszke önérzettel verte vissza a rosszhiszeműség vagy tájékozatlanság ráfogásait. Egy alkalommal le is köszönt elnöki méltóságáról, mert a felekezetiesség vádjával illette az ellenőr, holott talán éppen arra vigyázott legjobban, hogy ilyes sötét gyanuk soha hozzá ne férhessenek. Alapjában konzervatív asszony volt a szó nemesebb értelmében, de az általános emberi szabadságjogokat a legradikálisabb reformer sem tisztelhetette nála jobban.

A félreértés tisztázódott s mi természetesebb, mint hogy a

Szemere György

választmány nem fogadta el az ő irányító, mozgató lelkének, Veres Pálnénak lemondását. Elnök maradt a nagy nő élete végéig... Mennyit dolgozott? Hogyan fogta föl hivatását? — Erre nézve elég lesz talán annyit megemlítenünk, hogy amíg utolsó, két évig tartó halálhozó betegsége ágyba nem döntötte, végighallgatta az összes osztályok évváró vizsgálatait, két héten át, délelőtt 8—1-ig, délután 3—7-ig talpon volt: kérdezett, búzdított, kifogásolt, a kormánypalcát egy pillanatra sem tette le. Úgy látszik nem érezte testét a lelkétől, különben gyöngé, idős asszony létére hogy lett volna képes olyan erő kifejtésre, a mi a legerősebb fiatal férfi fizikumát is próbára teszi.

Bizony csak ilyen emberfölötti erővel lehetett az ő nyughatatlan, minduntalan a tökéletesség felé törtető lelkének teremtvő vágyait kielégítenie. Ő sohasem pihent, agya váltig termelte az eszmét és a tervet s akarata és szervező tehetsége segítségével meg is tudta azokat valósítani. Intézetét folyton bővítette, tökéletesítette, hatáskörét kiegészítette új és új intézményekkel s meg tudta szerezni az azok fölállításához szükséges anyagi eszközöket.

Ma már (csaknem két évtized óta) saját, büszke palotájában „hat, alkot, gyarapít“ a Nőképző-Egyesület, elemi, alsó, felső leányiskolát, tanítónőképzőt, gimnáziumot, főziskolát tart föl, internátust szervezett nemcsak a maga növendékei, de egyetemre járó bennlakói számára is (Wlassich-collegium), — egyszóval egész bonyolult, magasabb kormányzati teendővel járó organizmussá fejlődött a zöldfa-utcai embrió egyetlen terméből, amelyben a kezdet elején 1870-ben mindössze tizennégy, illetve hét tanuló nyert oktatást . . .

S az apró magról fejlődött nagy fa valamennyi ágát Veres Pálné hajlítgatta, nyesegette, bár annak mai terebélyét már nem érthette meg. Abban az órában halt meg, amelyben tudomására esett, hogy teljesült régi eszménye: Wlassich miniszter hozzá-

Veres Pálné

férhetővé tette a nő számára az egyetemet. A Wlassich-collegium s a leánygimnázium már nem az ő műve, de még az ő szellemi hagyatékához tartozik, amelynek végrendeleti végrehajtásával utolsó órájában congenialis és nagyszívüü édesleányát, Rudnay Józsefnét bízta meg.

IV.

Igyekeztünk Veres Pálnét a nyilvánosság küzdőporondján, mint a közérdek hősnőjét bemutatni. Azonban emberről egész és hű képet csak úgy kapunk, ha beszámolunk annak élete belső világával, intimitásaival is; szubjektív lelki effektusaival, azzal a hatással, amit közvetlen környezetére tesz; lelke eredendő elemeivel, melyeket úgy örökölt Istentől.

Am úgy érezzük, hogy abból a fényszóróból, amelyet tettei és művei beállításához alkalmaztunk, elég sugár jutott a jellemrajznak eme távlatához is. Működése képéből, mint tükörből ragyog vissza az ő emberi nagysága, annak tényezői: rendíthetetlen hite, fönséges altruizmusa, férfiakat megszégyenítő energiája s nemes asszonyi méltóságérzete.

Veres Pálné ízig-vérig magyar fajasszony volt, méltó utódja a Lórántffy Zsuzsánnáknak. Mindenkit szeretett s mindenki szerette őt. Közelsége boldogított, szelleme emelt, lelke melegített. Valóban el lehet róla Baráth Ferencsel mondani:

„Szép nagy harmonikus élete volt. Gazdag és egészen teljes, amennyire nő élete korunkban gazdag és teljes lehet. Legjobban nagy hitét irigylem tőle . . .“

Igen, apostolos hit volt a Veres Pálné hite . . . Egy falusi magyar nemesasszony otthagyta apái kastélyát s vándorútra kelt . . . És megszállván őt a Szentlélek, addig prédikált a sokaságnak, miglen megértették őt az idegenek és hitetlenek is . . .

*

Szemere György

Ismételjük: a Veres Pálné emberi nagyságának igazi mértékét, bármily méretű legyen is az, nem a műve adja meg, hanem az a tény, hogy eszméit egymagában, lehetetleneknek látszó körülmények között valósította meg az egész magyar társadalom, egy világfölfogás ellenére.

. . . Ma már hívője a megérett társadalom, az egész ország. A hálás utókor fehér márványszobrot emelt a fehérlelkű hatalmas asszonynak, a művészet eszközeivel kővé változtatott emlékéit a fővárosi Erzsébet-tér fái és virágai közé helyezte el. Az utca, amelyben lakott, az ő nevét viseli.

Asszonyok, akik intézetének növendékei voltak, vagy bárhonnan ismertétek őt, ha megálltok a Veres Pálné fehér szobra előtt, vagy az utcájában jártok: jól vigyázzatok magatokra, meg ne felejtkezzetek szűk szoknyátokban, óriási dárda kalapotok alatt magyar asszonyi méltóságokról, mert Veres Pálné egyszer csak leszáll márványtalapzatáról, vagy váratlanul elétek toppan az utcán, rátok emeli jóságosan szigoru szemét s megfenyeget áldott kezével, amely benneteket egy magasabb eszmei talapzatra emelt. Hiszen jól tudjátok asszonyok, hogy Veres Pálné non omnis mortua est, gyakran kikél a sírjából, valahányszor a ti ügyetek szőnyegre kerül s részben ma is ő intézi a ti sorsotokat. Benne bízhattok.

Torma Zsófia dr.

1840—1899.

Irita M. Hrabovszky Julia.

A mióta a feminizmus fennen lobogtatja zászlóját, nem ritka eset, hogy nők jelentékeny sikereket érnek el olyan pályákon, amelyeken azelőtt csak a férfiak — az állítólagosan egyedül hivatottak, — arattak babérokat. Erős akarattal, lankadatlan buzgalommal, szívóssággal az asszony lassan-lassan helyet szorított magának minden téren, érvényesülése napjainkban már nem ritkaság. De azért még jelenleg is ritka a nő, aki olyan tudományokban, melyek nemcsak komoly elmélyedést, alapos tudást, vasszorgalmat, de testi fáradoalmakat is igényelnek, mint például a régészet is, jelentős, nem mindennapi sikerről tudna fölszámolni. Mert hiába! Testi erőben a nő nem versenyezhet a férfival, a teljesen ép, erős szervezetű nő kevés. Az anyaság terhes föladata túlságosan igénybe veszi a nő fizikumát, kiszivattyúzza a testi erejét. Azért nem ritka eset, hogy nők, ha testtel-lélekkal hivatásuknak akarják szentelni magukat, hogy erejüket a maguk elé kitűzött cél érdekében összpontosíthassák, lemondanak a családi élet boldogságáról. Az ilyen nők, áldozatot hozva hivatásukért, a tudomány vagy művészet igazi, fölkent papnői lesz-

M. Hrabovszky Júlia

nek, a mellőzött mirtuszkoszoru helyett a dicsőség fon fejükre babérbokszorút és nevüket aranybetűkkel jegyzi föl az utókor.

Torma Zsófia dr. neve is aranybetűkkel csillog. Ő is lemondott a családi élet boldogságáról, hogy egyedül tudományának élhessen.

Pedig gyöngéd, szerető szíve volt, a gyermekeket a rajongásig szerette, a családi élet csendes örömei vonzották; még sem ment férjhez, bár sokan pályáztak a kezére. Huszonöt kérője volt, köztük sok kiváló, gazdag ember, jó párti, mint mondani szokták, de Torma Zsófiát nem szédítették meg az ilyen előnyök. Talán túlságos szerénysége is befolyásolta. Állítólagosan valahányszor kérője akadt, a tükre elé állt, hosszasan tanulmányozta arcát, külsejét és fölvetette magában a kérdést: „Tudnál-e ilyen külsővel egy férfit boldogítani?” És válasza mindig tagadólag ütött ki.

Pedig érdekes, csinos leány volt, de őt a tudomány hevítette, az volt kérőinek legyőzhetetlen vetélytársa. Olyan korban, mikor más leányok léhaságokon, bohóságokon törnek a fejüket, Torma Zsófia elmerült komoly tanulmányaiban.

A tudomány szeretete családi tulajdonság volt nála; Torma Zsófia a tudomány légkörében született, nőtt föl. Apja, Torma József, széles műveltségű, nagytudományu férfi volt, nagynevű történettudós, a *Calendarium Diplomaticum* szerzője és csak a mult század első negyedének nehézkes irodalmi viszonyain múlt, hogy életében ismertebb írói nevet nem vívhatott ki. Már ő nagy buzgalommal ásatta birtokán a csicsókeresztúri kasztrumot, — melynek alapos helyrajzával Károly fia aratta első babérait — és kéziratban olyan értékes kortant hagyott hátra, hogy azt az akadémia kiadásra méltatta.

Ilyen apa mellett nem csoda, ha a család sarjai mindjárt serdülő korukban jelét adták későbbi hivatottságuknak és szülőföldjük hajdankorának földérintésére szentelték életüket. Zsófia

Torma Zsófia dr.

bátyja, Károly, a legkiválóbb arkeológusok egyike volt. Egész életét ennek a tudománynak szentelte, halála előtt a Forum Romanum látta őt munkálkodva, a mult emlékeiben búvárkodva. Méltó büszkesége volt ő is a magyar tudománynak, nemzetének nagy elismerést, dicsőséget szerzett, de nővéreinek, Torma Zsófiának a működése, talán még az övénel is jelentősebb volt.

Mikor Torma Károly a nyolcvanas években fölfedezte és kiásatta az akvinkumi amfiteátrumot, néhány évvel későbben pedig az ilosvai kasztrumot, Zsófia vele együtt működött, de a munka nehezebb részét ő végezte. Mert az ő föladata volt a talált kincsből levonni a művelődéstörténeti vonatkozásokat; azoknak ismertetése, részletezése és annak a kornak megrajzolása, melyből reánk maradtak.

Torma Zsófia 1840-ben Csicsó-Keresztúron, Erdélyben született. Anyját korán elvesztette és miután egy szatmári nevelőintézetben tanulmányait elvégezte, Hunyadmegyében férjénél levő nővéréhez, Makray Lászlónéhoz került és annak gyermekei nevelésével (Makray László ismert zeneszerzőt is ő nevelte) foglalkozott. E közben mintegy a tanítás szemléleti anyagának egybegyűjtése kedvéért, gyakran fölkereste a Makray-család felpestesi birtokához közel fekvő harmadkori csigatelepeket Bujtoron, Rákosdon, Lapugyon. Itt eszközölt gyűjtésével a magyar földtani társulat palcontológiai osztályát gazdagította. Mert eleintén inkább a földtan vonzotta, csak későbben, a hetvenes években tért át az ősrégészetre.

Torma Zsófia tizenhét évig élt a nővére házánál, aztán hogy teljesen tanulmányainak szentelhesse magát, a hatvanas évek végével Szászvárosra telepedett át s ott saját házában kezdte fáradtságos gyűjtésének eredményét rendezni, de kutatási vágya új lakóhelyén sem hagyta nyugodni. Néha napokig tartó kirándulásokot tett legfélreesebb vidékeken, járatlan hegyi ösvényeken, olyan helyeken, ahol még tisztességes lakás és ellátásban sem

lehetett része, azonfölül a tudatlan nép ezerféle balhiedelme nehezítette a munkáját.

Kutatási szenvedélye a vízmosságok, szakadékok mélyére vezette legtöbbször s így jutott el a lakóhelyétől félórai távolságra eső Tordos határába is, hol a Maros árja egy divuliális fokterünek feszülve, abból magas partot vájt magának. A falu népe már régi idők óta talált ott cserepeket, csont- és kőtárgyakat, de senki komolyabb figyelmet e helyre nem fordított és így Torma Zsófia osztályrészébe jutott a Marosvölgy első és leggazdagabb prehisztórikus telepének fölfedezése. Minthogy akkoriban (1876) a Budapestre hirdetett ősembertani kongresszus előkészítése éppen napirenden volt, Torma Zsófia geológiai kálapácsát hirtelen az ősrégészek nagyon is rokon ásóijával cserélte föl és másfél év alatt egész múzeumot hordott e helyről együvé.

Lankadatlan kitartását szerencse kísérte mindenfelé, úgy, hogy e rövid idő alatt még Algyógy, Zsoszán, Nándor-Válya és Nándor határában is talált az emberi civilizáció kezdőkorának emlékeire és kiállításával az 1876. év szeptember havában megtartott kongresszuson előkelő tekintélyek előtt is föltűnést keltett.

Torma Zsófia nem tartozott azon nők közé, kik csupán föltűnési vágyból, divatból vagy szeszélyből kezdenek ilyesmihez és az első akadálnál meghátrálnak, abbahagyják a megkezdett művet. Nála a nő szívóssága e szokatlan téren teljesen érvényesült. Ő a rég letűnt évezredek kő- és bronz-emlékeiből sohasem únta lázas érdeklődéssel olvasni. Az emlékek kutatása közben nemcsak olvasott a tárgyakról, hanem észlelt, figyelt, gondolkozott is. Az ő lelkét nem nyugózta le a tudósok már megállapított rendszere. Ő külön iskolát alapított és ebben az iskolában megállapította, hogy a népek viseleteiben, szokásaiban, vallásos és családi életében sok hasonlóság található.

Torma Zsófia dr.

E hasonlóságokat a babiloniak idejéből levezette a jelen korig.

Székelyeink, románjaink házi életében egyes szokásokat visszavezetett sok évezredekén át s nemzedékeken s nemzeteken át kimutatta a hasonlóságokat.

A történelőtli időkből származó írásjelek fölfedezése az ő érdeme, de hogy eme fölfedezését érvényesíthesse, igazát bizonyíthassa, négy évig kellett harcolnia az ellenvéleményben levő tudós világgal, de aztán fényes elégtételt nyert. Elsőrangú tudósok, mint Virchow, Schliemann, a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak rendszeréről.

1880-ban meghívták őt a német antropológusok berlini nagygyűlésére.

E kiállításon olyan tekintélyes csoporttal lépett föl, hogy egy német író állítása szerint az ő gyűjteményét a legdíszesebbek egyikének minősítették. Berlinben Torma Zsófiának nagy ünnepeltetésben volt része. Schliemann Henrik Torma Zsófia gyűjteményében a szoboralakzatok, írásos edénytálpak és agyagkorongok csoportját mindjárt nagyfontosságúnak nyilvánította és nagy munkájában (Ilios) a lussarliki ásatások ilyenmü tárgyával azokat egybevetve, a szoros hasonlóságot meg is állapította.

Torma Zsófia szászvárosi nagybecsü múzeumát a külföldi tudósok most már mind gyakrabban fölkeresték, köztük Virchow tanár is, és a magyar nő gyűjteményéről a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott.

Csak Magyarország tudósai vonakodtak sokáig Torma Zsófiát céhükbe befogadni. Rendszerét fitymálták, őt magát boldognak nyilvánították. Torma Zsófia azonban bízva kutatása eredményének helyességében, ezekről szóló munkáját németre fordította le és külföldön mutatta be, amit itthon a magyar tudó-

sok ledorongoltak. Jénában 1885-ben jelent meg „Etnographische Analogien“ című műve és Lipcsében egy nagyobb archeológiai munkája.

Külföld tudományos köreiben bámulattal és elismeréssel honorálták a magyar nő műveit, következtetéseit alapos bírálat alá vették és a részrehajlatlan kritika elismerte azok helyességét, igazságát, alapos voltát.

Lipcsében megjelent kötete, mely a birtokában levő néhány száz szimbolikus ősemléket magyarázza, a legfényesebb ajánlatokat eredményezték számára. Csalták a tudós magyar nőt külföldre, tartson előadásokat valami német nagyobb egyetemen. De Torma Zsófia nem engedett a csábnak; rajongó hazaszeretete itthon tartotta.

A sok külföldi dicsőítést végre a hazai elismerés is követte. 1899-ben a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorrá (honoris causa) választotta meg. Ő volt az egyetlen nő Magyarországon, ki a *tiszteletbeli* doktor címet megkapta.

Hogy Torma Zsófia minden mozgalomban, vállalkozásban részt vett, ami az ő tudományát szolgálta, az magától értetődik. Így 1860-ban a kolozsvári múzeumot segítette megalapítani, antropológiai és régészeti egyesületeknek választmányi vagy tiszteletbeli tagja lett stb. Gyűjteményének másolatai hazai egyletekbe és iskolákba, sőt külföldre is kerültek.

Torma Zsófia mindent önerejéből, minden anyagi segély nélkül, a saját vagyonából hozott létre és dacára a kedvenc tudománya érdekében tett nagy pénzáldozatoknak, bőkezű volt, ha egyéb kulturális célok előmozdítására kérték segítségét. Szívesen áldozott mindég, ha iskolák építéséről vagy művészházak létesítéséről volt szó. Saját birtokán népiskolát állított föl, azonfölül a jótékony nőegyleteket is támogatta, mert nemcsak nagy-tudásu, de rendkívülien jószívű nő is volt.

Torma Zsófia dr.

Környezete valósággal imádta; önfeláldozóbb, szolgálatké-szebb lény nála alig volt. Tudományával kivívta a világ bámu-latát, tiszteletét, női erényeivel mindazok szeretetét, akik is-merték.

Nagybecsü gyűjteményét az erdélyi múzeumra hagyomá-nyozta.

Minden magyar ember büszkén gondolhat vissza e nagy-tudásu, nemeslelkü nőre, az első magyar nőrégészre, aki annyira díszére vált nemzetének, hazájának.

Madame Jane Dieulafoy

Irta M. Hrabovszky Julia.

Párisban már évek óta kiváló szerepet játszik egy asszony, akit nemcsak az előkelő társaság ünnepel, de kiváló érdekeit a tudományos és írói világ is elismeri. És ezzel sok van mondva, mert a párisi tudományos körök és íróvilág nem bőkezű az elismerésben, vannak francia írók, írónők, sőt tudósok is, akiket a külföld ünnepel, de odahaza csak bizonyos klikkek dicsőítnek, a komoly kritikusok pedig vállat vonva, csendes mosollyal térnek napirendre fölöttük. Madame Dieulafoy érdemei elvitázhatalatlanok. Ha egyebet nem is tett volna, minthogy nagy lelki erélye, kitartása, önfeláldozó ápolása által megmenti férje életét Ázsia öldöklő éghajlata alatt a biztos elpusztulástól, megmenti őt kutatásai, a tudomány számára, már akkor is nagyot cselekszik, de ő többet tett, férjének hű és hasznos munkatársa volt, a nagy, tudományos cél elérésében eszével, erélyével, fényes tollával egyaránt segítette, úgy, hogy később jogosan osztozkodott a tudós dicsőségében is.

Kevés asszony (de még férfi is) mondhatja el magáról, amit Mme Dieulafoy mondott nekem első találkozásunk alkalmával, mikor művei iránt érdeklődtem: „Ha helyes fogalommal akar

bírni életem munkálkodásáról, menjen el a Louvreba és nézze meg a Salles Dieulafoyt... de talán látta is?" Szégyenemre kellett bevallanom, hogy nem láttam, vagy nem emlékezem rá, ami egyre megy. De Istenem, a Louvre gyűjteményei olyan óriásiak, olyan sokoldalúak, hogy lehetetlen ott mindent látni, mindenre visszaemlékezni. Tüzetesebben mindenki csak az őt érdeklő dolgokat nézi meg, egyiket a kép- és szobor-gyűjtemény, mást a régiségek vonzanak. Speciális előtanulmányok kellenek ahhoz, hogy az ókori ásatásokat kellőleg értékelni, élvezni tudjuk. Az ilyen termeken a laikus csak keresztül fut és csupán bizonyos összbenyomásról számol be magának.

A három hatalmas terem a Louvrebán, melynek ajtai fölött aranybetűkkel csillog: Salle Dieulafoy, mindjárt az első pillanatban megkapja érdeklődésünket. A nagyméretű, kitűnő karban levő ásatások, az „Oroszlánok frizije“, az impozáns lépcső-korlát, a pompás kétfejű oszlopfő Artaxerxes palotájából, az I. Dárius trónterméből eredő Ijászok frizije, életnagyságu alakjaival megdöbbenően hat. Egy rég letűnt világ pompájának, pazar fényének töredékeit látjuk itt együtt, az ókori központ, Susiana perzsa tartomány fővárosának, Susának egykori építészeti remekeit, továbbá apró szobrokat, edény-, fegyver-, ékszer- és pecsét-gyűjteményeket, szóval az érdekes leleteknek egész tárházát.

Mennyi fáradság, mennyi tanulmány, minő kitartás kellett, amíg mindez napvilágra került!

Tanulmányok, melyek a középkori művészetet a kelet művészetével kapcsolják össze, arra a gondolatra hozták Dieulafoy mérnököt és feleségét, családi nevén Magre Janet, egy régi toulouse-i család ivadékát, hogy e művészet bölcsőjét Perzsiában keressék. E célból tizennégy hónapig tartó utazást tettek és nagy fáradozások után elérték a sík dombokat, melyek az ó-kori Susia helyét jelezték.

Susa eredetileg annak az Eufrátmenti földnek volt központja,

melyet a sémi népek Elamnak, a régi és újabb perzsák Uvazának és Khurisztánnak, majd Kasnak, Kissiának és Susiánának neveztek. Miután Susa sokáig állott volt bennszülött (turáni, semita és khaldeai) uralkodók fönnhatósága alatt, Kr. e. a VII-ik században a medek fönnhatósága alá került, akiktől rövid időre elszakadva, a perzsa királyoknak téli székesfővárosa lett. Az akkori Susa a Choaspes (most Kereha) és Eulaeus (most Dserrahi) folyók között derékszög alakjában terült el; körülötte viruló kertek; falai nem voltak, csak erős vára, mely magában foglalta a híres palotát, mely Nagy Sándor nászának tanúja volt és a birodalomnak egyik kincsházát. A Dieulafoy házaspár kutatásai föltárták Dareios és Artaxerxes palotáit, melyek gazdagok domborművekben, ékiratokban stb. A Dieulafoy-házaspár érdemei már azért is nagyok, mert 25—30 év előtt e távoli földrészbe már az odajutás is óriási fáradalmakat, kitartást, szenvedést igényelt. Mai napság, a remek közlekedés folytán könnyen, a legnagyobb kényelemben, majdnem fáradság nélkül eljutunk Perzsiába, Japánba, de akkoron még nagyon nehéz, sőt veszélyes is volt a közlekedés az ázsiai vidékeken és nagy önmegtágadás, kitarás, tudományszomj kellett ahhoz, hogy valaki ilyen útitertet kivigyen. Nagyon sok minden ellen kellett az utazónak védekeznie: az éghajlat, a járatlan utak, a vadállatok, a bennszülöttek, a civilizáció teljes hiánya, mindmegannyi veszélyes ellenség volt az idegennek. A házaspár nagy szenvedéseken, nélkülözéseken ment át e tizennégy hónap alatt és mikor már közel hitték magukat céljukhoz, a férj veszélyesen megbetegedett. Halálhozó láz támadta meg szervezetét, melyből fölépülnie alig volt remény, semmiesetre sem azon a vad, elhagyatott vidéken, ahol a láz megtámadta, távol minden civilizációtól, segélytől. És hogyan lehessen tovaszállítani, valami városba érni egy magával teljesen tehetetlen eszméletlen emberrel, aki útját lovon többé folytatni nem tudta? A házaspárt kísérő bennszülöttek föladtak

minden reményt, de nem a hősie asszony, aki rajongásig szerette a férjét és a kétségbeesettek semmitől vissza nem riadó bátorságával küzdött a megmentéseért. Járműt kellett találnia minden áron, kocsit, amivel tovább szállíthatja a betegét... de ez majdnem lehetetlennek látszott és csak napokig tartó fáradozások, keresések után sikerült. Végre talált egy kocsit, egy vízözön előtti, kényelmetlen járművet, de ami mégis alkalmas volt a beteg férj továbbszállítására. Lépésben kellett haladniok és minő rettenetes lelkiállapotban kísérte férjét a nő, ezer veszélytől környezve, egyre rettegve, hogy a halál hamarabb bekövetkezik, mint a segély. Dieulafoy hónapokig feküdt nagy betegen egy kis helységben, ahol ápolást, orvost talált. Mikor végre gyógyultan célnál volt, csak akkor látta, minő készületlenül érkeztek, mennyire nem voltak fölszerelve az ásatáshoz. Legtöbbször nem rendelkeztek kellő munkással, vagy pedig embereik a napokig tartó meddő munkálkodásba belefáradva, akkor szüntek meg dolgozni, mikor a mérnök és felesége már biztos sikert vártak. A gyenge fiatal asszony, hogy az embereket buzdítsa, maga is velük ásott és minő diadal, mikor egy cserép-edény, egy régi pénz, egy faragvánv fölszínre került! Madame Dieulafoy ezt a veszélyes utazást a távol keleten nagyon természetesen nem tehette meg női ruhában, nemcsak annak kényelmetlensége miatt, de egyéb veszélyek miatt is, amiknek azon a földrészen kitétte volna magát. Ezért, mielőtt a nagy útra indult, rövidre nyírta a haját és férjruhát öltött. Mindenki fiatal fiúnak nézte őt, a tudós testvérenek és nem feleségének. Csodálták az ifjú nagy lelkesedését, buzgalmát, kitartását és senki sem álmodta, hogy tetterejének titkos rugója a nagy benső érzésben, a tudós férj iránti mély szerelemben gyökerezik. Ezen első útjából a házaspár bár kevés látható sikerrel, de annál nagyobb reményekkel tért vissza Franciaországba, hogy két évvel későbben ismét útra keljen Susa felé. Csakhogy most már, ismerve a viszonyokat, mindennel el-

Madame Jane Dieulafoy

látva, fölkészülve, a francia kormány által támogatva, komolyan hozzáláthatott az ásatásokhoz és ezeknek fényes eredménye látható jelenleg a Louvrebán a Salles Dieulafoyban.

Madame Dieulafoy első utazásáról egy nagyon érdekes, nagyszabású műben: „La Perse, la Chaldée et la Susianne“ számol be. A könyvet az akadémia megjutalmazta és a kiváló nőnek mindenütt a legnagyobb ünnepeltetésben volt része. Voltak azonban olyanok is, akik excentricitással vádolták, megrótták, amiért a férfiruhát, melyet évekig tartó keleti utazásai alatt viselt és megszokott, tovább hordta. A férfiruhát viselő nő érthetően ellen-szenvet ébreszt, nincs is arra szükség, hogy a nő külső megjelenésében is utánozza a férfit, ha bírja is annak lelki kvalitásait: az erélyt, kitartást, higgadtságot, munkabírást. Mert bírhatja mindezen tulajdonokat, ha szoknyát visel is, sőt ellenkezőleg, a férfi-erények még csak jobban érvényesülnek, kitűnnek az olyan nőnél, aki ezek mellett megőrizte fő vonzerejét: a nőiességet is. A férfi-erény superioritásának szolgál elismerése az, ha a nő férfiruhát ölt, mihelyt érzi, hogy esze, kvalitásai révén fölülemelkedett az átlag-asszonyon.

Ám Dieulafoy asszony talán mégsem csupán föltünési vágyból hord férfiruhát, hiszen őt eléggé előtérbe helyezik már kvalitásai is; de hát megszerette e ruhát, jól érzi magát benne és talán éppen kiválósága révén megengedni mer magának egy kis eltérést a társadalmi szokások rendjétől. Georges Sand is előszere-tettel viselt férfiruhát, de őt talán egyéb hajlamok vitték erre, az ő rapszódikus, kalandvágyó természete nem ismert korlátot és minden szeszély kielégítését megengedte magának, aztán ő csak koronként öltözött így, míg Madame Dieulafoyt sohasem lehet női ruhákban látni és az a csodálatos, hogy bár otthonosan mozog a férfiruhában, annak dacára is asszony maradt, megőrizte női báját. Finom, nagyon mozgékony arcából, élénk szeméből nagy értelem, szívjótság sugárzik.

M. Hrabovszky Júlia

Kedves, vonzó női arc ez, dacára a rövidke, nyírott hajnak, férfikabátnak. Mikor első ízben láttam őt, szürke bársonyzekét, ugyanolyan színű nadrágot viselt és az jól festett rajta a földszinti, kissé komor teremben, ahol fogadott.

Madame Dieulafoy a férjével tágas, villaszerű magánpalotában lakik a Szajna partján, Passyban. Ablakaiból gyöngvörű kilátás nyílik a Champ de Marsra, az Eiffel-toronyra és a ház bizonyos keleti jelleget visel belső berendezésében. A lépcsőház sárga és vörös selyemmel befüggönyözött ablakai színes, meleg hangulatot terjesztenek az előcsarnokban, érdekesen világítva meg a szobrokat, bronzokat, óriási vázákat. A termek teli s teli értékes műtárgyakkal, keletről hozott emlékekkel.

Madame Dieulafoy igazi nagyvilági nő és kiváló „causeur“. A hangja lágy, kellemes, behizelgő. Meglátszik rajta, hogy sokat forog a világban és kiváló *conférencier* is. Gyakran tart fölolvasásokat. Az *Odeon*-ban nagyon alapos, tudományos előadásokat tartott: Eschylus *Persáiról*, Sophokles *Oedipus-áról*, továbbá *Cid*, *Andromaque*, *Bajazet*, *Amphytrion*-ról, stb.

Télen át jelenleg is rendes fölolvasási ciklusokat tart a Párisban annyira kedvelt *Université des Annales*-ban.

Számtalan könyvet írt. A „Suse“ címen az ásatásokról szóló naplóját adta ki, szerzője azonfölül több perzsi történeti regénynek is, úgymint: *Rose d'Hatra*, *L'Oraele*, *Parysatis*, mely utóbbi akadémiai díjat nyert és lírikus drámára is át lett dolgozva. *Saint-Saëns* írt zenét hozzá és ez a mester egyik legszebb partitúrája. Az érdekes mű több ízben előadásra került *Béziers* arénáiban.

Művei közül főlemlítendő még: *Frère Pélage* és *Déchéance*, mindkét regény ékesszóló védbeszéd a házasság föloldhatatlansága mellett.

Madame Dieulafoy az *Assomption*-zárdában nevelkedett. Kitünően tud spanyolul és lefordította a XVI. század híres biblia-

Madame Jane Dieulafoy

magyarázójának és kiváló poétájának, *Luis de Leon*-nak „Híres feleség“-ét, amihez nagyszabásu, avatott tollal kezelt tanulmányt írt a hírneves spanyol íróról, aki az aranyszázadban egyik fődíszje volt a salamankai egyetemnek.

Spanyolország két könyv megírására inspirálta: „Aragon et Valence“ és „Castille et Andalousie“ címűekre. Mindkettő becses és érdekes.

Dieulafoy asszony jelenleg is nagy lapoknak munkatársa és több folyóiratba is ír. A kormány a susai ásatások alatt kifejtett buzgalmáért és mivel ott fölötte veszélyes körülmények között munkálkodott, a becsületrend keresztjével tüntette ki.

Mme Curie

Szül. 1867.

Irta Szikra.

Mozdulatlanságra kényszeríteni azt, ami halad, — ha ember, ha állat, ha eszme — ime egy ösztön, mely vérrel itatta a történelem lapjait. Ellene az összes vallások parancsolataival dörgedeztek, de azért még ma is éppen úgy irányítják a legcivilizáltabb népek cselekedeteit, mint ahogy ötvenmillió év előtti őseink vágyain uralkodott.

Mozdulatlanságra kényszeríteni azt, ami halad, közös öröme embernek, állatnak. De azért nem szégyenli senki, mert neki köszöni az emberiség, hogy voltak és vannak hős katonái, világrengető háborúi, úri szenvedélynek hódoló bátor vadászai és — mert csodálatos: erre is büszke — sohse hibázó galamblövései.

Ámde — ki hinné? — ugyanez az ösztön vezeti a kocsis ostorát, midőn a napsugárban csillogó pillangó után suhint, nemkülönben ez adja a parasztfiu kezébe a követ, amellyel a szárguldó kerékpár vagy gépkocsi utasát búbon találja; sőt, ez boldogítja annyira a játszó macskát, kutyát, valahányszor gyorsan ide-oda guruló gombolyag után kapkodhat.

Mozdulatlanságra kényszeríteni azt, ami halad . . . ime tehát ismét egy olyan ösztön, amely egyhúron pendíti a macskát, a vásott kölyköt, a fél barbár kocsist, Nimródot és Julius Ceasart. Csupán annyi a különbség, — igaz, hogy ez az egy „csupán“ óriási, — hogy még állatnál és primitív embernél ez, — és legföljebb még két-három más ösztön tölti ki az összes gondolkozási és gyönyörködési képességet, — még a kulturemberknél ezenfelül még egyéb is van. Sok egyéb. Száz és száz benyolult érzés, érdekkör, és örömskála. Ám ez az egy ösztön mégis közös marad nagy Napoleontól — Bodri kutyán át, — a neanderthali ember, dorongot forgató, éles körmökkel gyilkolni vágyó ösztönéig. És ez — sokak szerint — a világért se volna baj, mert hiszen ha vannak fölépítő (constructív) ösztönök, miért ne lehetnének romboló (destructív) ösztönök is? Lehet, hogy az egyensúly törvénye parancsolja, hogy ez így legyen.

De, — és arra gondolok most, — de van ennek az ösztönnek egy fattyuhajtása, amely egyuttal belenyúlik, összekeveredik egy másik ösztönnel; azzal, amely arra ösztökéli az embereket, hogy *mocskoljanak be mindent, ami tiszta*. Mert ilyen is van. — Római császárok, Báthory Erzsébetek, világfiak követtek sugallatát, — s a parasztfiú, aki nem tudja megállni, hogy a páskumon legelő *hófehér* libákhoz egy marék sarat ne dobjon, ugyanennek az ösztönnek az ösztökélésére cselekszik. De hiszen szólásforma a „sárral dobálni“ . . . s ez bizonyítja legjobban, hogy milyen gyakori alkalmazásban. Annak az imént említett mélyen gyökerező ösztönnek a fattyúhajtása, tehát nemcsak követ dobál, de — előszeretettel! — piszkos követ. Véle azokat az embereket igyekszik eltalálni, akikről ösztönyszerűleg megérzi, hogy vagy tudással, vagy lelki tisztasággal, vagy észbelileg magasan az átlag fölött szárnyalnak. Ezek után — hajrá!

Nincs az az undorító fegyver, amellyel ne igyekeznének

Mme Curie

mozdulatlanságra kényszeríteni bennök azt, ami halad, pedig: sejtik, hogy az az illetőkkel együtt, az egész emberiség javára is — halad.

Mindegy. Sőt! . . . Annál inkább! — Hajrá!

Elnémítani, szárnyat törni, s ha kell: megölni, — csak ne mozduljon többet!

Egy ilyen piszkos kövel, mérgezett, mocsarakba mártott ostorral megindított hajszát láthattunk nemrégiben. A világsajtó volt az az országút, amelyen az áldozatnak végig kellett volna szenvednie a vesszőfutás minden kínját, szégyenét.

Csak hogy nem sikerült. Mert az igazán nagyoknál beteljesedik a keresztény legendák csodája s „a kerék nem tör“, „a negyedelés nem szakít“ s „a forró olaj nem éget“. Pedig a világ legműveltebb országa, az asszonyok iránti tisztelet hazája, Franciaország ugyancsak mindent elkövetett, hogy Mme Curie-t, a világ *leghaladóbb* asszonyát mozdulatlanságra kényszerítse, örök időkre megbénítsa, ha kell: megölje.

De Mme Curie él.

Átszenvedte mindazt, amit hálátlan hazától, álnok ember-társtól, elpártolt jó baráttól, megvesztegetett hamis hírharang-tól elszenvedni lehet. Hónapokig nyomta az ágyat, beteg volt, vágyott meghalni, megutálta az életet, megundorodott az emberiségtől, — de mégis, úgy látszik, az igazi hőforrás az ő nagy lelkében van. Még nagyobb, tartósabb, hatalmasabb, mint az általa föltaalált csodaelemben, s ő újra munkába kezdhet, s folytatni fogja tanulmányait — az emberiség javára.

S ha kérdik: mi volt a vétke? Megdöbbenőn elemi okot kell feleletül adni, még hozzá nem egyet, de hármat, azt, hogy: születésre idegen, hogy asszony és azt, hogy tudásban túlszárnyalja kartársait. Hármass főbenjáró vétek valóban! Melyek egyaránt sértik a franciát mint honfit s mint férfit.

Amíg férje — Pierre Curie — élt, csak túrték, hogy „l'étrangère tért foglaljon, s mikor az a nagy tudós egy ostoba omnibusz kereke alá kerülvén, kiadta lelkét, tragédiája annyira meg-rázó volt, hogy özvegyével szemben egynéhány hónapig elült a gyűlölet és az irigykedés. De amint látták, hogy az egyedül maradt munkatárs újra dolgozni kezd, — mi több, hogy a Sorbonne férje tanszékére őt ültették, — egyszerre fölforrt az epéje a sok száz sikertelenség rabjának, a tehetetlen és dologtalan irigyek nagy seregének.

A bas l'étrangère! . . . suttogták, üvöltötték, terjesztették, szóval, írásban, képben. Tegyük tönkre! tegyük tönkre! . . .

Ezt annál nagyobb odaadással akarták, mivel közelgett a Nobel-díj kiosztása és híre járt, hogy Mme Curie másodszor is jelölve van reá. Ezt nem szabad megengedni! Tegyük tönkre! Tegyük tönkre . . .

De hiába volt minden. Hiába suhintott a mocsokba mártott ostor, hiába röpültek a Páris csatornáinak piszkával itatott kövek, a Mme Curie nagy tekintélye sértetlen maradt. „A kerék nem tört“, „a negyedelés nem szakított“, „a forró olaj nem égett“ . . . Mme Pierre Curie nem veszítette el sorbonne-i tanszékét és a Nobel-díjat is neki ítélték oda másodszor is.

Hogy hírnevén mennyit sikerült csorbítani? . . . Igazán nem tudom. De nem is érdekel.

Nem hiszem azonban, hogy amikor Mme Curie-vel szemben ugyanazokat a gyanúsításokat bocsátják világgá, ami a meg-rágalmazott kis varrónót a Dunának kergeti, nem hiszem, hogy azok egy Mme Curie jövőjének, örökkévalóságának — végérvényesen — sokat árthassanak. Legföljebb jelenét mérgezték meg, — oh igen; alaposan! — az emberiség örök szégyenére.

Skladowszky Mária 1867-ben Varsóban született. Apja az ottani lyceum fizika-tanára, anyja pedig egy felsőbb leányiskola igazgatónője volt. A kis Mariet meleg szeretet fogadta; s korán

mutakozó tehetsége zavartalanul fejlődhetett a tudományért élő család körében.

Négy testvér között ő a legfiatalabb. Egyetlen bátyja orvos Varsóban. Egyik nővére igazgatónő egy iskolában ugyanott, másik nővére szintén orvos és férjével együtt egy nagy tüdőbeteg szanatórium élén áll Zakopánében, a galíciai Tátra e kies fürdőhelyén. Ez a nővére, — dr. Skladowszky — Dluska, úgyszólván második anyja lett a kis Marienak. Soha nem szünő gondoskodással irányította tanulását, de hamar el is következett az az idő, amikor nagy öröme telhetett tanítványában, hiszen a leányka még négy éves sem volt, mikor már folyékonyan olvasott. Attól a perctől pedig, hogy a papírból kivágott betűket értelmesen egymás mellé tudta rakosgatni, egyéb se érdekelte. Irt és olvasott napestig. Alig lehetett reá venni, hogy néha játékszerekkel is foglalkozzék. Emlékezőtehetsége is bámulatba ejtette környezetét, s már akkor nagy tudományos jövőt jósolgattak neki.

Anyját korán veszítette el, de apja — aki hazájában igen jó nevű fizikus hírében állott — sokat foglalkozott kis leányával és örömmel látta őt műszerei között babrálni. Pici kezeivel oly ügyesen bánt velök, mintha évekig gyakorolta volna, s érdeklődése annyi értelmet árult el, hogy semmi kétség sem állt fönn életpályája felől. Igen, de hol tanuljon? Az orosz járom alatt nyögő Lengyelországban semmi lehetőség se volt erre megadva. Nem csoda tehát, ha Marie minden vágya, álma Páris felé vonzotta. Csakhogy a család szűk anyagi helyzete nem engedte meg ezt a fényűzést, annál kevésbbé, mivel idősebb nővére (aki később dr. Dluska neje lett) máris kint volt, s így ami kevés pénz került, azt mind az ő fönntartására s tanulmányaira kellett elküldeni.

Marie tehát egyelőre beérte azzal, hogy Varsóban járt iskolába, s miután az érettségét kitiüntetéssel letette volt, egy ismerősük magánlaboratóriumában dolgoztatott. Szerencséjére leckeadásokra nyílt alkalm, s így egy kis tőkét gyűjthetett, amellyel

végre valóra válthatta régi álmát, s nővéréhez Párisba költözött. 1891-ben iratkozott a Sorbonnera. 1893-ban nyerte el ott a fizika és 1894-ben a matematika licenciátusát. 1903-ban pedig az összes tudományok doktorátusát. Közben, 1895-ben, neje lett Pierre Curie-nek. 1900-tól 1906-ig a sèvres-i tanárképző leány-nevelő intézetben töltötte be a matematika és fizika tanszékét. 1906-ban azért hagyta el ezen fényes állását, mivel a Sorbonne hívta meg férje mellé segédül.

Első nagy művének címe: „*Sur les propriétés magnétiques des aciers trempés*” (a merített acélok delejességéről) 1894-ben jelent meg, s evvel máris magára vonta a tudós világ figyelmét, de igazi életmunkája csak a radioactív elemek tanulmányozásában keresendő.

Erre Bequerel találmánya vezette; e nagy tudós volt t. i. az első (1896-ban), aki az uranium sugárzókéességét fölfedezte, Mme Curie ezen a nyomon kutatott tovább s jött rá ő és nem férje, a rádium létezésére. Nem igaz tehát az a sokszor megismételt kis parittyaködobás, mely azt hieszteli, hogy tulajdonképpen Mme Curie csupán a laboratóriumi szolgálóját végezte tudós férje mellett. Ezt különben Pierre Curie is fényesen megcáfolta, midőn 1903-ban a Nobel-díj átvétele alkalmával Stockholmban a rádium fölfedezésének történetével beszámolt. E nagy kitüntetést nem csupán Pierre Curie kapta, hanem hárman részesedtek benne: Bequerel, Pierre & Marie Curie.

Mme Curie-nek férjhezmenetele előtt mindig az volt a szándéka, hogy a doktorátus letétele után vissza megy hazájába, nem az orosz uralom alatt nyögő Varsóba, de Krakkóba, ahol az osztrákok sokkal több szabadságot engednek lenyügözött alattvalóiknak és hogy ott fogja tudását hazája javára hasznosítani. Ám a szerelem istene másként határozott. Marie Sklodowszky 1895-ben Pierre Curie neje lett, s így francia állampolgár. A siratva imádott messze Lengyelország ezzel — talán örökre —

Mme Curie

még messzebb: az álmok világába távolodott. Helyette Páris valamely olcsó negyedében egy nagyon is egyszerű kis lakásban kellett a mindennapi élet nehézségeivel megküzdeni.

A radioaktivitásról már előbb megvillant eszme most már mind jobban és jobban úrrá lett Mme Curie gondolkodásán. Érezte, hogy ez az az út, amelyen neki haladni kell és valóban, kutatásai eredménye a rádium és polonium fölfedezése lett.

Mert midőn az uraniumot és thoriumot rejtő ércekre irányította figyelmét, észrevette, hogy bennök sokkal nagyobb radioaktivitás van, mint amennyi a keresett elemekből sugározhatik; s ez nyomra vezette.

Ekkor, de csakis ekkor állott mellé férje segítőtársul. Tehát a rádium első fölfedezője egész határozottan Mme és nem Monsieur Curie.

Csak egy igen egyszerű, kezdetleges berendezésű kis laboratórium állott a fiatal tudós pár rendelkezésére. Eső beesett a rosszul fedett tetőn, hidegtől alig védett a kémény nélkül fölállított közönséges kis vaskályha, nyáron pedig fülledt melegre hevült a csupán egy sor deszkából álló fal. De Mme Curie ma is szeretettel gondol vissza erre a kis vityillóra, ahol életének legszebb éveit leélte.

Fiatal volt. Érzelmivilágát férje szeretete, majd kis leánya érkezése töltötte be. Azonfölül dolgozhatott. Remélt és — teremtet.

Nemsokára a laboratórium egyetlen bútora: egy ócska fenyőfaasztal, megtelt a fölfedezések bizonyosságaival. Becses ércek, elemek sorakoztak rajta. Mindenekfölött pedig ott ragyogott titkos erejében, fényében a ténnyé vált bölcsek köve — a rádium.

Mme Curie sokszor elemlegeti, hogy micsoda nagy, mindent átható érzés volt az, amikor néha (hogy újra, meg újra meg-

gyöződjék létezéséről) éjnek idején visszaopta magát a sötét laboratóriumba és ime, csakugyan, ott látta csillogni, fényleni azt, amiről még senki sem tudott: a kincsek kincsét, a rádiumot: *az övét!* Sokszor elemlegeti azt is, hogy mivel nem volt annyi pénze, hogy elzáró készüléket rendelhessen becses találmányának, azt eleinte csak úgy szabadon rakosgatta ide-oda az asztalra.

Mert nagyon szegények voltak. A világ már jól ismerte nevüket, mikor még mindig nem volt 6000 franknál több évi jövedelmük (s még ebből is tekintélyes összeg ment a bűvárlatokhoz nélkülözhetetlen befektetésekre). Ma már többszörös milliomos lehetne, *ha* találmányát nem tekintené a tudomány tulajdonának, melyet eszerint ő maga csakis fölhasználhat, ámde *ki* nem használhat! Ez mások zsebét dagasztja; hiszen ma már a rádium és radioaktivitás egész új korszakát nyitotta a különböző betegségek gyógykezelésének.

Mme Curie csak a tudós örömeiben érzi jutalmát. Különben nincsenek igényei. Idegenekkel nem érintkezik, a szórakozások zaját nem állja. Ő, akinek gondolkodása folyton erős nyomás alatt áll, nem képes fölületes csevegéseket végighallgatni: ezért minden szabad idejét két kis leánya nevelésére fordítja. A nagyobbik, Iréne, 1897-ben született s határozott számtani tehetség. A másik, Eva, 1905-ben született és zenei hajlamra enged következtetni.

Sohasem volt meghittebb, melegebb családi kör, mint a Curie házaspáré, ezért elképzelhető, hogy mit érzett a szerencsétlen fiatal asszony, amidőn 1906-ban férje összeroncsolt holttestét hozták be hozzá az utcáról . . .

Most már a családfenntartás gondja s a tudományos kutatások minden nehézsége az özvegy vállára nehezült. Nem engedhette meg magának még azt a fényüzszt sem, hogy, nem törődve semmivel, mély gyászával elvonulhasson valami csendes kis fészekbe. Nem. Ezt nem tehette. Parancsolt a szükség. Hívta

Mme Curie

kötelessége. Tíz nappal férje temetése után tehát már ott állott lombikjai mellett s folytatta a kettejük munkáját — egyedül.

Annak a tevékenységnek összege, mit férje halála óta végzett, bámulatbaejtő. Ime néhány példája: Átvette a Pierre Curie tanszékét a Sorbonne-ban. Egy óriás laboratórium élére állt. (Szám-talan tanítvány sereglik hozzá a világ minden tájékáról.) Végül felügyelt az „Institut Curie“ föllállítására és berendezésére. Egészsége azonban — mellyel soha sem törődött, mert szerinte: nem volt reá ideje, — végre is megingott. Abba kellett hagyni a munkát. Egy veszélyes, kínos műtét vált szükségessé. Mme Curie alávetette magát, de 15 nap múlva ismét csak ott állt tanítványai között, s előljárt a szorgalomban. Természetesen ez az elbizakodás keservesen megbosszulta magát, s most már egy hosszas, évekgig tartó vigyázatra van kárhozthatva

Tevékenysége azért soha sem szünetel. Legutóbb ígéretet tett, hogy egy Varsóban létesült tudományos intézetet, mely a radioaktivitás továbbkutatása céljából épül, tanácsaival, segítségével fogja szolgálni. Ez természetesen sok idejét veszi el és a gyakori odautazás folytán nagy fáradtsággal jár, mégis, Mme Curie, aki szívében híven őrzi szerencsétlen hazája iránti imádatát, boldog, hogy miatta ezt az áldozatot meghozhatja.

Talán ez a mindenki előtt föltárt nagy honszeretetet mozdította meg az első követ, mit feléje dobtak.

Hullott is azután, jól célzott kegyetlenséggel, mindenfelől. A franciák nacionalista túltengésükben teljesen feledték, hogy a Mme Curie dicsősége francia földön érlelődött és így a francia tudomány vívmánya. Ők csak az idegent látták benne és: az asszonyt. Hogy merészkedhetik tehát az a halhatatlanok soraiba lépni? Hogy lehetne azt a francia Akadémia pálmájával kitüntetni? Nem. Soha!

Lebecsülték, megrágalmazták, mind azért, hogy rákényszerítsék a francia társadalomból való kiközösülésre. De a megkez-

dett munka ott fogta őt mégis. S ma már a vihar elült, a kődobáló piszkos kezek tétlenül állnak; s lehet, hogy holnap már újra — tapsolni fognak. Ki tudhatja?

Mme Curie-t 1911-ben másodszor is Stockholmba hívták, hogy másodszor is kitüntessék, ezuttal őt egyedül, ismét a Nobel-díjjal s midőn a svédek büszkesége, a nagy Mittag Leffler fogadta, ekképpen szólt a sápadt, mélytekintetű asszonyhoz: „Nagy meglepődésünkre szolgál azt tudni, hogy a Nobel-díjat másodszor is önnek adhatjuk Asszonyom, önnek, ki elég szerencsés volt olyasmit létrehozni, ami nem fog a föltevések, ködképek és muló teóriák nagy temetőjében elporladni, hanem évszázadokon át mindig nagyobb erővel élni, ragyogni, tértfoglalni. S midőn tudatában vagyunk annak, hogy olyas valakivel állunk szemben, akinek gyászában mindnyájan osztozunk, de akit a sors mérhetetlen kincsekkel ajándékozott meg, engedje megmondani azt is, hogy mindannyian kitüntetésnek vesszük azt, hogy eljött hozzánk, hogy közelében lehessünk, mert hiszen érezzük, tudjuk, hogy az ön fölfedezésének nagysága csakis az ön egyéniségének magasztosságával hasonlítható össze . . .“

Epilóg

Írta *Bédy-Schwimmer Rózsa*

A közmondás szerint minden francia katona marsallbotot hord a tarisznyájában. Tágabb értelmezésben minden fiu minden karriér kulcsát hozza magával a világra, mert neme előtt minden út, minden pálya nyitva áll, nyitva minden iskola, minden szakképzés lehetősége, míg a lányok előtt a pályák egész sorozatát sorompó zárja el.

A határozott tehetségű fiu gyerekkorától kezdve későbbi pályájára készül. A jövődöbeli technikus, asztronómus, vállalkozó, stb. játéka és olvasmányai is jövődö pályája körül forognak. A szakiskolák, ösztöndíjak, a család és a társadalom buzdítása mind megkönnyítik erejének arra a tárgyra való összpontosítását, amelyre hajlama ösztökéli. Ugyanezek az erők a leányt minden ellenkező hajlamával szemben is *egyetlenegy* karrierre terelik, irányítják. A leánygyerek, mind a hány, babával, főzőedénnyel kénytelen játszani, irodalmi szükségleteit gügyögő értelmetlenségek „poézisa“ elégíti ki, leányiskolák semmire se nevelő és képesítő nehézségein kievickélve, dilettantisztikus szörnyettekkkel bájolja el környezetét és kábítja el érvényesülni akaró igazi tehetségeit! Minden fiu pályája dol-

gában kérdőjelt állít szülei és a társadalom elé, minden leány elé a szülők és a társadalom a házvezetés egyedül üdvözítő pályáját állítják.

Minden nehézséget elsöprő, fékezhetetlen hajlam, vagy leküzdhetetlenül kényszerítő viszonyok azonban még úgyszólván túl-emeltek sok asszonyt az akadályozó sorompókon. A technika, a nagyszabású vállalkozás, a fölfedezés, kutató utazás, asztrológia és sok más, nők számára általában hozzáférhetetlennek látszó pálya mégis eredményeket fölmutató, diadalmas sikerű asszonyok hosszú sorát emelte ki a tömegeből. Ha ezeken a tereken minden sikeres pályafutásnak nagy a kulturális jelentősége, mérhetetlenül nagyobb minden asszony sikere, mert az nemcsak alkotást és annak elismerését jelenti, hanem olyan nehézségek leküzdését, amilyenekről ugyane pályák sikeres férfiúi mit sem tudnak.

Ezért a nőnél már joggal nevezhetjük *karriérnek* azt, ami férfiuánál még csak valamely magasabb foka lenne annak a lépcsőzetnek, amelynek legtetején — akár a császári korona vagy a pápai tiara, vagy a köztársasági elnök sapkája is csábíthatja. Hiszen ahhoz, hogy egy asszony elérhesse azt, hogy őt szokás és precedens ellenére, — kinevezzék mondjuk: miniszteri tanácsosnak, vagy egyetemi tanárnak, vagy bankigazgatónak, — ehhez több céltudatos kitartás, energia, szorgalom és geniálitás kell, mint amennyit Bismarck és Moltke együttesen kifejtettek, hogy a nagy Nagynémetországot megalkossák.

Ezeket az asszonyokat nem is hozzájuk, de a nagy fölfedezőkhöz hasonlíthatjuk, — a Columbusokhoz, a Magellánokhoz, a Godinghokhoz. Mert ők is ismeretlen világba hatoltak, ahol ezer akadály támadt lépten-nyomon előttük, s ahol ellenséges törzsfőnökök vicsorgatták reájuk fogukat . . . És ők mégis ott maradnak, mégis megállják helyüket, mégis új földet nyítnak meg a maguk és az utánuk jövők részére, és új

életviszonyokra, új világnézetre szoktatják az elavult „routine“ imádoit. Az előző lapokra olyan női neveket jegyeztünk föl, amelyek örök időkre messze látható fénnel fogják beragyogni az emberiség történetét, de most befejezésül szabadjon olyan aszszonyokról is beszélnünk, akik nem tanították ugyan új földrajzra az emberiséget, nem uralkodtak nemzetek fölött, de akik választott pályájukon egytől-egyig úttörők voltak, és ott gyűjtöttak föl új fényeket, ahol eddig teljes sötétség honolt, az Előítélet dohos barlangjában, vagy még ennél is sötétebb, ridegebb helyen: az eltévelyedett emberek szívében. Ők is úttörők voltak, hódítók és — győztesek.

Vigasztaló tudat, és jó is, ha ezt sohasem feledjük, hogy a legnagyobb toronyórának is csak éppen olyan a járása, mint a legkisebb zsebórának, — s ha jó, — ez is, az is egyformán mutatja a delet tizenkettőkor. Ezt pedig nem az határozza meg, hogy a mutató mekkora kört fut be, hanem az, hogy a benső szerkezet ennél is, annál is egyformán értékes-e. Mert ha igen, akkor tulajdonképpen az már „külső körülmény“, hogy az az óra mértföldekre ellátszik-e, s hogy száz- meg százezer embernek szabályozza az életrendjét, vagy hogy csak méternyire látszik s hogy csupán egyes csoportok rendezkednek szerinte.

Az előbb az emberi szív rejtekeit említettem, és amikor erre gondolok, lehetetlen, hogy eszembe ne jusson az, aki nagy jósaága kisugárzó erejénél fogva még oda is melegséget — újjá születtető melegséget tudott árasztani, ahol eddig csupán a bűn sötétlett. Ez az asszony Fry Erzsébet volt. Valaki azt mondta róla: „az olyan lények, amilyen ő, nem olyannak hagyják a világot, amilyen volt, mielőtt ők éltek benne, hanem jobbnak“. — Ennél sohasem mondtak igazabbat, mert Fry Erzsébet valóban jobbá tette azt a világot, ahol addig csak a rossz tanyázott, — mert: magasztos példájával jobbá tette azokat, akik előlött a világ fölött pálcát törtek.

Mai fölfogásunkkal még elképzelni is nehéz azokat az állapotokat, amelyekben kivétel nélkül egész Európa börtönei leledztek. Silvio Pellico leírta ugyan szenvedéseit a velencei „piombik“-ban, mégis az ő idejében ezer és ezer rab irigyelhette sorsát, mert, igaz hogy pokol se lehet annál iszonyúbb, de legalább egyedül türe, — míg ők egy-egy nagy sötét, kimondhatatlanul piszkos, bűzös helyiségben ég tudja hányan voltak összezsúfolva, — férfi, asszony, gyermek és — *örült!* egy csomóban! S ha hetenkint ki is járt a testi fenyítés úgy a rég elítéltre, mint a csupán gyanura bezárt szerencsétlenre; — viszont, akinek pénze volt, az hozathatott pálinkát kénye-kedve szerint, s az ezután következő orgiákat se akadályozta meg senki. Így volt ez egész Európában mindenütt.

Ami az igazságszolgáltatást illeti, csak egy példát említek: A newgatei fogházból 1833-ban egy *kilenc* éves gyermeket ítéltek halálra, mert egy pálcikával rést ütött egy üzlet ablakán s négy fillér ára festéket lopott el magának. Az ítélet így hangzott: „rést ütni más ember tulajdonát képező ablakon: betörés. Betörés pedig halállal büntetendő.“ Fry Erzsébet először 1817-ben találta magát szemtől-szembe mindazzal, ami az emberi társadalomban rossz és irtózatos; tudniillik akkor hatolt be először Newgate tömlőceibe. És amit ott tapasztalt, holta napjáig remegésben tartotta anyai nagy szívét, mert leírhatatlan látvány fogadta. A legelvetemültebb bűnösök, a dühögő örültek, a kétségbeesett asszonyok és a síró gyermekek, kérő, rikácsoló, üvöltő, jajgató kara zúgott feléje. Középkori barát képzelete sem tudott volna ilyen poklot megteremteni! S amint Fry Erzsébet szótlan irtózattal nézett maga körül, egyszerre érezte, tudta, — hogy abban az órában, Európán végig száz és száz börtönben ugyanilyen jelenetek játszódnak le!

És a lelke legmélyéig megrendült fiatal leány legott fogadást tőn. A börtönök újjászervezését tűzve ki céljául.

Epilóg

Életét adta az ügynek. És nem hiába adta!

Az első húsz esztendő azonban látszólag nyomtalanul tünt el. De ő rendületlen hittel imádkozott, magyarázott, buzdított. Barátnéit, rokonait arra szoktatta, hogy a börtönöket látogassák, és vigasztaló szavukat senkitől se vonják ott meg. A bírákhoz is eljárt, s kérve-kérte őket, legyenek könyörületesek, s ítéleteiket szélesebb alpra fektetett igazság szerint hozzák meg. És lassan-lassan sarjadzni, érni kezdett az ekként elvetett mag. Innen is, onnan is, Németalföldről, Párisból, Poroszországból, sőt még a messze Oroszországból is kezdtek kérdésekkel ostromolni. Victoria királyné magához hívatta, s tanácsát kérte ki a fegyházak újjászervezését illetőleg, — s amint a nagy asszony elmagyarázta nézetét, legott röpültek a parancsok; nemkülönben törvényhozó urak gyültek össze, hogy szavát meghallgassák, megszívleljék. És Anglián végig egyik fogház a másik után tisztult, világosodott. Szomorú népességét gondos válogatás alá vették, s asszony-börtönök, kórházak vonták el belőlük az őket megillető kontingenst.

Anglia királynőjének példáját aztán a többi koronás fő is sietett követni, s meghívásokkal halmozták el Fry Erzsébetet. Több ízben járt is a kontinensen, s mindenütt — úgy az uralkodók, mint a népesség — a legnagyobb tisztelettel várták, fogadták.

Aki pedig őt egyszer meghallgatta, az föltétlenül meghajlott akaratának. — „Mert ki tudna ennek az ezüsthagnak ellentállni?” — mondta Carlyle a chelseai bölcs, midőn egyszer fiültanuja volt Fry Erzsébet beszédének.

S ha ma betekintünk a mi Mária-Nosztránk jól szellőzött, világos, tiszta termeibe, ahol egy-egy szelid arcú apáca fölügyelete mellett 10—20 tisztességesen öltözött leány és asszony himez patyolat alapon pókhálófinom fonállal, — egész biztosan tudhatjuk, hogy mindez azért van így, mert a legsötétebb

világrész, — a bűnös emberi szív — nagy hódítója, Fry Erzsébet élt, s a világot nem olyannak hagyta, mint amilyenek találta, — hanem — jobbnak.

*

Nem is kell Agnodikéig visszamennünk, aki tudvalevőleg a harmadik században élt Krisztus előtt és Athenben egyike volt a legkeresettebb orvosoknak, mégis egy egész gyöngy-sora csillan elénk az olyan asszonyi névnek, melynek viselői valamely tudományágban nagy tekintélyre, hírnévre tehet-tek szert.

Ezt különösen francia és olasz földön tapasztaljuk. Igaz, hogy ott egész a XVIII-ik század végéig az egyetemek tárva-nyitva álltak férfinak, asszonynak egyaránt.

Hosszu lenne tehát a névsor, ha mindazokat a nőket föl akarnók sorolni, akik Párisban, Salernóban, Bolognában kitűntetéssel végezték tanulmányaikat. De talán megemlíthetem Trottola di Ruggierőt, a salernói egyetem orvostanárát (XI-ik század). Dorothea Bocchit bolognai orvost (XIV-ik század). Ugyanott a matematika, bölcsészet és nyelvészet illusztris tanárát Gaetana Agnesit, akit nagytudományu apja után „mint egyetlen méltó utódot“ hívtak meg a katedrára.

Különösen hangzik, mégis tény, hogy a francia forradalomig a nőnek aránylag több tere volt a tudományos irányban való fejlődésre, mint az azt követő 60—70 esztendőben. Talán Napoleon nőgyűlöletének köszönhetjük ezt, az ő példájának, az ő befolyásának, melyet híven tükröz vissza a Mme de Staël-ekkel és Mme de Condorcet-ekkel szemben tanúsított kicsinyes gyűlölködése, s a Code Napoleon szégyen-paragrafusai.

Látjuk azt, hogy amíg ő élt, s még azután is egy ideig mindaddig, míg lángeszének óriás szuggesztíója uralkodott az emberiség gondolkozásán, — az asszonyok hiába kopogtattak

Epilóg

az egyetemek kapuin. A világ elhitte, hogy a női nemnek csakis kizárólag két életcélja lehet: vagy szülni, vagy — züllni.

Hiszen még a múlt század negyvenes éveiben Lady Montagne így írhatta: „Hamarább bocsátják meg a nőnek, hogy a bűn ösvényére lépett, mint azt, hogy valami komoly foglalkozásra adja magát. Ezért csak olyan könyveket adnak a kezébe, amely az értelmet zsongítja, altatja; csak azt helyeslik, ha külsőjét cicomázza, de elvárják tőle, hogy mérhetetlen tudatlanságát holta napjáig tiszteletben tartsa.“

Ennek a kifakadásnak jogosultságát bizonyítja az a sok bosszantás, csúfolódás, amelyet Miss Elian Blackwellnek (1821—1910.) el kellett tünnie, mielőtt jól kiérdemelt orvosi diplomáját kézhez kaphatta. Szerencséjére a betegek több bizalommal viseltettek iránta, mint tanárai s férfi-kollégái, — mert haláláig ő maradt Amerika egyik legkeresettebb orvosa.

Nehéz küzdelmeken ment át Miss Jex-Blake is, aki néhány társnőjével elhatározta, hogy az edinburgi egyetemen orvosi tanulmányokat fog végezni. De midőn elérte azt, hogy végre (elképzelhetetlen fáradság, kitartás és pénzáldozat árán) a „Royal infirmary“ kapuit megnyitották számára, — a nagy tanterembe lépve, őt és társnőit egy nem várt meglepetés fogadta: ugyanis a katedra előtt éppen annyi eleven birka ácsorgott báméskodva, ahányan ők voltak. Igaz, hogy a folyosókon fütyülő, gunyolódó „kollégák“ közül mégis akadt egy vagy kettő, aki pirulva sompolygott utánuk és igyekezett a holtra rémült állatokat kikergetni, de az éppen megérkező tanár ennél is alaposabban vetett véget e nevetségesen csunya demonstrációnak, egész nyugodtan odaszólva: „Hagyja kérem. Csak maradjanak itt azok a birkák, mert biztosítom önöket, hogy ezeknek az állatoknak sokkal több az esze és a tapintata, mint azoknak, akik ide terelték őket.“

És az ilyen szellemben rögtönzött tüntetések valamelyes

formában, Amerikától Németországig minduntalan ismétlődtek. Bizonyosságul annak, hogy nem sokkal kevesebb bátorság kellett ahhoz, hogy nő valamely egyetemen tanulni próbáljon, mint ahhoz, amit Miss Mary Kingsley megcselekedett, tudniillik, hogy elment a kannibálok közé „folk-lore“-t (népmeséket) gyűjteni.

Miss Jex-Blake és társnői tehát azzal a türelemmel, amelyet csak két érzelm képes az emberben kiváltani, — tudniillik a cél iránti határtalan lelkesedés, és a meg nem értők iránti módfelelőtli megvetés, — hagyták az edinburgi ifjakat tombolni, gúnyolódni és fondorkodni, ők pedig tanultak szépen tovább. Az eredmény nem is maradt el, mert mindannyian orvosi diplomát kaptak, és közülök még ma is él nem egy, aki mosolyogva gondol vissza arra a ma már — Angliában legalább — alig elképzelhető jelenetekre, melyek ifju éveit megkeserítették.

Miss Jex-Blake nagyon nagy orvosi praxisnak örvendett és óriás munkát fejt ki még ma is a betegápolás szervezése és a nők orvosi tanulmányainak megkönnyítése körül.

De minden angol nőorvos közül legérdekesebb *dr. Garrett-Anderson* asszony, Alderburghnak 1908 óta mayorja. Európának ez az első női polgármestere, hatalmas munkásságu asszonyélet alkonyán jutott a nagy felelősséggel, rengeteg munkával járó politikai hivatalhoz, amely arra kényszerítette, hogy orvosi praxisáról lemondjon.

Dr. Garrett-Anderson asszony ifjú korában azok sorában küzdött, akik teljes pályaválasztási szabadságot és politikai jogegyenlőséget követelnek a nők számára. Hatalmas lendülettel nekivetette magát az orvosi pályát elzáró sorompókra, amik az ő és társai állhatatos küzdelme nyomán le is dültek. Ő maga az első nők közt volt, akik Angliában az orvosi pályára léptek.

Nagykiterjedésű, irigyelt jövedelemmel járó orvosi praxisa nem akadályozta meg a választójogért folyó mozgalomban

Epilóg

való részvételben. Még a Stuart Mill személyes gárdájához tartozott és 1866 június 6-án Emily Devissel ketten adták át a parlamentben az 1499 aláírással ellátott első kérvényt a nők választójoga érdekében. Azóta pedig országos hírű nővérével, Millicent Garrett-Fawcett-tel vállvetve, szünet nélkül dolgozott hazája asszonyainak fölszabadításáért. Mind a két nővér olyan férjet választott, aki munkájának kongeniális osztálytársa. Együtt dolgoztak és együtt küzdöttek az emberiség nagyobb boldogulásáért. Gyermeküket ideáljaik továbbterjesztésére nevelték mind a ketten.

Aki a csodásan boldog kristályos harmóniában élő testvérpár munkásságát végigtekinti, aki e két hetven éven fölüli asszonyt szemléli, nem tudja mit csodáljon jobban: ránctalan piros-pozsgás, friss arcukat, még alig őszülő, intelligens szöke fejüket, egész rugalmas, rengeteg fáradságot legyőző lényüket-e, vagy fiatalos hevüket, szenvedélyes lendületüket, pompás ékesszólásukat, amellyel minden személyes sikeren túl fáradhatatlanul küzdenek az angol nők politikai egyenjogúsításán.

Különösen érdekes, hogy dr. Garrett-Anderson asszony, a két testvér közül az idősebb, temperamentumosabb és polgármester létére is harcosabb hajlamu. Amikor 1906 körül a pártok hitegetésébe belefáradt angol nők egy csapata kivált a Mrs Millicent Garrett-Fawcett elnöksége alatt 1867 óta alkotmányosan küzdő suffragettek országos szövetségéből, dr. Garrett-Anderson is átpártolt a harcias suffragettekhez, annyira, hogy az egyébként tovább is ideális testvéri viszonyban élő nővérek a választójog megszerzésének taktikájában szembekerültek egymással.

Dr. Garret-Anderson asszony óriási pénzüsszegekkel támogatta kezdettől fogva a harcias mozgalmat, országszerte előadásokat tartott, sőt 1907 végén jelentkezett egy olyan de-

putáció tagjául, amelyről előre tudták, hogy Asquith letartóztatja és börtönbe küldi majd.

Röviddel polgármesterré választatása után mondta e sorok írójának a Graduated Womens Club barátságos fogadótermében:

„Nagyon szeretem új hivatalomat, az orvosi praxisomat amúgy is föladtam volna, csak azt az egyet bánom, hogy börtönbe már nem mehettem ügyünk érdekében. Ennyi regarddal mégis tartozom a polgármesteri hivatalnak. De azért persze csak búsulok, hogy börtönbe nem mehettem az ügyünkért.“

— Ne busulj mama, majd megyek a nyáron helyetted, — dr. Anderson kisasszony, a polgármester leánya vigasztalja ezzel az anyját. Átvette az orvosi praxisát, mellette küzd a suffragettek sorában és a polgármesterséggel genebe hozott anyja helyett a deputációs martiromságot is vállalta.

Dr. Garret-Anderson asszony polgártársai tiszteletét és szeretetét a legteljesebb mértékben meg tudta szerezni. Pártra való tekintet nélkül csoportosul körülötte a lakosság. Az a ferde helyzet, hogy egy város feje nő lehet, de a város feje a város képviselőjére nem szavazhat, mert nő, a politikai pikantériák egész sorozatát idézte elő. Így dr. Garret-Anderson asszony már két képviselőválasztás után nyujthatta át a mandátumot, mint a polgárság politikai bizalmának kifejezését Alderburgh képviselőjének, akinek a megválasztásához azonban a szavazatával nem járulhatott. Nem is mulasztotta el az alkalmat, hogy jóízű humorral ne utaljon a helyzet komikumára s Alderburgh képviselője természetesen hevesen fogadkozott, hogy nem nyugszik, amíg városának mélyen tisztelt polgármesterét és a város többi asszonyait nem tisztelheti választói között.

Ugyancsak érdekes jelenet volt, amikor hivatalos ornatibusban, a polgármesteri nyaklánccal ékesítve a városháza erkélyéről Edvard király halálát és az új király trónralépését hir-

Epilóg

dette ki Alderburgh megilletődött közönségének. A koronázási ünnepélyen két, utána más városban megválasztott polgármester társával együtt a polgármesterek csoportjának központja volt. Egy héttel előbb pedig a választójogért küzdő nők demonstrációs menetének orvos-csoportjában gyalogolt London utcáin át, politikai hivatalának méltóságával is emelve az asszonyok e történelmi fontosságú menetének a súlyát. Dr. Garrett-Anderson asszony a város adminisztratív és kulturális munkájára rányomta egyéniségének bélyegét.

Ahogy családja a legtökéletesebb feleséget és anyát szereti személyében, páciensei az önfeláldozó, lelkiismeretes orvost tisztelték benne, úgy bővített családja, Alderburgh város polgársága a hivatalának minden kötelességét páratlan odaadással teljesítő vezetőjének ismeri el.

Mrs. Helen Lorin Grenfell munkásságát dicséri, hogy utána újból nőre bízta Colorádó közoktatásügyének a vezetését. Dr. Garrett-Anderson asszony is igényt tarthat valamelyes érdemre abban a tényben, hogy az ő polgármesterségének hatása alatt Angolország hamarosan még két városában asszonyt választottak, egy-egy asszonyt a város közügyeinek a vezetésére.

Highwicombe városa *Miss Dovet*, egy koedukációs magániskola igazgatóját és *Oldham* városa *Lees* asszonyt, aki mint városi képviselő szerezte meg a polgárság bizalmát. Az amerikai városokban sem ritkaság már a polgármester-nő.

*

Latin népek lakta országokban aránylag kevés olyan asszony, aki direkt, vagyis felelősséggel politizál, (mert indirekte, minden országnak elösmert nagy befolyásos tényezője a nő, — csakhogy felelősség nélkül s ez nagy veszedelem lehet). Annál örvendetesebb Spanyolország elhatározása, hogy a kiváló írónőt, Pordo Bazán Emiliát a közoktatásügyi minisz-

tériumban miniszteri tanácsossá nevezte ki. S mivel biztosra vehetjük, hogy nagy úttörő szerep vár még Mrs Alice Smith Merill-Horne-ra, akit 1899-ben választottak meg Utah parlamenti képviselőjévé. Az energikus fiatal asszony egyetemet és művészeti tanulmányokat végzett és hazájának legünnepeltebb festője lett. Izig-vérig művész, a művészeknek azon modern fajtájából, amely a tehetségében nem keres kifogást arra, hogy a társadalmon fölüll állva a forrongó étellel való kapcsolat nélkül elmerüljön a szín és a forma világába. Szociális érzéke ösztökéli, hogy művészetével is a közt szolgálja, munkájával is kapcsolatban maradjon a társadalommal.

Szociális és kulturális egyesületekben kifejtett működése vezette polgártársait arra, hogy a művésznőt képviselővé válasszák. Férje nagy örömmel vette megválasztását, sőt egy a jelölést megbeszélő deputációnak Mrs. Horne négy bájos apró gyermeke is megígérte, hogy „igen nagyon jó lesz, hogy a képviselő-mama ne legyen kénytelen pirulni a rossz babák miatt“.

— Állták is a szavukat, — beszélte Mrs. Horne, amikor e sorok írójának büszkén mutogatta gyerekeinek csoportfényképét.

Nehezen szánta magát az aktív politikai pályára, de amikor belátta, hogy művészi és szociális reform-eszméit leghatékóbban éppen a törvényhozás útján érvényesítheti, elvállalta a jelöltséget.

— Képzelteri, — mondta Mrs. Merill-Horne, — mennyire nyomott az a tudat, hogy a mi nemünk politikai munkásságát elitélők működésemet folyton gyanakvó éberséggel kémlelik majd s hogy a legcsekélyebb politikai hibámat is — elvből — elefánttá fujják majd föl.

Az urammal sokszor tréfálkoztunk, ne rendezzünk-e egy kis „házi perpatvart“ azok örömére, akik boldog házasságunk

Epilóg

föltétlen elpusztítását jósolták meg. De hazámiai és lányai becsületére kiemelhetem, hogy hamar elismerték különféle munkaköreim összegegyeztetetőségét.

Mrs. Alice Smith Merill-Horne parlamenti tevékenységével elsősorban szociális problémák és művészet-pedagógiai kérdések megoldására törekedett. Utah államának „Art Institution“-ja Mrs. Horne első törvényjavaslatának eredménye. Mrs. Horne javaslatára elhatározták, hogy ennek az intézetnek az alapítása mellett az állam költségvetésébe nagyobb összegeket állítanak a művészet istápolására, ellentétben sok más amerikai állammal, amelynek háztartásában a művészet a hamupipőke szerepét játssza. Mrs. Horne törvényjavaslata alapján a kormány évi műkiállításokról gondoskodik, nagy állami díjakat tűz ki, művészettörténeti tanfolyamokat szervez és állandó képgyűjtemény létesítését határozta el. Tiszteletére „Alice Art Collection“-nak nevezték el Utah nemzeti muzeumát.

Az ingyenes oktatás kibővítése Utahban Mrs. Horne törvényhozói kezdeményezésének köszönhető, valamint az utahi egyetemek nagyszabásu fejlesztése is. Elnöke volt egy parlamenti bizottságnak, amely az egyetemek reorganizációját, állami támogatását, stb. készítette elő.

— Bár minden anya országgyűlési képviselő lehetne, — mondta Mrs. Horne egy alkalommal. — Azt hiszem, sokkal kevesebb gondal nézne gyermekei jövője elé és lelkiismerete nem furdalná, ha gyerekei olyasmit élveznek, amihez más gyermekek nem juthatnak.

— Látja, ha gyermekeimet nyaralni viszem és elgondolom, hány gyermek nem nyaralhat, a gyermekek szünidei telepéről gondoskodó törvényjavaslatokba önthetem sajnálkozásomat. Ha a gyermekeim vidám csipogással ugrálnak körülöttem, eszembe jut az a tömérdek szerencsétlen gyermek, akiknek ifjúságát a gyár, a bányá, az otthoni munka öli meg. Az-

előtt sajgott a szívem, ha ilyesmire gondoltam, az ecsetemmel vagy a tollammal igyekeztem az emberek figyelmét erre a problémára terelni, most az ecsetem fölszabadult és én kerülő út nélkül, közvetlenül és biztos kézzel hozzájárulhatok ahhoz, hogy hazám összes gyermekei fölszabaduljanak az ifjúságukat megrabló, fejlődésüket károsító, túlkorai kenyérkereső munka elől. Szinte azt mondanám: csak amióta képviselő vagyok, lettem gyermekeimnek a szó legszorosabban vett értelmében anyja. — Ez a nyilatkozat mindennél jobban jellemzi a kiváló asszonyt, aki példát mutat arra, hogy nem elég gyermekeinket a világ számára nevelni, hanem a világot is meg kell nevelni gyermekeink számára.

Mrs Horne még fiatal asszony, karriérje még fölfelé emelkedhetik és bizonyára emelkedik is.

Mrs. Horne után számos nő lett képviselő. Az olyan országokban, ahol a nőknek van választójoguk (Idaho, Wyoming, Colorado, Utah, Whashington, California, Norvégia, Finnország, Uj-Zeeland, Dél-Ausztrália, Nyugat-Ausztrália, Uj-Dél-Wales, Tasmánia, Queensland, Victoria) mindenki természetesen találja, ha e jog immár asszonyokat is politikai pályára visz.

Az érdekesebb esetek közül kiemeljük *Mina Sillanpää* pályafutását. Cseléd volt, parasztszülők gyermeke. Finnország munkásságának szervezése idején a cselédeket tömörítette olyan egyesületekbe, amelyek a cseléd alapos kiképzésére való törekvéssel szálltak szembe, a Finnországban sem ismeretlen cselédmizéria bajával.

Mint a helsingforsi cseléd-egyesület elnöke olyan kiváló organizáló tehetségnek bizonyult, hogy más pártállásuak elismerését is megszerezte. Amikor Finnországban először választottak az általános választójog alapján: *Mina Sillanpää*, a volt cseléd, mint országgyűlési képviselő vonult be az országházba. Azóta négyszer választott a finn nép és *Mina Sillanpää*

Epilóg

mindannyiszor újból kapott mandátumot. A jövő kérdése, milyen magasságba viszi majd az élet a cseléd-sorból kikerült művelt nőt.

Végezetül még két nevet szabadjon említenem, a Mrs. Walter Maunderét, aki az angol csillagászati társulatnak alelnöke s akit hazája eddig már ötször küldött ki nap- és holdfogyatkozást tanulmányozó tudományos expedícióra; így Laplandba 1896, Indiába 1898, Algirba 1900, Mauritiusba 1901-ben s végül Labradorba. A másik asszony Cornélia Sorabje, pályája talán még érdekesebb, mert ő az első női ügyvéd, aki arra szánta magát, hogy a „Purdah“ kétszeres zárja mögött rejtegetett hindu asszonyok szószólója legyen. Kísérlete fényesen bevált, mert ma ő a bengali kormányzóság hites jogügyi tanácsosa, s a „Kaiser y hind“ érdemrend tulajdonosa. Irt néhány kitűnő regényt is, mely a bengali asszonyok életéből van merítve.

Ime egypár röptében elkapott név abból a rajból, mely az utóbbi hatvan esztendő társadalmi átalakulásán türelmesen, szorgalmasan dolgozott, épített. Se helyünk, se szándékunk kimerítő névjegyzéket adni. Különben is lehetetlen volna, hiszen annyian vannak, s annyival szaporodik számuk nap-nap mellett. Csak azt akartuk, hogy a szilárd kitartásnak, céltudatoságnak és ezáltal elért sikereknek egypár példáját bemutassuk, buzdításul, lelkesítésül. S ha csak egy is lesz a sok száz magyar leány között, aki e sorokat olvasva rájön, hogy az eddig élt férjet-váró zsúr-élet nem méltó hozzá s e helyett egy oly életcél tűz ki magának, ami lelki világát ezer étellel gazdagítja, hazájának díszére, családjának és az emberiségnek pedig javára válik, akkor célunk elértük, s mi örök hálával fogunk a szövétnék hordozó Mme Curiekre és Fry Erzsébetekre gondolni.

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	5
Tszö-Szi	11
Theodora	31
Sienai szent Katalin	43
Jeanne d'Arc, a hadvezér	59
Madame de Maintenon	73
Montijo Eugénia	95
Harriet Beecher-Stowe	113
Nightingale Florence	133
Sonja Kovalevska	155
Helen Lorin Grenfell	165
Veres Pálné	171
Torma Zsófia dr.	187
Madame Jane Dieulafoy	197
Mme Curie	207
Epilóg	219

